

Ніс Нон Діа

Одружений

Роман

ВІД АВТОРА. Щоб краще зрозуміти нашу оповідь, читачеві слід ознайомитись з азами юридичної справи в Англії. Звинувачений у злочині повинен там звернутися до стряпчого, котрий пояснить йому, які він має згідно з законом права, і виробить лінію захисту.

Стряпчому не дозволяється з'являтися перед судом, і тому він звертається до адвокатської контори. Адвокат, за традицією у перуці й мантії, викладає перед судом справу, яку підготував стряпчий. Часом до адвоката звертаються клієнти, що бажають відкрити пивні, казино чи букмекерські контори. Від їхнього імені він звертається до суду, і той дає дозвіл на відкриття таких закладів. Ця робота добре оплачується, та оскільки вона вважається заробітчанством і може зашкодити репутації адвоката, то він за десять процентів від суми, яку одержує, наймає клерка, а той домовляється про час викладу справ перед судом і про платню.

Перша частина

Розділ перший

Третього серпня 1973 року, у п'ятницю, в одному з лондонських судів зустрілися троє — знервований худорлявий на обличчя молодик, товстань в окулярах та зіжмаканому синьому костюмі і третій — високий, середніх років адвокат у перуці й мантії. Вони радилися з приводу однієї справи, та вирази їхніх облич надто різнилися. Молодик, як і належить обвинуваченому, був стривожений, другий, його повірений, поштиво згоджувався з усім, що казав їм третій, а той третій дивився кудись перед собою, наче сподіваючись, що от-от увійде хтось більш цікавий.

Незвичним у цій нараді було те, що Джон Стрікленд намагався докінчити справу якомога швидше, хоча платню за свої послуги одержував щоденну. Його чоло нетерпляче морщилося, і в голосі чулося роздратування: ті двоє не знали, що він ще місяць тому сказав своєму клеркові, що в серпні хоче відпочити, і от серпень настав, а він уже втретє з'являється у суд захищати справу молодого механіка, звинуваченого у переховуванні крадених речей.

Докази проти нього були слабкі, і підтоптаний стряпчий радив підзахисному наполягати на своїй невинності. В такому разі справа затяглася б ще на декілька тижнів, тому Джон Стрікленд намагався переконати стряпчого, що на підставі наявних даних суд може засудити їхнього клієнта до піврічного ув'язнення, а якщо він визнає себе винним і тим самим звільнить суд від зайвого клопоту, то вирок майже напевне буде умовний.

Юнак був не дуже схильний прийняти адвокатову пораду, — очевидно, він вважав, що не гоже признаватися в тому, чого він не робив, — та віра стряпчого у бездоганну репутацію Джона Стрікленда була непохитна, і він порадив юнакові погодитись.

Вони розійшлися, щоб трохи згодом знов зустрітись у залі суду. Механік визнав себе винним, Джон красномовно переконував суддю виявити поблажливість до молодика, але суддя повівся непередбачено.

Вирок справді був шість місяців тюремного ув'язнення, але зовсім не умовний, тож у той час, як Джон Стрікленд поспішав із зали суду,

щоб устигнути на п'ятигодинний поїзд до Норіджа, молодого механіка потягли за грати.

На вулиці Джон зупинив таксі і забудькувато сказав таксистові, щоб той віз його до вокзалу Паддінгтон,— звідки він їздив на уїкенди до Уїлтшіру,— і, тільки коли побачив туристів у шортах до колін на Оксфорд-стріт, згадав, що він теж у відпустці і їде до своєї сім'ї, яка чекає на нього у Норфолку, в будинку його тестя, а таксі везло його в протилежний бік. Тож на вокзал Ліверпуль-стріт до п'ятигодинного поїзда він запізнився, заплатив водієві, який дивився на нього зневажливо, більш ніж три фунти та ще й додав солідні чайові.

Джон придбав квиток, з телефону-автомата подзвонив своїй дружині Клер. В будці автомата нестерпно смерділо сечею, і, чекаючи відповіді, він розглядав геть пошкрябану написами бежеву емаль кабіни. Вишкрябані чиїсь імена, непристойні написи і футбольні гасла чергувалися з безглуздими дурницями. Телефон усе не відповідав. Він зайшов до станційного кафетерію і, взявши забіленого молоком чаю у пластиковій чашці, там і чекав на поїзд.

Обличчя його набуло виразу покірної меланхолії, та думав він не про себе: перед очима в нього стояло худорляве обличчя засудженого молодого механіка з коротко остриженим чубом, і він почував жаль і сумну радість від того, що сподівався на несправедливість вироку і його сподівання виправдались.

Джон не розмірковував над несправедливістю — у нього вже давно виробилося певне ставлення до своїх клієнтів. Він думав, чи не надто очевидний той факт, що, радячи механікові зізнатися, він переслідував свою власну вигоду,— очевидний, звичайно, не для механіка, хлопця недалекого, на чиєму сумлінні, мабуть, є якісь протизаконні вчинки, а для стряпчого.

Хоч Джон знав, що має солідну репутацію, якій не зашкодять дрібні похибки, проте сьогоднішній прорахунок дратував його так само, як вимушена потреба вирватись із Лондона у п'ятницю ввечері.

Він дивувався своїй рішучості піти у відпустку, якої спочатку і сам не хотів. Тесть і теща дратували його, і хтось із товаришів зауважив, що він проводить час з родичами тільки тому, що це дешевше, ніж везти кудись свою сім'ю; а може, й тому, що Клер, незважаючи на м'які риси обличчя, мала сильніший характер, її тягло до тих місць, де вона провела своє дитинство, і вона раз по раз поверталася до них, прихопивши дітей, і Джонови доводилося вибирати між будинком тестя та самотнім животінням в їхньому котеджі в Уїлтшірі.

Два перші тижні своєї відпустки вони, як правило, проводили у Норфолку, і Джон, сидячи у привокзальному кафетерії, вмовляв себе не тікати в Лондон після першого ж тижня: адже він людина порядна і має дотримуватися своїх обіцянок. Ця риса його характеру зробила з нього відомого адвоката, і якщо молодий механік постраждав, то багатьом іншим він приніс неабияку користь.

Принісши молодого механіка в жертву суворим законам життя, Джон забув про нього; почав розглядати убогий кафетерій — нечупари відвідувачі і вайлувата бруднуля буфетниця, яка розливала чай, наводили на думку про занепад нації: люди нехтують пристойність і охайність. Він подивився на себе — сидить на брудному стільці, п'є чай без смаку й кольору і от-от забруднить свій смугастий костюм. Він вже подумки складав обвинувачення проти Британського управління залізницями і ціну, яку зажадає за чистку костюма, коли крізь забруднену шибку побачив, що підійшов поїзд.

Він вийшов з кафетерію і став у хвіст довгої черги, де почав посуватися вперед поволі, як черепаха, дивуючись, що терпить незручності і приниження, щоб дістатися до небажаного місця призначення; нарешті зайшов у вагон, сів на своє місце і заглибився у тривіальність вечірньої газети.

Розділ другий

З тим самим настроєм у Норіджі він пересів на інший поїзд.

Коли нарешті дістався до Кромера, жалість до самого себе переросла у лютю, бо ніхто не приїхав його зустріти. Джон зателефонував з автомата до тещі і різким тоном повідомив, що приїхав. Через півгодини по нього приїхала Клер на сімейному «волвоуніверсалі». Він холодно привітався з нею і всю дорогу сидів з перекошеним, білим від злості обличчям.

Клер Стрікленд була висока на зріст, мала самовпевнену ходу, властиву струнким і гарним жінкам. Шатенка з густим волоссям і синіми очима, вона вирізнялася м'якими, мало не слов'янськими рисами обличчя, які аж світилися, коли вона усміхалась. Вона була на вісім років молодша за свого чоловіка, та вже встигла народити йому двійку дітей, і хоч ноги все ще залишалися стрункими, а талія тонкою, груди її опустилися, під лівим коліном випинались сині жили і стегна почали повнішати. Тепер, у свої тридцять два роки, вона поволі втрачала блиск молодості, як врешті і Джон, що в суді виглядав бездоганно підтягнутим, та вже лисів під перукою, а мантия приховувала черевце.

Вони були одружені дванадцять років. По дорозі до садиби батьків Клер зразу ж вгадала настрої чоловіка і з незворушністю людини, що розгортає парасольку під час дощу, запитала:

— Ну чого, скажи, будь ласка, ти не повідомив, коли приїдеш?

— Я дзвонив, та телефон не відповідав.

— Що ж, ми весь час повинні крутитися біля телефону?

— Ви знали, коли приходять поїзди.

— У п'ятницю їх аж три.

— Мала б знати, котрим я приїду.

— Ти ж сам сказав, що приїдеш першим.

— Хочеш сказати, що зустрічала перший поїзд?

— Ні, я годувала дітей вечерею.

— А чим була зайнята твоя матінка?

— Вона зустрічалась із місіс Сюел.

— А твій батечко?

— Він пішов разом з матусею.

— Так, хіба можна пропустити зустріч з місіс Сюел.

— А чому вони мають поступатися своїми звичками заради нас?

Мовчки доїхали до Олд-Ректорі в Б'юзі, фамільного будинку батьків Клер. Коли вони зайшли до будинку, батьки Клер — Гелен і Юстас Лоу — уже спали.

— Ти повечеряв? — спитала Клер чоловіка.

— Ні.

— Міг би повечеряти у поїзді.

— Там не було вагона-ресторану.

— Справді?

— Неофіційний страйк.

— Рибний пиріг, здається, вже з'їли. Залишається яєчня.

Вони пішли до кухні. Джон сів за стіл з виразом невимовної жалості до самого себе і скидався більше на розіп'ятого Христа, аніж на поштивого адвоката з лондонської адвокатури, і навіть Клер, яка здебільшого була спокійна, надулася і кисло скривилася — за сьогоднішній день їй довелося вже втретє готувати їсти. Вона мовчки сиділа поруч, поки він вечеряв, потім помила посуд і піднялась нагору прийняти ванну. Через двадцять хвилин він піднявся за нею і скупався у тій самій воді — звичка, яка залишилась ще з перших днів їхнього подружнього життя, — потім приєднався до жінки на широке продавлене ліжко в кімнаті для гостей.

Поцілунки і обійми завершилися під ковдрою — ще одна давня звичка, — потім вони погасили світло й заснули.

Розділ третій

Прокинувся Джон такий же роздратований. Тільки-но розплющив очі, і от маєш — спочатку вскочили у кімнату його діти, Том і Анна, з вереском і зойками ганяючись одне за одним, скакали на ліжку, а після того, як їх вигнали, вони кожні наступні чотири-п'ять хвилин повертались, жаліючись одне на одного, а потім, із швидкістю зміни почуттів, яка притаманна дітям, починали дражнити й лоскотати напівпритомних батьків. Довелося встати і зійти вниз.

В кухні Джон наткнувся на Гелен, свою тещу, яка навіть після дванадцятирічного заміжнього життя дочки не могла приховати розчарування її шлюбом — вона сподівалася, що Клер зробить кращу партію. Потім до кухні зайшов його тесть, бригадний генерал у відставці. Йому кортіло обговорити останні новини, вичитані в ранковій газеті. Гелен подала їм грінки, каву, яечню-бовтанку — акція допомоги, яка роздратовала зятя, бо кава була погано розмелена й заварена, як чай, а яечнею він уже вечеряв учора — тим більше яечня з кавою навряд чи принесе користь його печінці. Газету йому дали «Гардіан», а він звик уранці читати «Таймс», та ще бригадир, Юстас Лоу, весь час перебував Джона, не давав йому читати.

— Слухай-но, Джоне,— сказав тесть,— ти адвокат. Що ти думаєш про введення державою закону про заборону страйків?

Джон не любив балачок за сніданком, він пожалкував, що зараз не у себе вдома, із свіжою, непожмаканою «Таймс». Тестю відповів, що не цікавиться цією проблемою.

— Я вважаю, що це з біса дурна справа,— провадив бригадир, чия зовнішність виказувала колишнього армійського офіцера,— високий, аскетичний, пунктуальний вусань,— та хід його міркувань неможливо було передбачити.— Не бачу доцільності в законах, які не можна впровадити, а вони неспроможні будуть їх впровадити, згадаєш мої слова. Вони залучать до цього армію, і важко уявити мій старий полк, який іде на шахтарів.

— Не обов'язково залучати до цього армію. Можна оштрафувати профспілки, притягти їх до судової відповідальності.

— Я це знаю, знаю, мій друже. Але ж тоді вони всі застрайкують на знак протесту. І якщо уряд неспроможний придушити страйк рішучими засобами, то краще профспілки не чіпати.

— Мабуть, що так.— Джон намагався повернутися до газети.

— Бо, якщо говорити відверто, робітники куди відданіші своїй профспілці, ніж уряду. І хто їх може звинуватити? Профспілки підтримували робітників у тридцяті роки, коли різні уряди вмивали руки.

Клер сиділа з байдужим, знудженим виразом, якого завжди прибирала, коли її батько і чоловік розмовляли про політику, грошові справи та автомашини, а Джон прибирав такого ж виразу, коли Клер з матір'ю обговорювали справи, пов'язані з куховарством, модами, садівництвом, вихованням дітей. Хоч і він і вона вірили у рівноправність чоловіка й жінки, та кожний поділяв інтереси своєї статі.

— Все одно,— зауважив Джон,— щоб, як не закон, може примусити профспілки знати, де закінчуються їхні права і починаються їхні обов'язки.

Він не бажав продовжувати розмову на цю тему, але не міг допустити, щоб останнє слово залишилося за опонентом.

— Не знаю, не знаю,— відповів бригадир і похитав головою так стурбовано, наче від того, що скаже він, відставний офіцер, залежало процвітання Великобританії.— Розумієш, Джоне, тобі це може не сподобатись, але вся система дискредитована... дискредитована...— він махнув рукою, ніби шукав слів у повітрі над кухонним столом,— історичним прогресом. Цінності, в які ми вірили,— король, імперія, ієрархічне суспільство,— стали не просто застарілими, вони втратили вся-

кий сенс. І думаю, що й твоя професія теж. Робітник не довіряє суду, тож, може, краще дати профспілкам змогу утворити свої власні суди, на зразок церкви у середні віки.

— Не слухай його, Джоне,— озвалася Гелен.— Він усе це запозичив у Гая.— Вона мала на увазі свого сина.

— Я ще не вижив з розуму,— сказав бригадир і києув на Гелен злющий погляд, якого вона, проте, не помітила. Наче соромлячися того, що так відверто виявив свій гнів, він підхопився і попростував до дверей, що вели в сад.

— А Гай дома? — запитав Джон у Клер.

— Так,— відповіла вона.

— А де він був учора ввечері?

— У Мескаллів.

— А потім пішов у пивну,— зітхаючи, додала Гелен.

Вона зітхнула не тому, що виступала в принципі проти спиртних напоїв, а тому, що була снобом і бажала, щоб її двадцятидворічний син краще вже пив у клубах, аніж у пивничках.

Ті, хто вперше потрапляв у дім до Лоу (а Джон чотирнадцять років тому теж був таким новачком), зауважували, що в їхній родині заведено: жінка, яка бере прізвище чоловіка, мусить поділяти його погляди; і перед тим, як стати Гелен Лоу, мати Клер була Гелен Дензі, а для тих, хто цього не знав (як колись Джон), це було прізвище однієї із старовинних католицьких родин Англії — католиків, вірних папі не через свої переконання чи шлюб з ірландцями, а за традицією, яка тягнеться ще з часів їх катувань і переслідувань за правління королеви Єлизавети, від реформації, аж у середні віки, коли всі англійці були католиками, як Дензі.

Вони були не дуже й богомільні. Багато з їхніх родичів-одновірців загинули на шибениці та ешафоті, але самі Дензі трималися стійко своєї віри — скорше через свою впертість, ніж благочестивість. Часом вони попадали у в'язниці, платили великі штрафи і з найбагатших в Англії сімей стали другорядними дрібномаєтними дворянами — все це для сторонніх було незрозумілим, темним, та в якійсь мірі пояснювало, чому мати Клер не влаштовувало, що її син випиває у таверні Малт-Шаул,— вона була б рада, аби він пив у Четсворті, Хетфілді чи в якомусь іншому маєтку, побудованому на кошти пограбованих монастирів. Деякі циніки казали, що якщо Гая Лоу запросять випити, а може, й погостювати у Четсворті, Хетфілді чи в Бурглеї, серце Гелен пом'якшиться, вона відпустить їм їхні гріхи і вирішить, що хто давнє пом'яне, той лиха не мине. Бо, казали, вона була не просто витонченою хитрою католичкою, а соціальним снобом. Та само впевнені протестантські сім'ї Гая не запрошували, тож усе лишалося як і раніше, і можна уявити реакцію Гелен, коли її гарна і вихована Клер привела у сім'ю молодого адвоката, чий батько був пресвітеріанським суддею, а мати — честолюбна жінка англіканського віросповідання. Та ще й прізвище Джон мав Стрікленд, прізвище видатної норфолкської сім'ї, і коли оголосили заручини, друзі й знайомі питали, а чи Джон часом не родич лорда Н. Відповідь була негативною. Клер сподівалась, що коли її мати вийшла заміж за мало кому відомого молодого офіцера, то вона не заперечуватиме, якщо Клер вийде заміж за мало кому відомого молодого адвоката,— вона ще не знала, що ті, чії надії не збуваються, вдвічі більше чекають від своїх дітей. Бачила вираз обличчя матері, та була вперта і не сприймала заперечення батьків, яких не влаштовувала ані скромна платня нареченого, ані його агностицизм. Їх обвінчали в католицькій церкві, та у Гелен залишався ще Гай, і вона могла помріяти, що він ожениється на комусь з Пловденів, Срокмортонів чи Фітцалан-Говардів.

Юстас не був снобом. Він, безперечно, був щасливий, що народився джентльменом, молодшим сином поміщика із Східної Англії,

вчився в Хароу¹ і до своєї платні офіцера мав ще декілька сотень на рік. Та, на відміну від своєї жінки, він зрозумів, що у подружньому житті, як і на полі бою, сім'я чоловіка не багато важить, а вступають вперед інші цінності.

Він з першого погляду побачив, що Джон більш-менш порядний молодий чоловік. Протягом наступних дванадцяти років він не мав підстав змінити свою думку і ставився до Джона навіть краще, ніж до свого рідного сина Гая.

Він завжди був радий, коли приїздив Джон, бо тепер, у відставці, йому бракувало чоловічої компанії. Жінки — Гелен і Клер — не могли замінити товариства офіцерів. У подружньому житті з Гелен вони дотримувались необхідних правил поведінки свого класу, та після його відставки, здавалось, повага Гелен до нього кудись зникла разом з офіцерською формою. Двадцять років вона була дружиною кадрового офіцера, і це їй так набридло, що по поверненні у Б'юзі вона пішла на курси громадських адміністраторів і тепер працювала в апараті ради Норфолкського графства.

Все це не найкращим чином відбилось на житті Юстаса. Він не міг заборонити дружині під старість розвивати свої таланти і бачив, мов у дзеркалі, свої нездійсненні надії. Він почав читати російські романи і — як виклик — купувати дешеві, пошиті явно не на нього речі в комісійних крамницях, — він, якому шили на Севіл-роу, а черевики робили на замовлення на Джермін-стріт. Бригадир наперекір усім доношував старі сорочки з обтріпаними комірцями та манжетами й скидався на бродягу, і чим більше скидався на бродягу, тим більше його поведінка ставала подібною до поведінки бродяг; снідав він сардинами просто з коробки чи залишками вчорашнього обіду. Сусіди, які раніше радо запрошували його на обід, дивувались, спостерігаючи таке перетворення, і не поділяли його ексцентричних (тобто радикальних) поглядів. Друзі ухилялись від зустрічей з ним, і довгими зимовими вечорами він вигадував собі неіснуючі хвороби, викликав місцевого лікаря і за п'ять гіней за годину міг з ним поговорити.

Ці зміни в Юстасі, яких його рідні не помічали, побачив Джон, який зустрічався з Юстасом раз чи два на рік; та його професійне відчуження не дозволяло йому ні звинуватити ані простити тещу; він просто занотував, що її релігійні переконання не заважали їй знущатися з бригадира, а ще раніше він помітив, що подруги Клер, католички, перші зраджують своїх чоловіків.

Та не тільки це приховане лицемірство католиків викликало обурення Джона в Б'юзі.

Гай, який саме заскочив на кухню і снідав, був втіленням молодості і начебто був створений, щоб дратувати чоловіка середніх років і середнього достатку. Одягався він з умисною недбалістю, та це не було безсистемне безладдя батькового костюма, а наслідок тривалого відбілювання і латання, відповідь на вимоги часу. Гай був довготелесий молодик, гарної статури, але млявий, із світлими бакенбардами та неголеним підборіддям. Він закінчив приватну школу, мав університетський диплом, а жив з того, що продавав морозиво у Гайд-Парку.

Та він був непоганий хлопець, тож Гелен раділа, що всі її діти нарешті зібралися за столом. В цьому були й свої незручності — чим більше людей, тим більше справ на кухні, і Гелен Лоу, яка з дитинства жила на всьому готовому і все життя сподівалась так прожити, після відставки свого чоловіка зрозуміла, що навіть з додатком до його пенсії і її платні від ради графства їм не під силу тримати обслугу, яку раніше надавала їм армія.

І от у п'ятдесят сім років, уже квола тілом, та все ще сильна

¹ Привілейована школа для хлопців у Великобританії.

душею, вона з рішучим настроєм завойовувала не знані до того куточки дому — вчилася чистити картоплю, смажити курчат і нарешті після п'яти років самостійного хазяйнування здатна була приготувати більш-менш пристойний обід. Три-чотири рази на тиждень вона наймала робітницю, щоб та била підлогу та повибивала килими, вся ж інша хатня робота була на Гелен Лоу, а то й зовсім ніхто її не робив; Гелен призвичаїлась до домашніх справ, але поралася так, ніби тимчасово допомагала комусь і все це от-от мало скінчитись.

Клер, яка вийшла заміж ще до відставки Юстаса, звикла до того, що в домі є і няні і слуги, і навіть без них вона не збиралась займатися домашніми справами. Як у голодні часи мати поділиться своєю порцією вівсяної каші з дитиною, так і Гелен за цієї тимчасової кризи прала речі своєї дочки й стелила їй постіль. Наче вона завинила перед Клер, що в них не було прислуги, і ще домішувалось розчарування Джоном: Клер така красуня, а вибрала чоловіка, який неспроможний забезпечити сім'ю.

Клер безумовно була сучасніша за матір, але, приїжджаючи до Б'юзі, сиділа склавши руки, як колись маленькою дівчинкою, а мати тим часом поралась по дому.

Джона з дитинства привчали до хатньої роботи, і тому він завжди був готовий допомогти старіючій тещі, от тільки чекав, що дружина це зробить перша. Коли він спонукав Клер: «Не сиди крячкою, допоможи матері»,— вона хнюпилася, наче кіт, якого прогнали від печі, а Гелен супилася, показуючи всім своїм виглядом, як їй боляче, що її дочка вийшла заміж за грубіяна.

За дванадцять років він навчився уникати подібних конфліктів, от і нині випив каву й вийшов з кухні у сад. Вигляд саду і будинку не міг не роздратувати його.

Олд-Ректорі в Б'юзі був чудовий, симетрично побудований цегляний будинок, облицьований каменем, це був витвір XVIII століття, який доводив, що людина може жити і в комфорті й у повній згоді із своїм сумлінням. Усюди були газони, кущі, квіти, трохи далі від будинку невеликий город, оранжерея, надвірні будівлі, ще далі росли дерева і відкривався вид на струмок.

Але все це було старе, напівзруйноване, поросле бур'янами і діяло на нерви Джонови, котрий пройнявся тевтонською вірою, що кожна річ повинна відповідати своєму призначенню. Він страждав, коли бачив трухляві рами вікон, потріскану штукатурку, побиті шибки в оранжереї і розворушену вітром ще в минулому році черепицю на даху. На клумбах будяки душили квіти, берізка густо оповила кущі. Стіни будинку заросли виткими рослинами, які затулили шибки вікон і, чіпляючись вусиками за ринву, видирались на дах.

Жимолость і ломиніс сягали першого поверху, а потім, не маючи сил рости вище, облутували самі себе і звисали темними жмутами. Кущі лаванди, висаджені вздовж веранди, давно розрослися і пробивалися між кам'яними плитами аж до газону.

От і зараз, коли Джон у халаті стояв на терасі й дивився на нові прикмети занепаду, бригадир викопував з газону кульбаби срібною ложечкою. Це був його принциповий вклад в утримання саду — своєрідний подвиг Геркулеса, після якого на газоні де-не-де лишались маленькі кратери чорнозему.

Джон усміхнувся до нього, але, побоюючись, що його затягнуть у ще одну дискусію, повернувся і пішов назад в дім.

Усередині, як і зовні, будинок відповідав духу витонченості та аристократизму, характерного для доби, коли його було побудовано, але тепер він був так само занедбаний. У вимощених кам'яними плитами коридорах пахло трухлятиною. Стіни вітальні облупилися — їх не фарбовано ще з передвоєнних часів. Чохли вицвіли від перебування протягом десятиріч під косим промінням сонця, яке просочувалося крізь немиті вікна. Столи та стільці того ж періоду, що й сам буди-

нок, потріскалися, поламалися або були занадто ветхі, щоб використовувати їх за призначенням.

Джон узяв акорд на фортепіано. Воно залишилось розстроєним. Він поглянув на одну з картин — портрет матері Юстаса початку віку — і побачив, що муха позначила кінчик її носа. Там була також невеличка картина Констебля та акварель Тернера, які Юстас успадкував від свого батька, і це ще більше роздратовало Джона; адже однієї з цих картин, які висіли тут, припалі пилом і не застраховані, вистачило б, щоб привести тут усе до ладу, але його тесть і теща або не вірили в те, що ці картини коштують великі гроші, або не хотіли про це думати. І Джон теж не заводив про них розмову, бо сподівався, що котрась із картин може перейти до Клер.

Час зайти до вбиральні. Джон піднявся нагору. В убиральні хтось сидів. Він пішов до їхньої спальні, де одягалась Клер.

— Хто, в бісового батька, в убиральні? — спитав він.

— Не знаю. Можливо, Гай.

Джон сів на ліжко у відчаї.

— Сходи до маминої, — сказала Клер. — Або вниз.

Джон не відповів, і навряд чи вона сподівалася на його відповідь, тому що вони обидва знали, що Гелен зараз лежить у ванні і що протяги, які гуляли по будинку, підхоплять сморід із туалету, понесуть його прямо по коридору і рознесуть по всьому дому на сором тому, хто був там останній. Так що Джону нічого не залишалось, як чекати, доки Гай вийде з убиральні, а тоді поринуть в застоюний дух і зі скорботним виглядом сісти на теплу кришку унітазу.

Розділ четвертий

Коли нарешті Джон поголився та одягнувся, його настрої покращав. Адже він у відпустці, відпочиває зі своєю сім'єю. Том, його десятирічний син, і Анна, його семирічна дочка, зустріли його, коли він спускався зі сходів, і ухопились за рукава. Вони потягли його з дому через газон і крізь діру в огорожі на подвір'я сусідньої ферми. Разом з дітьми фермера вони зробили схованку на горищі комори і поселили там кішку, що жила на фермі, з виводком кошенят. Джон пішов слідом за ними в затхлу будівлю, переліз через поліетиленові мішки з добривами і виліз по драбині, побоюючись зустрічі із щуром. На обличчя йому налипало павутиння, але він був зворушений захопленням в очах своїх дітей, тож терпів мовчки і не казав їм, що через день-два кошенят напевне потоплять.

Коли жінки в родині Клер — її мати, тітка та кузини — обговорювали чоловіків, яким пощастило одружитися з представницею родини Дензі (що вони робили кожного разу, коли зустрічались), і черга доходила до Джона, то мова йшла про його ставлення до дітей. Його інші якості — талант та привабливість — не були предметом захоплення цієї родини; проте його ніжна любов до дітей настільки впадала в око, що вони не могли не оцінити його позитивно.

Він повернувся з дітьми до саду, де Анна почала вимагати, щоб батько крутив її та крутив, доки в обох не запаморочилась голова. Від напруження у нього заболів попереk, і він попросив Тома не примушувати його робити те саме з ним, і Том — добрий, слухняний хлопчина — не став наполягати. Вони з Анною побігали біля батька в надії, що той винайде якусь розвагу, але Джон не був майстром вигадувати ігри і тому відкупився, давши їм грошей на кишенькові витрати, і, коли діти пішли назад до своєї схованки, він поїхав з Клер у Кромер.

Вони припаркували машину біля церкви св. Петра та Павла, і, поки Клер робила покупки для дому, Джон зайшов у автомагазин, щоб ретельно оглянути модель нової автомашини — «тріумф-2000-універсал». Він добре знав, що в нього не вистачить грошей замінити

ржавіюче «волво», але, коли вдаєш, що воєи в тебе є, легше коротати час; а коли дорогою туди, де вони мали зустрітися з Клер, він побачив човен зі скловолокну, він подумав, чи не розумніше було б купити яхту замість того, щоб витрачати уявні гроші на нову машину. Принаймні в нього буде якийсь заняття на кожне літо. Він уявив себе в картузику яхтсмена, а дітей в рятувальних жилетах, уявив, як вони плавають уздовж узбережжя Норфолку, і продовжував фантазувати, доки не зустрів Клер, усвідомлюючи весь цей час не тільки те, що в нього немає грошей, але й те, що він терпіти не може моря.

Багато з тих, хто знав Джона Стріклєнда, не повірили б, що він не має грошей на нову машину. Він спеціалізувався на видачі ліцензій, добре оплачуваній галузі адвокатури, і всі вважали, що він заробляє більш, ніж будь-хто з його колег. Він розробив особливий прийом — благочестиву, заспокійливу манеру поведінки, за допомогою якої присипляв пильність адвоката асоціації місцевих мешканців і переконував суддів погодитися із заснуванням нічних клубів, тоталізаторів, гральних домів в явно непідхожих для цього місцях. Для пивоварів, власників готелів та ігорних домів винагорода, яку заправляв його клерк, не була марно витраченими грошима, і на початок сімдесятих років Джон заробляв близько п'ятнадцяти тисяч фунтів на рік.

І якщо, незважаючи на це, він не міг дозволити собі нову машину, то це тільки тому, що був затиснутий між двома діаметрально протилежними ідеалами суспільства, в якому він жив: з одного боку, він вів псевдоаристократичний спосіб життя, який, звичайно, вважається таким стилем, до якого ми всі повинні прагнути; з другого, його оподатковували уряди, які твердо вирішили, що коли вони не можуть зробити бідних хоч трохи багатшими, то принаймні спроможні полегшити гаманець багатих, — звичайно, не справжніх багатіїв, а таких буржуа, як Джон Стріклєнд, що із шкіри пнуться, заробляючи гроші. Таким чином, держава була найбільшою статтею його витрат. Слідом ішли його два будинки: дві тисячі — будівельній асоціації, яка позичила йому п'ятнадцять тисяч на купівлю будинку в Лондоні; тисячу — страховій компанії, яка оформила другу закладну на котедж в Уїлтшірі. Тисяча йшла на їжу, п'ятсот фунтів на обслуговування «волво», триста фунтів на опалювання будинку в Лондоні, триста фунтів на майбутню пенсію, чотириста п'ятдесят фунтів на відпустку за кордоном, ще двісті п'ятдесят фунтів на членство в Лондонському клубі, двісті двадцять два фунти за електрику, сто дев'яносто фунтів за телефон, сто вісімдесят фунтів як податок за будинок у Лондоні, дев'яносто фунтів як податок за котедж, сто двадцять фунтів на державне страхування, двісті фунтів на страхування життя на користь Клер у випадку його смерті, чотириста фунтів на страхові поліси для дітей, які можна було використати для оплати їхнього навчання в школі; і, хоча ні він, ні вона не пили, хіба що в компанії, вони витрачали чотириста фунтів щороку на алкоголь — в основному джин та бордо для друзів. Додайте до цього лондонські ресторани, квитки в театр та кіно, й інколи в оперу; дитячий одяг, їхній власний одяг, різдвяні подарунки, подарунки на дні народження й багато чого іншого, що примушує чоловіка засувати руку до кишені, — і стане ясно, чому Джон Стріклєнд не міг дозволити собі нову машину

Він зустрів Клер на ринковій площі і відніс її покупки до машини.

— Я випадково зустріла Мескаллів, — сказала вона, маючи на увазі родину, що мешкала по сусідству і, як і родина Дензі, збиралась кожного літа в Північному Норфолку. — Вони запросили нас на обід.

— Коли?

— Завтра ввечері.

— А Генрі з Мері вже там?

— Вони всі там.

Вони підійшли до машини.

— Ти пам'ятаєш Джіллі? — спитала Клер.

— Дочку Годфрі?

— Так. Вона на диво подорослішала.

— Скільки ж їй тепер?

— Шістнадцять або сімнадцять. Тепер я знаю, чому Гай вчащає туди.

Вони повернулись додому на ленч і знову зібрались за столом на кухні — ексцентричний бригадир, його героїчна дружина, завжди модно вдягнена дочка, ледачкуватий син, понурий зять та вертляві онуки. Наїдки. Напої. М'ясо, запечене в картоплі. Сидр. Компот із слив. Думки. Трохи розмов.

Потім почалася післяобідня нудьга. Юстас подався почитати й поспати у вітальні. Клер з матір'ю збирали дітей на море. Гай пішов відвезти мотоцикла до майстерні, а Джон попростував до бібліотеки викупити голландську сигару, перечитати «Гардіан» та поміркувати, що буде завтра в Мескаллів на обід. Через двадцять хвилин, коли він закінчив як сигару, так і газету, він вирішив почитати якусь книжку. Підвівся, позіхнув і пішов, похитуючись та почухуючи живіт, до книжкових полиць із червоного дерева. На них абияк була розставлена тисяча книжок, включаючи серійні видання Діккенса, Скотта, Дюма та Уїлкі Коллінза, але він не збирався засісти за якийсь товстий том. Останні роки в школі та під час навчання в університеті він періодично почитував французькі та російські романи, але пізніше його зайнятість адвокатурою та обов'язки, які накладали на нього шлюб та сімейне життя, привели до того, що він обмежувався читанням «Таймс», «Економіст», «Івнінг стандарт», кількох недільних газет і, звичайно, судових справ та книжок з юриспруденції. Якщо він і звертався до художньої літератури, то це бувало лише у відпустці, і навіть тоді він був схильний обмежуватися біографіями та мемуарами, бо з роками в нього розвинулись деякі риси обивателя. Він дотримувався майже загальноприйнятого погляду, що романи вже більш ніхто не читає, а якщо хтось інколи й читає, то це робиться для того, щоб відірватися думками від буденності, і це ніколи не позначається на його житті.

Тепер він видивлявся що-небудь новеньке, і його погляд зупинився на корінці книжки під назвою «Смерть Івана Ілліча». Ім'я Іван Ілліч йому щось нагадувало: він подумав, що це, мабуть, якийсь радянський дисидент або мексіканський проповідник вегетаріанства. Він узяв книжку з полиці, поглянув на обкладинку і побачив з розчаруванням, що це було заголовне оповідання невеличкої збірки оповідань Льва Толстого.

В свій час він читав Толстого — «Війну і мир», «Анну Кареніну», навіть «Воскресіння», — але зараз він не був схильний перечитувати який-небудь з великих творів російської літератури; оскільки в збірці були лише короткі оповідання, а він уже давно нічого не читав, то подумав, чому б йому не переглянути якесь з оповідань, щоб скоротити час до вечері.

Перше з оповідань мало назву «Сімейне щастя» — оптимістична назва, яка підходила до його теперішнього настрою. Він улаштувався біля вікна в брунатному кріслі, на яке було накинуте покривало, і заглибився в читання. «Ми носили жалобу по матері, яка померла восени, і жили всю зиму в селі, самі з Катею і Сонею...». Він не зразу вчитався в оповідання. Його думки блукали — м'ясо, запечене в картоплі, яке вони їли на обід... чи в безпеці діти на морі... — але перед тим, як заснути, він встиг прочитати тридцять сторінок і дійшов до шлюбу героїні оповідання з Сергієм Михайловичем. Він задрімав задоволений: хоч і не зовсім уявляв себе «немолодим, високим, кремезним» героєм,

зате добре уявляв Клер у ролі героїні. «А в душі моїй було щастя, навіки минуле, неповоротне щастя».

Проспавши півгодини, він прокинувся і знов узявся до читання. Небо затягло, так що в кімнаті стало темно, події оповідання теж затьмарились. Шлюб, який складався так добре, виявився невдалим. Поміж чоловіком та дружиною бували сцени, що нагадували Джону неприємні суперечки, які спалахували між ним і Клер, і він зрозумів з наростаючим роздратуванням, що назва оповідання була іронічною. Він майже розізлився на Толстого: він ніколи б не став читати це оповідання, якби знав, що воно песимістичне.

З іншого боку, його привчили доводити до кінця все, що було ним розпочате, отже, він пробіг по останніх сторінках, вельми далекий від того, про що там ішлося. Нехай вони з Клер не завжди знаходили спільну мову, але між ними ніколи не було мелодрам, до того ж вона не була схожа на героїню оповідання. Йому важко було уявити, щоб вона тріпотіла, слухаючи, як француз шепоче їй на вухо: «*Je vous aime*»¹,— або щоб її мучила спокуса «кинутися стрімголов у манливу, що раптом розверзлася, безодню недозволених втіх». Кінцівка, коли Маша оголошує «нове почуття любові до дітей і до батька моїх дітей» не врятувало оповідання, яке він оцінив як надзвичайно неприємне.

Жінки та діти повернулись до чаю. Родина знову зібралась за столом на кухні. Юстас говорив про крикет. Гай займався тим, що методично засипав по чотири ложки цукру в кожную зі своїх чотирьох чашок чаю. Діти сварились. Гелена зітхала. Сімейна ідилія.

Тільки після партії в шахи з Томом і біганини наввипередки з Анною Джон повернувся до бібліотеки і знову взявся за книжку. Наступним у збірці було заголовне оповідання «Смерть Івана Ілліча», і оскільки в цьому явно було щось сумне, він уже збирався згорнути книжку та покласти її на полицю, коли в око йому впали деякі слова з перших рядків, які його зацікавили,— судове засідання, суд, прокурор. Він подумав: якщо це оповідання про адвокатів у царській Росії, то воно може являти деякий інтерес з історичної точки зору,— отже, вирішив спробувати його почитати.

В цьому оповіданні (для тих, хто його не читав) мова йде про славного розумного молодого чоловіка—*le phénix de la famille*², який, завдяки знайомству з потрібними людьми, підіймається до посади прокурора в провінційному місті. Він задоволений життям. «Радощі службові були радощі самолюбства; радощі громадські були радощі марнославства; а справжні радощі Івана Ілліча були радощі гри у вінт». Потім, коли йому було сорок п'ять, після того як він упав з драбини під час опорядження свого нового великого будинку, у Івана Ілліча з'являється «чудний смак у роті» і «якось млоїть у лівому боці живота». Біль стає дедалі сильнішим. Різні лікарі ставлять різні діагнози, але ніщо з того, що вони прописують, не може відвернути його згасання. Проте гіршим, ніж послаблення його тіла, є той вплив, який справляє хвороба на його дух. «Іван Ілліч бачив, що він вмирає, і був у постійному розпачі». Його жахає думка про смерть. Він ненавидить свою здорову сім'ю, яка, коли він помре, житиме далі, як і жила раніше. Їхнє життя здається йому таким самим пустим, як і його власне. «Життя, низка чимраз більших страждань, летить швидше й швидше, до кінця, до найстрашнішого страждання... Нема пояснення! Муки, смерть... Навіщо?»

На той час, коли він дійшов до цього місця оповідання, Джоном Стріклендом повністю заволодів його колега, юрист Іван Ілліч. Він уже не помічав ані кімнати, в якій сидів, ані плину часу. Коли його покликали до вітальні випити перед обідом, а потім на сам обід, він підкорявся автоматично: він говорив і слухав так, ніби якийсь магнітофон

¹ Я люблю вас (фр.).

² Гордість родини (фр.).

був встановлений у нього в гортані, який програвав запрограмовані за-далегідь відповіді та ймовірні запитання,— залишивши свій мислячий розум в стражденному тілі Івана Ілліча.

Як тільки обід скінчився, Джон повернувся до бібліотеки, щоб дочитати оповідання. Страждання Івана Ілліча дужчали так само, як і його ненависть до своєї лагідної, самовдоволеної дружини. «Ідіть геть!..— кричить він їй.—...Ідіть геть, дайте мені спокій! — З цієї хвилини почався той крик, який не вгавав три дні і був такий жахливий, що не можна було за двома дверима без жаху чути його».

На той час, коли він закінчив оповідання, Клер та її батьки, які дивились телевизор, пішли спати. Джон піднявся нагору, все ще стискаючи книгу, і поклав її на столик біля ліжка. В його очах була цікавість, коли він подивився на Клер, але оскільки вона була захоплена романом Троллопа, то цього не помітила. Вона не звернула уваги, як він роздягся, пішов прийняти свою теплувану ванну і, повернувшись, заліз у ліжку в піжамі. Тільки тоді, коли він вже лежав у ліжку поруч з нею, вона відірвала очі від книги.

— Будемо спати? — спитала дружина.

— Так.

Вони вимкнули нічник і потім обійнялися під ковдрою: так вони обіймалися кожної ночі відтоді, як одружились,— це служило не тільки для того, щоб показати, яка тривала у них любов одне до одного, але й для того, щоб дати зрозуміти, що він, чи вона, чи вони обоє не проти зайнятися любов'ю. Вони прийшли до цього після кризи в перші роки їхнього сімейного життя, коли Клер остогид монотонний і механічний вираз його так званої любові і вона не відповідала на його пестощі, залишаючи його спантеличеним та приниженим. Згодом вона, звичайно, переросла свої ілюзії, і цієї ночі в Б'юзі саме вона поклала на нього свою довгу ногу й ніжно поцілувала його трохи відкритим вологим ротом. Але Джон усе ще перебував у владі Івана Ілліча, і його тіло залишилось нерухомим. Він сухо і швидко поцілував її стисненими губами, так що вона відвернулася, побажала йому на добраніч і невдовзі заснула.

Джон не був такий щасливий, оскільки на відміну від вигаданого Івана Ілліча, який умирає розкаяним на останній сторінці оповідання, він був живий, не спав, і його не залишали жах та розпач. Думка про неминучість смерті об'єдналась тепер з болем у спині, щоб переконати його в тому, що він теж умирає, і хоч внутрішній голос розуму й говорив, що біль спричинений скоріше розтягненням м'язів, ніж раком хребта, але й цей орган мислення не міг заперечувати, що агонія і смерть — так само кінцева доля Джона Стрікленда, як і Івана Ілліча.

Таке очікування смерті було лише однією з причин його безсонного відчаю. Оглядатися назад було гірше. Подібно до Івана Ілліча, він питав себе: «Може, я жив не так, як треба?» І для нього такою ж недоречною, як і для Івана Ілліча, була відповідь: «Але як же не так, коли я робив усе як слід?» Оскільки, лежачи в прогнотому ліжку, він добре пам'ятав своє колишнє прагнення присвятити життя не матеріальним інтересам, а чомусь іншому — служити давнім ідеалам свободи, рівності, братерства в нових рамках соціалізму. В двадцять п'ять років він вважав, що в сорок буде членом парламенту і відстоюватиме інтереси лейбористської партії,— а можливо, й членом кабінету,— так як же це трапилось, що замість того він опинився провідним молодшим адвокатом з питань ліцензій, який захищає інтереси саме тих людей, які за допомогою пива та бінго забирають у бідних ті останні крихти, що в них є? Чому він не захищає пияків, повій, сутенерів та злодіїв, яких колись він вважав безневинною стернею, що лишається після збирання врожаю прибутків безжалісними капіталістичними комбайнами?

На мить перед ним знов виникло обличчя молодого автомеханіка, щоб завдати йому муки; потім, коли годинник церкви Б'юзі пробив годину, він приступив до свого захисту. Він спеціалізувався на ліцензіях,

доводив він, тому що клерки давали йому такі справи, а вони давали йому такі справи, бо знали, що він фахівець у своїй галузі і має потребу в грошах. Але чому він мав потребу в грошах? Іншим вистачало й менше. Вони жили досить щасливо в Ілінгу чи в Кройдоні, приходили кожного дня додому, щоб випити чай з бутербродами, прочитати свої справи, подивитись телевизор та піти спати; в той час як він повинен був мати будинок в Голланд-Парку та обідати з банкірами — людьми з фантастичними окладами та прибутками — або запрошувати їх у відповідь до себе на вишукані, дорогі обіди. Але чому він завів таких друзів? Чому обрав такий спосіб життя? Тому що він одружився з Клер.

Раптом йому стало ясно: життя пішло не так, як він хотів, з тієї миті, коли він одружився з Клер,— і вперше в своєму житті Джон відчув ненависть до своєї дружини. Жах перед хворобою та смертю змінився нестерпною огидою до жінки, яка лежала поруч з ним. Її розмірене, спокійне дихання здавалося йому рохканням. Від неї відгонило старою жінкою. Усміхнена, тремтлива дівчина, з якою він одружився, зникла, як тріска у полум'ї, а з попелу виникла твереза практична домогосподарка середніх літ — *le phénix de la famille!*

Він усміхнувся в подушку, коли подумав, як він сьогодні хоч трохи помстився їй за ту незліченну кількість разів, коли вона відмовлялася займатися любов'ю. Навіть зараз він підозрював, що вона лише хотіла запевнити себе, що він усе ще вважає її звабливою,— її, чие тіло народило двох дітей і стало як висмоктана виноградина. Тепер вона була йому лише відразлива та ненависна, не лише за минуле, яке вона йому знівечила, але й за ту роль, яку вона відіграватиме в майбутньому. Він знав, що, згідно статистики, вона переживе його, і він добре уявляв собі, як їй, такій вразливій, будуть бридкі його передсмертні страждання,— як нетримання викликатиме в неї напади нудоти, і як вона буде кривитися, бачачи його муки. Його діти, мабуть, жалітимуть його, але перспективи заспокоять їх так само, як Констебль чи акварель Тернера заспокоять Клер. Як і у Івана Ілліча, сім'я Джона буде спостерігати, як він вмирає, бажати, щоб він не барився, і благодати бога скоріше його прибрати.

Думка про їхнього бога, яка вклинилася в його безсонні роздуми, розлютила його настільки, що він заскреготів зубами. Клер не тільки переживе його, але й, коли сама буде вмирати, вважатиме, що потрапить в рай; а Джон був агностик і аніскільки не вірив у загробне життя; так що в той час, як вона могла очікувати вічне блаженство, він лежав, відчуваючи жах перед пусткою невідомості.

Розділ п'ятий

Юнацький ідеалізм, який мучив Джона тієї ночі, не був виплодом його фантазії. Він успадкував його від свого батька, котрий, хоча й був суддею в північному окрузі, відверто співчував тим, кого в його часи називали бідними, а тепер — робочим класом. Його батько, Джонів дід, управляв фабрикою у Галіфаксі і, хоча був щирим пресвітеріанцем, віддав свого сина в ту ж саму квакерську школу в Йорку, де пізніше мав навчатися Джон.

Майбутній суддя ще замолоду вступив до лейбористської партії і багато років виступав у судах безкоштовно або за символічну плату, захищаючи інтереси робітників проти їхніх хазяїв. Він співчував навіть тим, хто був винний, бо розумів, що бідність веде до спокуси. «Наш закон,— сказав він якось Джонови,— дарований не богом, а створений людиною. Подивись на тих, хто його створив, і в яких цілях його використовують — в основному для захисту приватної власності тими, хто її має, проти тих, в кого її немає».

Його жінка, Джонова мати, дочка вчителя, терпимо ставилася до

ідеалів чоловіка, але не поділяла їх. Коли лорд-канцлер лейбористського уряду запропонував йому цю посаду (щоб порушити монополію консерваторів у судах), його першим бажанням було відмовитися, але вона хотіла цього і, як всі чоловіки з часів Адама, він здався. Вони придбали гарненький будинок у селі поблизу Йорка, одержували запрошення на обід від місцевих землевласників, і до кінця свого життя він судив за законами, в які сам вірив лиш наполовину.

Без відвертих напучень він передав свої ідеали синові Джону та дочці Сарі, немов під час естафети з кінцевою метою поліпшити людство. Сара стала вчителькою, викладала в бідняцьких районах, потім вийшла заміж за вчителя і народила трьох дітей. Джон поїхав в Оксфорд, де внаслідок своїх радикальних поглядів, вступив до лейбористського клубу і підтримував пропозиції лівих на дебатах у студентській спілці. Але водночас його тягло до синів йоркшірських землевласників, з якими обідали його батьки, і оскільки в його жилах текла також і кров його матері, то друзі соціалісти здавалися йому дедалі нуднішими, в той час як хлопці з белінгденського клубу були неординарні і в них був смак. Він відвідував збори лейбористів дедалі рідше і, так би мовити, подав прохання прийняти його до клубу, який був водночас більший та респектабельніший за белінгденський клуб,— *haute bourgeoisie*¹ Британії. Він вивчив неписані правила, був прийнятий і на уїкенди виїжджав з Оксфорда погостювати в замські дачі. Коли він закінчив навчання і переїхав до Лондона, де став адвокатом, то підтримував зв'язки з тим самим колом людей і завдяки їм через певний час познайомився з Клер. Якщо весь цей час він продовжував називати себе соціалістом, то здебільшого тому, що це, здавалось, забавляло його друзів.

Одним з оксфордських друзів був Генрі Мескалл, батько якого володів землею навколо Кромера. Генрі був одним з тих банкірів, випускників Ітона, яких цієї безсонної ночі Джон звинувачував у тому, що він так живе. Важко зрозуміти, як він міг вважати Клер винною за це знайомство, бо познайомився з Генрі ще в Оксфорді. Звичайно, дружба між ними зміцнилася після того, як обидва одружились, тому що після одруження друзі часто змінюються настільки, що приходять до спільного знаменника. Інші, котрі подобались Джону більше, були занадто серйозні для Клер, або з їхніми дружинами було важко ладити, так само як деякі з її подруг були занадто дурні або примітивні, щоб вони були бажаними гостями для Джона. Подружжя повністю влаштували одне одне: кожне в душі пишалось приятельськими стосунками з другим, а це в їхньому колі часто-густо становить основу для дружби. Обидві жінки були однаково вродливі; обидві елегантно одягались. Вони мали схоже походження (хоча Мері не була католичкою) та схожі характери: обидві були тихі і майже соромливі в компанії, особливо на фоні їхніх компанійських чоловіків, і кожна відзначалась рідкісною впертістю.

Були інші практичні фактори, які затягли їх із зовнішнього кола знайомства до центра, перебуваючи в якому можна було дзвонити в останню хвилину, щоб запропонувати піти в кіно; їхні діти були більшменш однакового віку, і обидві сім'ї влітку їздили в Норфолк. Запрошення на обід, що було зроблено на ринковій площі, було першим із тих, якими обидві родини будуть перекидатися, наче тенісним м'ячиком: запрошення на ленч, на обід, на пікнік на березі моря. Завжди виходило, що Клер із Джоном ходили частіше до Мескаллів, ніж Генрі з Мері приходили до Лоу, тому що в Мескаллів була куховарка та дворецький, тим часом як у Лоу обід готувала Гелен, а вино наливав бригадир. Через наявність дворецького та куховарки, збираючись на обід до Мескаллів, Джон із Клер убиралися якнайкраще, тоді як Генрі з Мері приходили в дім до Лоу «у тому, в чому були».

¹ Вершки буржуазії (фр.).

Весь другий день своєї відпустки Джон був тихий та замислений. Вранці він зробив довгу прогулянку, мало говорив за ленчем і провів другу половину дня на самоті в бібліотеці, стоячи біля вікна й дивлячись на дерева. Після чаю він сповістив, що знов піде прогулятися. Клер попередила його, щоб він повернувся так, аби встигнути переодягтися перед тим, як іти до Мескаллів.

Бригадир, що був на моріжку біля дому, побачив, як його зять подався униз по стежці, і, пройшовши через подвір'я ферми, наздогнав його.

— Не проти, якщо я приєднаюсь до тебе? — спитав він.

— Будь ласка.

Деякий час вони йшли мовчки, потім Юстас поцікавився, чи не їдуть вони з Клер куди-небудь ввечері.

— Так, до Мескаллів.

— Там вас, певно, смачно нагодують.

— Мабуть, що так.

Знов залягло мовчання.

— Певно, будуть гаванські сигари,— сказав бригадир.

— Може, поцупити одну для вас?

— Тепер я їх не курю,— сказав Юстас.

Деякий час вони йшли мовчки.

— Я бачив, ти читав Толстого,— сказав Юстас.

— Так,— відповів Джон.

— Оповідання у нього песимістичні.

— Так.

— Йому обридло сімейне життя.

— Кому?

— Толстому. «У війні і мирі» є така сцена, коли старий князь Болконський говорить своєму синові: «Кепська справа, так?». Князь Андрій питає його, що він має на увазі. «Дружину»,— каже Болконський.— «Та нічого не вдієш. Вони всі такі. Одружитися назад не можна».

Джон почервонів, але нічого не сказав. Він спостерігав, як лісовий голуб злетів з узбіччя, підбився високо вгору і сів на гілку бука.

— Справа в тому,— сказав Юстас,— що з роками приходять розчарування в житті.

— Ви теж розчарувались? — спитав Джон.

— Неминуче,— сказав Юстас, похитуючи головою.— Я був військовим.

— А чому саме військового життя повинне розчаровувати більше, ніж будь-кого іншого?

— Тому що після останньої війни ми всі знали, що війни більше ніколи не буде. У всякому разі, між великими державами. Занадто небезпечно. Нас би всіх розірвало на шматки. Так що всім нам, майбутнім Веллінгтонам, довелося сісти за письмові столи й покликати на допомогу вчених та техніків.

— Принаймні ви залишились живий,— сказав Джон.

— Живий, але зайвий. Застаріли не тільки набуті нами навички, але й якості, якими нас привчили захоплюватися. Честь, мужність, дисципліна. Вони такі ж застарілі, як і багнети та револьвери.

— По-моєму,— сказав Джон,— ці слова моє покоління не часто вживає.

— На моєму віці відбулися дві події,— сказав Юстас,— які змінять природу людини. Солдат втратив свій статус—героїчний воїн вимер.

— А друга подія?

— Контроль над народжуваністю. Протизачаткова таблетка.

Джон засміявся.

— Вона полегшує життя...

— Але вона багато чого змінює, чи не так? Вона усуває необхідний зв'язок між фізичною любов'ю та продовженням роду.

Джон все ще посміхався.

— Хіба люди займаються любов'ю лише для того, щоб завести дітей?

— Ні, але вони вважали, що дружини повинні бути вірними, щоб їхні чоловіки могли бути певними в тому, що їхні діти не від когонебудь, а від них. Тепер це вже не так. Вірність — це абстрактне зобов'язання. Вона робить тебе винятком із правил.

Джон повернувся і подивився на обрій. Усмішка зійшла з його обличчя.

— Чоловік може перестати любити свою дружину, — сказав він, — але вона лишається матір'ю його дітей.

— Твоя правда, — погодився Юстас. — Кохання тримає чоловіка і жінку в парі протягом кількох років. Потім вони залишаються разом заради дітей. А далі це вже звичка.

— Не дуже радісна перспектива.

— Навпаки. Третя стадія найкраща. Ніяких колізій. Ніякого тиску. Приятелювання. Немов члени одного клубу.

Коли вони повернулись додому, Джон побачив, що Клер уже прийняла ванну. Він заліз у ту саму воду, ліг і заплющив очі. Спина вже не боліла — він тепер не вмре, — але безсонна ніч напередодні виснажила його. Лежачи у ванні, він ніяково пригадав думки та почуття, які не давали йому заснути; того ранку він прокинувся і з подивом виявив, що озлобленість, як і біль у спині, зникла, а ненависть, яку він відчував до Клер, стала частиною нічного кошмару. Винний був Толстой; того ранку, перед тим, як йти снідати, він поставив «Смерть Івана Ілліча» назад на полицю в бібліотеці, затиснувши її між «Скоттом Антарктичним»¹ та Оксфордським словником християнських імен.

Та все ж меланхолійний настрій зберігся, наче після нападу епілепсії. Чому тепер, думав він, коли його життя таке щасливе, він знав цього приступу невдоволення? Він пригадав свої нездійснені ідеали й подумав, що або він їх більше не дотримується, або ж вважає, що попереду ще достатньо часу, щоб їм послужити. А не могло, врешті, бути так, що його соціалістичні принципи були прищепою батьківських поглядів, які не прийнялись; і що неспокій учорашньої ночі був напівсвідомим чуттям провини за розчарування померлого батька, яке, коли його проаналізувати, можна було б пояснити тим, що він пережив у ранньому дитинстві?

Він виліз із ванни, загорнувся в рушник і, як тільки зайшов у спальню, підійшов до Клер і несподівано її поцілував. Вона усміхнулась, — мабуть, не так, як у ті часи, коли вона була дівчина, а так, як усміхаються, коли собака слухняно виконує всі команди свого хазяїна. Джон, однак, бачив лише усмішку, а не те, що було за нею, і це відбилось спочатку у виразі його обличчя, а потім і в дзеркалі, коли він пов'язував чорний галстук-метелик.

Розділ сьомий

Того вечора за обідом у Мескаллів Джон сидів поміж матір'ю Генрі та її внучкою, Джілі. Відчай учорашньої ночі та меланхолія, що тримала його в своєму полоні весь день, повністю заступились добрим настроєм. Йому було дуже весело, і почувався він пречудово, все йому тут подобалось: і холодний, як лід, джин, що розтікався по його жилах, і рейнвейн в одній склянці, бордо — в другій; свічки,

¹ Р. Ф. Скотт (1869—1912) — англійський дослідник Антарктики.

світло свічок, чорні галстуки-метелики, жіночі шиї та груди; дотепна жінка ліворуч, гарна дівчина праворуч, а навпроти — усміхнене, миле обличчя Мері Мескалл.

Перш за все, звичайно, він заговорив з леді Мескалл, яка просто знемагала від нудоти сільського життя і тому накидалась на будь-якого лондонця, який з'являвся в Північному Норфолку. Вона виховувалась в освіченому ліберальному салоні і не могла збагнути, що цікавого знаходить її чоловік у цих сільських розвагах — полюванні на дичину, зайця, лисицю. Знаючи, що Джон нічим подібним не захоплюється, вона вирішила про себе, що він теж вище цього. Вона любила розмовляти з Джоном на юридичні теми, — власне, любила розпитувати про страшні злочини, що розглядалися в суді за участю Джона як захисника. Вона завжди випитувала подробиці про зовнішній вигляд злочинця, немов запасуючи їх для своїх мазохістських фантазій.

Світло свічок, яке скрашувало зовнішність старших жінок, разом із тим приховувало перевагу, яку Джіллі Мескалл мала над ними, — цвітіння юні; як то властиво в її віці, вона розмовляла нескладно та поривчасто. Сама сміялася зі своїх жартів, немов побоювалась, що її більш ніхто не підтримає, але Джон не слухав її дотепів. Він скоріше був зачарований тим, як вона змінилась відтоді, коли вони бачились востаннє рік тому. Тепер це була висока дівчина, і її груди випинались під ліфом сукні. З-під своїх довгих вій вона кидала грайливі погляди, що саме по собі не було нове (оскільки й діти бувають грайливими), але тепер вони поєдналися з її дівочим тілом і бентежили дорослого чоловіка.

Він, звісно, знав, що вона вже досягла повноліття, і припускав думку, що вона вже спала з якимсь чоловіком, — можливо, з Гаєм, — і все ж він бентежився, напружено розглядаючи дівчину, яка ще зовсім нещодавно була дитиною.

Коли в його крові рейнвейн та бордо приєдналися до джину, сама думка про те, що він занадто старий, щоб пофліртувати з дівчиною її віку, викликала в нього свого роду паніку, і під час невимушеної розмови з нею про курси секретарок, на які вона збиралась піти восени, він почув, немов хтось інший, а не він, сказав:

— Ну, ти повинна дозволити мені повести тебе куди-небудь пообідати.

— З задоволенням, — сказала вона.

— Де я можу тебе знайти?

— Я ще не знаю. Можливо, я зупинюсь у Генрі з Мері, поки не знайду квартиру.

— Тоді я подзвоню тобі туди, тільки... — Він навмисне зробив паузу — один з тих прийомів, яких він навчився, виступаючи в судах.

— Що?

— Ну, їм це може не сподобатися.

Вона захихотіла.

— Це не виключено.

— Може, ти подзвониш мені на роботу?

— Згода.

— Я дам тобі візитку... — Він засунув руку у внутрішню кишеню, покопався в гаманці і витяг картку, яку одразу сховав в носовику. — Я передам її тобі під столом, — прошепотів він. І поки вони балакали про те й се, їхні пальці зустрілись під лляною скатертиною, і запорука змови перейшла з однієї руки в другу.

Про що вони розмовляли, не можна було почути, бо гості за столом гучно гомоніли (їх було дванадцять чоловік — переважно кузини та кузени Мескаллів), і Джон добре знав, що Генрі з Мері не осудили б його, але їхні таємні переговори перетворили обід, який був би інакше нудний і банальний, на хвилюючу небезпечну пригоду; в їхній до-

мовленості було щось грішне, і це заклало у свідомість можливо невинної дівчини думку про адюльтер.

Джон повернувся до леді Мескалл, щоб розповісти їй про цікавий процес над гвалтівником, який до того ж був винний у кровозмішенні,— його захищав один Джонів колега. Він уже викинув з думки побачення з Джілли, так що, помітивши, як вона усміхнулась йому, коли жінки виходили, не міг утямити, до чого це вона.

Чоловіки залишились, і, як передбачав бригадир, Джона почастивали гаванською сигарою. Він відрізав кінчик і наповнив рот густим димом, потім поволі випустив його, так що він закрутився навколо його голови.

Генрі Мескалл, який був ровесником Джона і його найближчим другом, тілистий, смаглявий, привабливий чоловік з тонко окресленими презирливими губами і соковитим, грубим голосом, розводився про політику — про конфлікт між урядом і профспілками.

— На мою думку,— говорив він,— Хіт¹ доведе країну до повної руїни, а потім оголосить загальні вибори.

— А ти думаєш, він переможе? — спитав Джон.

— Повинен,— сказав Генрі.

— Я не певний.— Джон попихував сигарою. Це, врешті-решт, була його роль — захисник диявола на обідах прихильників консерваторів.— Більшість людей в Англії віддані профспілкам, а не державі.

— Але їм не потрібна інфляція,— сказав Генрі.

— Це правда. І якби вони замислилися над цим, можливо, вони б погодились, що щорічне підвищення заробітної платні на двадцять чи тридцять відсотків неминуче приведе до інфляції. Але це не спадає їм на думку. Їхня ліва рука не знає, що робить права... або скоріше ліва сторона їхнього мозку не знає, про що думає права сторона. Отже, з одного боку, вони говоритимуть, що підвищення має бути обмеженим, і водночас натискатимуть на свої профспілки, щоб ті вимагали непомірного збільшення платні.

— Якщо ви спитаєте мене,— сказав Гай, хоча ніхто його не питав,— то я скажу, що робітникам нема ніякого сенсу співробітничати з урядом для того, щоб крутити колеса капіталістичної машини. Для них чим більше хаосу, тим краще.

Одним із свідчень витримки англійських вищих класів був той факт, що саме тоді, коли Гай, хвилюючись, плутано викладав революційні ідеї, сер Джордж Мескалл, який, певне, із своєю землею, цінними паперами та творами мистецтва коштував кілька мільйонів,— передавав йому карафу з добірним портвейном, і в його жесті не було ніякого зовнішнього прояву іронії. Його повіки все-таки сіпнулись, що, однак, могло бути ознакою роздратування або просто похилого віку, і він сказав Джону та Генрі:

— Помилкою було відмінити військову повинність.

— Її можна було б запровадити знову,— сказав Генрі, екстремістські погляди котрого останнім часом користувались неабиякою популярністю серед молодих членів консервативної партії.

— Я не певний, чи це вам допоможе,— сказав Джон.— Військова повинність не змінить людських переконань. Юстас, скажімо, вважає, що сучасна армія нездатна примусити робітників припинити страйк.

— Юстас утратив контакт із дійсністю,— сказав сер Джордж, який належав до тих сусідів, котрі вважали батька Гая небажаним гостем, тому що він був занадто ексцентричний і його вчинки не можна було передбачити.

— Щиро сподіваюся,— сказав Гай,— що вся ця система розвалиться.— І він вихилив келих портвейну.

— Хай живе республіка,— сказав Генрі.

— Гадаю, ми доживемо до часів,— швидко озвався Джон, по-

¹ Едвард Хіт — прем'єр-міністр Великобританії в 1970—1974 рр.

боюючись, що його молодий шурак уже захмелів і може собі на сором викинути якогось коника,— коли профспілки стануть частиною державного організму — «четвертим станом», як казав Черчілль...

— Можливо, можливо,— мовив сер Джордж.

— Браво! — кинув Гай.— Ти повертаєшся до Муссоліні.

— Я згоден з вами, Гай,— сказав Генрі.— Нам це не потрібно. Корпоративна держава. Ні, нас врятує тільки фінансова самодисципліна. Саме так контролюють інфляцію німці і японці.

Розмова тривала, тим часом як жінки, трохи незадоволені, сиділи в рожевій вітальні. Звичайно, ніщо їх не нудило так, як розмова про економіку, але цей звичай, який відокремлював чоловіків від жінок після обіду, викликав у них почуття образи.

— Невже вони весь цей час розповідають масні анекдоти? — спитала Клер у Мері після півгодинної сегрегації.

— У них інша тема: політика або гроші,— сказала Мері.

— Ну чому це вони годинами базикають про справи, які не входять у їхню компетенцію, а коли йдеться про те, що їм під силу, як, наприклад, підв'язати кущі малини або полагодити пилосос, їм відразу робиться нудно, і їх охоплює апатія?

— Ледачі створіння,— мовила Мері. Вона засміялась, але більше нічого не сказала, і Клер їй теж нічого не відповіла: обидві вони були пасивними партнерами в своїх подружжях і часто сиділи мовчки.

Джиллі тим часом покинула своє місце на пуфі поруч з бабусею і сіла біля Клер.

— Я сподіваюсь, ви мене запросите до себе, коли я приїду до Лондона,— сказала вона.

— Звичайно,— сказала Клер, холодно посміхаючись, тому що помітила, як дивились юні очі цієї дівчини, коли вона за столом розмовляла з Джоном.

— Я справді дуже хвилююсь. Адже прямо з школи-інтернату я попаду у велике розбещене місто.

— Дурниці,— сказала Мері.— З того, що я чула, у цьому місті розбещеності куди менше ніж у твоїй школі.

Джиллі всміхнулась.

— Ну, а чого ще можна чекати, коли дівчат гримають там, як у клітці, і вони не бачать білого світу?

— Коли я вчилась, такого не було,— сказала Мері. Тоді знітилася, посміхнулась і додала.— А можливо, й було.

Чоловіки приєднались до жінок. Джон почав розмовляти з Мері, яка до того сиділа на протилежному кінці столу. Всі вони не так давно зустрічалися в Лондоні, тож тем для розмови було обмаль, та справжня дружба не потребує пустої балаканини.

Серед ночі Джон раптом прокинувся. Він злякався безсоння і почав розмірковувати, чому ж таки прокинувся. Покривився, коли згадав, що попросив Джиллі Мескалл подзвонити йому в контору. Якщо вона надумає про це розповісти — піде поголос і його висміють. Джон лежав і думав, що так збудило його — кава чи гаванська сигара? Ногою торкнувся сонної теплої дружини, це його заспокоїло, і незабаром він заснув.

Розділ восьмий

З багаторічного досвіду Джон і Клер знали, що довше, ніж два тижні, в Б'юзі нема чого залишатись. Якщо вони затримувались надовше, Гелен дратувала Клер, а бригадира доводили до нестями його онуки. Прогодувати таку велику сім'ю теж було нелегко для старих, тож протягом багатьох років п'ятнадцятого серпня вони відїжджали додому — чи, точніше, у свій будинок за шістдесят миль від Лондона.

Садиба в Уїлтшірі не була такою великою і гарною, як у Б'юзі, і краєвид не дуже відрізнявся від буденних замських краєвидів. У Норфолку землю інтенсивно обробляли, кожна ділянка повинна була давати прибуток. Ферми в Уїлтшірі — може, за близькість до Лондона — купувались банкірами й біржовими маклерами як дачі на уїкенди: ті були більше фінансистами, ніж фермерами, і знали, що їхні ділянки мають більшу ціну, аніж те, що може на них вирости.

Не було сенсу осушувати болота; на подвір'ї стояли покинуті клуні, старі огорожі перетягнуті колючим дротом, і в порядку були тільки тенісні корти й басейни.

У Стріклендів не було ні тенісних кортів, ні басейну: вони не були настільки багаті, як інші мешканці Уїлтшіру, і раділи, що взагалі спромоглися купити будинок у цій місцевості. Перші сім років подружнього життя будинок у Лондоні був єдиним їхнім житлом. Та влітку під час уїкендів, коли діти були маленькі, Б'юзі надто далеко від Лондона, а друзі майже всі на своїх дачах, вони теж почали шукати місце, «куди можна виїхати». Вони підраховували, що від продажу деякої частини акцій, які дістались Клер від батька, та якщо ще взяти в борг у страховій компанії чи в банку, їм вистачить на скромний будиночок за містом; і вони почали читати в недільних газетах оголошення про продаж майна і на своїй новій «волво» об'їздили країну вздовж і впоперек. Врешті-решт вирішили, що в п'ятницю ввечері з Лондона найлегше виїхати по трасі № 4, і почали шукати в Беркшірі, Уїлтшірі і Оксфордшірі, де будинки, як виявилось, коштували дуже дорого, бо охочих було багато і всі вони шукали того самого, що й Стрікленди.

Вони оглянули дюжину будинків — побудованих в основному із старого кругляка і покритих прогнилою стріхою. Живучи на півночі, Джон зник до будинків із цегли або каменю і не розумів, чому він повинен платити сотні фунтів за халупи, які давно треба було знести. Що ж до Клер, то вона шукала щось схоже на Б'юзі. «Звичайно, трохи менше, та в такому ж стилі». Котедж біля Хангефорда більш-менш відповідав її уподобанням; це був невеликий прямокутний будинок лише з чотирма спальнями, двома вітальнями і кухнею, зате цегляний і побудований у минулому столітті. Їм він сподобався, вони дали завдаток, і настали напружені тижні чекання, протягом яких стара карга, власниця будинку, водила їх за ніс, торгуючись водночас і з іншим молодим подружжям; тоді їм довелося заплатити дорожче на тисячу фунтів, ніж було попередньо домовлено, та всі запевняли, що то був добрий вклад капіталу. Отак вони стали власниками замського котеджу.

Будинок стояв за милю від села, і з вікон не видно було жодної оселі. У них був садок, город, лужок, кілька повіток, клуня — все це при будинку. За двором починалися горби, порослі височезними в'язами. Коли вони оселилися, в будинку було вогко і брудно, та згодом, з роками, вони перетворили його в свій другий дім, навіть з пральною машиною і сушкою, яку Джон закріпив у кухні.

Вони їли в кухні. Подолавши деякий опір з боку Клер, Джон, у відповідності зі своїми егалітарними ідеями, наполіг, щоб у домі все було без претензій. Ніяких обідів при свічках в їдальні з невидимою прислугою за оббитими зеленим сукном дверима. Він залічував себе до «скандінавського типу», і частиною цієї філософії була віра в машини. Вони, любив він повторювати, прислуга ХХ століття, і, поки Клер прохала найняти якусь дешеву хатню робітницю, Джон викидав сотні фунтів на кухонні комбайни, пральні машини, сушилку, а також на дві електрокосарки (одну для газону, а другу для саду), плуг з ґрунтовими фрезами (щоб були свої овочі), електропилку (щоб самим пиляти дрова), а також пилосос, соковижималку, пристрій для збивання яєць, млинок молоти каву і лимоновижималку — кожна живилась від маленького моторчика, а якщо сюди додати всі машини-двій-

ники лондонської квартири — два програвачі, два телевізори й два магнітофони та мотори-механізми «волво»,— їх у Джона і Клер було більше, ніж дві дюжини, цих помічників двадцятого століття. Та як жива прислуга хворіє, так і машини ламаються; майже всі суботні ранки йшла боротьба з упертими двигунами, а по обіді цих саботажників відвозили до Мальборо чи Хангерфорда. Найгірший день року був той, коли вони поверталися з Б'юзі, вимучені довгою дорогою, — і бачили, як усе змінилося за три тижні. Газон так заріс травою, що газонокосарка не в змозі його рівно підстригти, а трава у саду загуста для садової косарки. А на місці чистих, прополотих грядок — справжні джунглі. Паростки городини, яку вони хотіли виростити — горох, боби, кабачки,— задушені бур'янами; а вони ж так сподівались, що винищили ту напасть доценту. Вони заходили в будинок, жахаючись, що, може, його пограбовано або, може, потік дах. Та цієї середи, у серпні 1973 року, все, здавалось, було більш-менш гаразд. У кімнатах панував солодкуватий запах від чорних мух — деякі були мертві, а деякі ще дзижчали на підвіконні, та нічого гіршого вони не побачили, тож, не звертаючи одне на одного ніякої уваги, заходились усе чистити, годувати дітей, вмикати гарячу воду, застилати постіль і провітрювати кімнати.

Хоч було літо, Джон затопив камін, бо без цього вітальня виглядала незатишно. О десятій діти вже спали. Джон і Клер випили, по-вечеряли, подивились телевізор і піднялись до себе. Вода ще не нагрілась, та за давньою звичкою вони прийняли ванну.

— Чи варто було купувати цей будинок? — запитав Джон дружину, коли вони лежали в ліжку.

— Я думаю, варто. А ти?

— Якби ми його не купили, то могли б орендувати будинок у Франції.

— Звичайно, могли б. — Клер помовчала, а потім додала: — Але ти забув про уїкенди.

— Ми могли б їх проводити в сільських готелях.

— Коли діти підуть до школи...— почала Клер, та зупинилась.

Ця тема була завжди яблуком розбрату. А Джон промовчав, бо втомився думати ще й про освіту дітей. Він просто вимкнув світло. Клер зробила те ж саме. І, як завжди, після обіймів вони заснули.

Розділ дев'ятий

Наступного ранку Джон заходився наводити лад у городі. Він вважав, що будинок не повинен заростати бур'яном і бути таким занедбаним, як Ректорі в Б'юзі, і, хоч йому вже набридло косити та полоти, радів, що за допомогою машин безлад перетворювався на порядок. В годину дня він зголоднів: хай там що, а півдня попрацював і дещо таки спромігся зробити.

Та, зайшовши на кухню, він насупився: на столі не було ні ножів, ні виделок.

— То що, може, ще й ленч не готовий? — спитав він роздратовано.

— Я трохи затрималась, — відповіла Клер і поклала запечені боби на підсмажені грінки перед дітьми.

Джон сів.

— Поклади собі сам, — попросила Клер.

Він знову встав і підійшов до плити.

— А що в нас на ленч?

— Печені боби і печена картопля, — відповіла Клер. — Якщо хочеш, можеш узяти яйце.

Він збовтав у каструльці дерев'яною ложкою два яйця. До яєчні-бовтанки витяг з духовки печену картоплю, поклав на тарілку печені

боби і поставив усе це на стіл. Посолив картоплю та яечню і почав їсти.

— Ти це приготувала за рецептом куховарської книги? — спитав він, приховуючи посмішку.

— Послухай-но, — сказала Клер, — поки ти там розважався у садку, я випрала білизну, а потім ще купувала продукти.

— У садку я не розважався.

— І я, як бачиш, ні.

Вона сіла поруч, поклала собі теж печеної картоплі, яку розрізала ножем і змастила маслом, сметаною, посипала нарізаною цибулею і тертим сиром, додала печених бобів під вустерським соусом, трохи приправи «Табаско», на окремій тарілочці шматочки помідора, заправлені оливковою олією, лимоном, перцем і нарізаною кубиками цибулею.

— Могла б і мені приготувати таке саме, — буркнув Джон.

— Боже милій! — роздратовано вигукнула Клер. — Якщо ти вже й помідора не можеш порізати... Навіть Том і той уміє.

— Але печені боби...

— Джоне, схаменись. Ось перед тобою вустерський соус, тут же приправа, пригощайся, будь ласка!

— Я цю гарячу гидоту їсти не буду, — заявила Анна.

— Можна мені пива? — запитав Том.

— Звичайно, не можна, — відповіла Клер. Вона взяла «Дейлі мейл», яку купила вранці, розправила її і, відключившись, стала читати першу сторінку. Діти почали сваритися: пити Анні чи не пити другу склянку оранжаду; її склянка була менша, ніж у Тома, і, мовляв, якщо він наливає собі другу, то вона налле собі третю, навіть якщо в нього буде мільйон склянок, вона повинна буде налити собі мільйон склянок і ще одну. Джон снідав мовчки — злий, що дружина не подала йому ленч, — а проте не висловлював уголос свого обурення, щоб уникнути розмови на тему про взаємовідносини чоловіків і жінок, а також питання про освіту дітей, — щодо цього вони ніяк не могли дійти спільної думки.

— Чи ти запрошувала когось сюди? — спитав він того вечора.

— Можливо, до нас завітають Тедді і Таня, але це не напевне, — відповіла Клер, не підводячи очей від газети.

— З усім своїм виводком?

— Якщо приїдуть, то, безумовно, з дітьми.

Джон зітхнув. Клер підвела очі від газети.

— В тому-то й справа, що будинок у нас замалий для великого гурту гостей.

— А як Мескалли? Вони могли б залишити дітей у Лондоні.

— Вони й досі у Норфолку. В кожному разі, люди не люблять залишати своїх дітей удома...

— Генрі залишив би.

— А звідки ти знаєш?

— Він не робить кумира із своєї сім'ї.

— Я б цього не сказала.

— Він бігає за чужими жінками.

— Це все плітки. І зовсім не доказ того, що він не любить своїх дітей.

Джон пішов до плити, щоб зварити собі каву. Потім запитав:

— Кого ще ми можемо запросити?

— Я б взагалі нікого не запрошувала, — відповіла Клер.

— А пам'ятаєш отих Греїв, яких ми зустрічали у Мескаллів?

— Ми не так добре їх знаємо.

— Їх можна було б запросити на уїкенд.

— Якби у нас була ще одна ванна... — підняла Клер ще одне давне спірне питання.

— Ми не потягнемо другої ванни,— роздратовано заперечив Джон.
— Тоді не будемо запрошувати Греїв.
— А чому всі не можуть митися в одній ванні по черзі?
— Я терпіти не можу, коли всі миються в одній ванні,— зауважила Клер.
— Ти завжди зі своїми примхами. Сама ти ніколи не миєш за собою ванну.
— Не у ванні справа...
— Бруд Греїв не дуже відрізняється від того, що змивають з себе Мескалли.
— Мескаллів ми знаємо.
— Ти сама собі суперечиш,— зауважив Джон.— З одного боку ти прогресивна жінка, а з другого — поводишся, як доісторична істота, яка не терпить чужих запахів на своїй території.
— Ти знову влаштував перехресний допит,— заявила Клер, маючи на увазі його зверхній саркастичний тон, який звучав так ефектно в суді.— Вона, може, й нічого, але він страшенно нудний.
— Ну добре,— сказав Джон,— тоді, може, запросимо у неділю кого-небудь на ленч?
— Кого ж? — запитала Клер.
— Та кого хочеш, хоча б Хартів, Фрадерів чи Себбі Говард. Вона насупилась і подивилася на годинник.
— А що сьогодні ввечері по телевізору?
— Там щось буде о дев'ятій,— відповів Джон і додав: — Ну, то як?
— Що як?
— Запросимо кого-небудь на ленч у неділю?
Вона зітхнула:
— Запроси, якщо хочеш.
— Як правило, запрошує господиня.
— Я нікого не збираюсь запрошувати у неділю на ленч,— відрубала Клер.— Мені не набридла моя сім'я,— додала вона без тіні злості, ніби думала про щось зовсім інше.
— Ви мені не набридли, я просто люблю товариство.
— Я теж іноді не проти товариства. Та ти ж знаєш, що саме зараз ті, про кого ми розмовляли, чимось зайняті.
— Ми цього не знаємо напевне. Можна спробувати подзвонити.
— До того ж мені завжди не по собі, коли вони гостюють. У нас вони не можуть поплавати чи пограти в теніс...
Джон насупився.
— Я бачу, для повного щастя тобі бракує тільки басейну і тенісного корту...
Він підвівся і взяв сигару з коробки, яка лежала біля тостера.
— Я не це мала на увазі,— заперечила Клер.— Та не можна ж весь час тільки їсти й розмовляти, і... чому б їм не провести неділю у себе вдома?
Джон подивився на годинник; була без трьох хвилин дев'ята.
— Ну гаразд,— сказав він.— Нікого не запрошуй,— і подався до вітальні, лишаючи Клер брудний посуд.
Трохи пізніше вона подзвонила ще одним знайомим, Джексонам, які теж не мали ні басейну ані тенісного корту, і запросила їх на ленч у неділю.

Розділ десятий

Після кількадевної копіткої роботи город був опоряджений, на грядках з'явилися свіжі овочі, і сім'я нарешті змогла спокійно відпочити. Коли стало відомо, що вони приїхали, їм почали телефонувати по три-чотири рази на день. Стрікленди були популярною парою і невід'єм-

ною частиною уїлтшірського товариства. Сусіди запрошували їхніх дітей на п'ятигодинний чай і покупатися в басейні, а Джон і Клер тим часом грали з ними в теніс. Коли їх запрошували на обід, вони наймали жінку фермера, щоб посиділа з дітьми, а протягом останнього тижня Клер влаштувала два званих обіди, під час яких Джон знову відкорковував пляшки з бордо і наповнював вином карафи.

Для сторонньої людини Стрікленди були такими ж, як завжди: діти люб'язні і чемні, Клер спокійна і гарна, Джон дотепний і завжди готовий підтримати цікаву розмову.

І Джон, дивлячись на себе збоку, оком стороннього, коли грав у теніс чи відкорковував пляшки, думав: «Життя, певно, й існує для галасу, сміху, друзів. Гарна, інтелігентна дружина. Здорові діти. Дім у Лондоні. Замський котедж. Чого ще бракує?»

Він більшого й бажати не міг, та все частіше з'являлось те, що він називав «від Івана Ілліча». Як сигнальний симптом хвороби, що час від часу повторюється, на нього часом находило своєрідне філософське запаморочення: дивлячись на себе в білих шортах на корті, він ледве впізнавав себе. І навіть коли жартував і сперечався вдома за обіднім столом, він дивився на себе збоку, прислухався до свого голосу так, нібито це розмовляв хтось інший. «Та не міг я такого сказати. Це не я. Це хтось із них». Іншими словами, він почував, що грає роль у п'єсі, написану для іншого, і, коли прокидався вночі, відчував, що завісу опущено, п'єса закінчилась і він залишився там, за кулісами, втративши свою особистість. От тоді він і злякався, подумав, що перебуває на грані божевілля, чи, вживаючи сучасніший термін, нервового виснаження; і єдине, що заспокоювало, була тепла Клер поряд.

Вранці, з першим промінням сонця, рухами і розмовами, він ставав самим собою. Особливо поруч з дітьми, які дивились на нього з таким щирим захопленням, що він почував себе їхнім батьком і реальною людиною.

Клер, яка втішала його вночі, вдень давала йому куди менше заспокоєння. Вона нічого не казала і не робила, щоб підірвати його авторитет, та поводитися так, ніби весь час думала про щось інше. Вранці вона любила подрімати, ніби сні були цікавіші за реальне життя, а Джон тим часом спускався і снідав з дітьми. Його це не дуже й засмучувало. Полюдьськи він розумів її. Він і сам на її місці робив би так само. Та навіть уже одягнена, пораючись по дому і в саду, Клер подумки була далеко від їхнього буденного життя. Джон особливо помічав це в Уїлтшірі, тому що все в котеджі нагадувало про перші роки подружнього життя.

Візерунки на шпалерах у спальні не збігалися, і це нагадало йому, як вони в робочому одязі опоряджали кімнату. Клер підшивала нерівні завіски, а Джон ладнав карниз. Шафу вони купили в крамниці старих меблів у Мальборо і вдвох упродовж декількох днів здирали старий лак. Тоді Клер ще усміхалась, коли зустрічалася з ним поглядом. Він згадав її рожеве, збентежене обличчя. А тепер уже жоден з них не задивлявся в очі другому, а коли їхні погляди і зустрічались, це не міняло виразу обличчя Клер. Губи її розтягались у звичній усмішці — і нічого більше. Джон вирішив, що вона його вже не любить. Одного разу на кухні він запитав її про це. Клер здивовано відповіла: «Авжеж, люблю!» — з неухвалливою щирістю, яка переконала його. А може, це він розлюбив її? Тоді він згадав, якою огидною вона здалась йому, коли він прочитав Толстого, а тепер відповів собі її словами: «Авжеж, люблю», — та тільки не так, як раніше.

Друга частина

Розділ перший

Незабаром у вересні, після їхнього повернення в Лондон, Клер і Джона запросили на обід Генрі і Мері Мескалли. Розмова торкнулась адюльтеру — досить слизька тема, бо ніхто напевне не знав, у кого як склалося подружнє життя, які стосунки у кого між чоловіком і дружиною. Розмову завів письменник Міккі Нейл — завів, можливо, тому, що сам був гомосексуаліст.

— А чи знаєте ви, що Сара Каммінгс утекла з комівояжером?

— Він не комівояжер, — зауважила Арабелла Моррісон, негарна незаміжня двоюрідна сестра Мері, яка сама не могла дати приводу для пліток і тому прагнула чути їх першою. — Він працює у Гамброза.

— Але ж він таки комівояжер, правда, Генрі? — запитав Міккі. Генрі Мескалл іронічно насупився.

— Так, він їздить у відрядження і вербує клієнтів для банку Гамброза. Та я теж займаюсь подібними справами.

— І ніхто не називає тебе комівояжером, — сардонічно посміхнулась Клер.

— Проте Каммінгс заслужив свої роги, — вставила Арабелла. — Одне діло їздити в справах і зовсім інше — коли зупиняються в Парижі, щоб провести уїкенд, бавлячись в ліжку з Генріеттою Джеймсон.

— Зуб за зуб, — вишкірився Міккі, помахуючи рукою, як цуценятко лапою, тільки йому притаманним жестом.

— Приємно дізнатися, — Мері Мескалл почервоніла за свою зухвалість, — що жінка, яку зрадили, має повну свободу дії.

— А мені все ж таки здається, що чоловікова зрада не така серйозна річ, як зрада дружини, — заявила Клер.

— Не розумію — чому? — запитала Мері.

— Вони не надають цьому такого значення, як ми, чи не правда? — Вона озирнула присутніх за столом, шукаючи у них підтримки, та оскільки Міккі був гомосексуаліст, а Джон — її чоловік, вона могла звернути своє запитання тільки до Генрі.

— Що ти маєш на увазі? — запитав він.

— Хіба чоловік не може провести уїкенд у Парижі, бавлячись у ліжку з Генріеттою Джеймсон, а потім повернутися додому і надалі бути зразковим чоловіком?

— Думаю, що може, — погодився Генрі.

— А жінка хіба не може? — запитала Мері.

— Жінка любить того, з ким спить, чи не так? — пояснила Клер. — А якщо вона любить когось, то хоче залишатись тільки з ним. І відтак сім'я розіб'ється.

— Не могу не погодитись, — сказав Генрі.

— Мусиш погодитись, — озвалася Арабелла Моррісон, підтверджуючи здогад Мері, що у її чоловіка теж рильце в пушку.

— Ти не згодна? — запитав Генрі Арабеллу.

— Звісно, ні, — засміялася та. — Що ж до Клер, то їй промила мозок католицька церква. Ця теза дуже зручна для чоловіків у католицьких країнах; вона допомагає їм тримати своїх дружин у шорах.

— Ти маєш на увазі, — почав Генрі, — що жінка може похапцем, без усякого, лягти в ліжку з чужим чоловіком?

Арабелла почервоніла:

— Можна висловитись і так.

— Тобі краще знати, — погодився Генрі з удаваною покірністю інтелектуала.

— А, хай тобі абищо, Генрі! — Арабелла почервоніла від злості; їй зоставалось або визнати, що вона шльондра, або заперечити це і тим самим признатися, що не має особистого життя.

— Може, ми б і зважились на таке при нагоді,— відповіла Мері Мескалл, повертаючись до запитання свого чоловіка.— Зрештою, Дженніфер Грілі народила трьох дочок від трьох різних чоловіків, і це не порушило її сім'ю.

— Це все плітки,— вставив і своє слово Джон, який на відміну від інших чоловіків у тенісках був у костюмі і краватці.— Я не дуже цьому вірю.

— А я певна, що це правда,— сказала Мері.

— Так само, як правда й те, що вона працює прибиральницею в різних будинках,— вставила Клер.

— Кажуть,— озвався Міккі,— якщо згадати, в якому домі вона прибирала за дев'ять місяців до народження чергової дитини, то можна дізнатися, хто був батьком.

— А я дивувався, чому вона так дорого бере за свої послуги,— зауважив Генрі.

— Пригадую, саме ти рекомендував її в дім своїх батьків... Чи не вона прибирала у вас на Ітон-Сквер?

— О господи,— сказав Генрі.— То я що — брат по батькові однієї з цих Грілі?

— Скоріше батько,— кисло відповіла Мері.

— Ти мене переоцінюєш,— сказав Генрі, наливаючи гостям вина. — Чоловіки зраджують своїх дружин,— провадив він далі,— тому що їм набридає спати з однією й тією ж самою жінкою. Все дуже просто.— Він проголошував свої сентенції басовитим голосом, підкреслюючи кожне слово.

— А жінкам хіба не набридає з одним і тим чоловіком? — запитала Клер.

— Не знаю,— відповів Генрі.— І їм теж?

— Все, що повторюється, врешті-решт набридає,— підсумував Джон.

— А кому першому набридає? — запитав Міккі у Арабелли.

— А звідки мені знати,— відповіла вона.

— Справа не в тому,— зауважив Генрі,— кому першому набридає. Секс для жінки завжди був другорядною справою. Саме тому, гадаю, чоловіки часом почуваються обдуреними.

— Чому обдуреними? — запитала Мері.

— Тому що секс для чоловіка — це звершення його бажань, а для жінки — звершення, що веде до її мети.

— До якої мети?

— Мати дітей.

— А хіба чоловіки не хочуть дітей?

— Принаймні вони не хочуть починати з дітей,— сказав Джон.— Чоловік із жінкою зустрічаються. Їх тягне одне до одного. Вони спочатку закохуються, а потім лягають у ліжко, чи лягають у ліжко, а потім закохуються. По тому одружуються. Настає період інтенсивної копуляції, який триває, аж поки жінка завагітніє. А потім, майже вмить, секс перестає її цікавити. Вона зосереджується на самій собі. Бажає, щоб ніхто її не чіпав і вона могла спокійно ввечері почитати роман, а потім заснути. Чоловік розстроюється, стає дразливим. Якщо він із низів, то б'є дружину: перед нами в суді проходять десятки таких випадків. Якщо ж він із верхів, у нього є час і можливість знайти собі іншу жінку.

Джон замовк, сподіваючись на більший ефект своїх слів, і сьорбнув вина. Як майже у всіх чоловіків середнього віку, його професія почала позначатися на його повсякденному житті, і дещо нудна манера розмовляти робила його схожим на суддю, який підсумовує справу в кінці судового процесу.

— Поки жінка певна, що чоловік її не зраджує, — провадив він, — вона мириться з його безбожністю. Вона має дитя. Вона годує його із загадковою усмішкою Мони-Лізи. Батько виконав свої функції і стає зайвим.

— Але чому тоді заміжні жінки заводять романи з чоловіками? — поцікавилась Арабелла.

— Це вже інша історія, — пояснив Джон. — Як тільки діти починають ходити, говорити і самостверджуватися, вони стають надмірно стомлюючими. Жінка знову потребує чоловіка, щоб він вплинув на дітей своїм авторитетом, а чоловік, бачачи, як на пухкенькому личку дитини проявляються його риси, починає пишатися з того, що він батько. Він залишає свою коханку. З нею багато мороки, вона забирає весь час і до того ж вимагає певних витрат. Тож замість таємничих зустрічей після роботи він поспішає додому побачити дітей, перш ніж вони вкладуться спати.

— Тих самих дітей, — вставила Мері Мескалл, — які весь день були нестерпними для матері і стають такими чарівними для татусів за півгодини до сну.

— Саме так, — підтвердив Джон. — Ось тоді жінки ладні ризикнути. Вони заздять своїм чоловікам, бо ті працюють, роблять кар'єру. Дім стає в'язницею. Домашнє життя стає каторгою. Вони чекають на коханця, який прийде і звільнить їх. Вони стають відкритим містом для будь-якого сексуального пірата.

Джон закінчив свою промову і допив вино. Генрі зразу ж наповнив його бокал.

— А яка ваша думка з приводу цієї теорії? — запитав він Арабеллу.

— Чоловічий цинізм, — відповіла та.

— Не думаю, що все так просто, — звернулася Клер до чоловіка. — Деякі подружні пари приходять до висновку, що вони несумісні.

— Я не згоден, — відповів Джон. — Візьміть хоча б Грехемів. (Він мав на увазі відому всім їм подружню пару.) І він і вона до одруження мали іншу сім'ю. Вони пройшли через розлучення, завдавши стільки горя своїм дітям, і тільки зараз зрозуміли, що деяка несумісність — це властивість всіх одружень.

— Можливо, — погодилася Клер.

— У мене зовсім інша теорія, — злостивно посміхнувся Генрі. — Вона викристалізувалась у мене в Норфолку, де я спостерігав за курми. Там було два півні і чотирнадцять курей, і здавалося б розумним, щоб півні поділили курей, а кури, в свою чергу, вибрали собі до вподоби півня, того чи того. Та нічого подібного. За одним з півнів, більшим, барвистішим, потяглися усі кури, а на слабкого, немічного не звернула уваги ні одна. І не можна сказати, що більший чинив слабшому якісь перепони, не підпускав його до жодного з чотирнадцяти пухнастих задків. Саме вони, ці чотирнадцять курей, відмовились мати з ним будь-яке знайомство. Вони весь час його дзьобали. Навіть не підпускали до зерна. Вони зневажали його, бо одна чотирнадцята частина першого півня була варта однієї сьомої другого.

— Це банальне спостереження, нічого більше, — сказала Арабелла. — У Кіплінга чи ще в когось про це вже йшлося.

— І не можна прирівнювати птахів до людей, — вставив Міккі.

— Я з тобою не згоден, — відповів йому Генрі. — Секс походить від тварин. І хоч би як високо його підносили за допомогою поезії, музики та інших мистецьких котурнів, секс — це секс. І ти не можеш зі мною погодитись. Я вважаю, що жінки ті ж самі кури, які віддають перевагу різнобарвному гарному півню перед сіреньким і кволим; чи, іншими словами, ліпше мати за коханця бувалого і гарного улюбленця багатьох жінок, ніж вірного до кінця днів невдачу.

— Ну, добре, а чому ж така несправедливість? — запитав Джон. Генрі знизав плечима.

— Це природний відбір, чи не так? Виживання найпристосованіших!

— Це філософія розбещеності,— заявила Клер.

— Не звинувачуй мене, не я створював людство,— відповів Генрі.

— Отже, твоя думка така,— сказав Джон, який любив підсумовувати аргументи інших,— чоловік зраджує свою дружину, бо це річ цілком природна. Хай там вона думає про це що завгодно, але, по суті, факт зради підвищує принадність чоловіка і, як наслідок, вона любить його ще дужче. І все це зміцнює сімейні зв'язки. Але якщо жінка зраджує чоловіка, то це в будь-якому разі призводить до сімейного розладу. Якщо він не бажає миритися з цим, вони розлучаються, якщо він прощає зрадницю чи навмисне не помічає її зради, він перестає бути мужчиною в її очах. Жінка сповнюється зневаги до нього і рано чи пізно кидає його — йде до півня номер один.

— Саме так усе й відбувається,— сказав Генрі.— Це трапилось і з Фаррелами. Він про все знав, та прикидався, що не помічає. Він навіть спробував потоваришувати з деякими її коханцями. Вона стала зневажати його ще більше і нарешті втекла...

— Послухаєш тебе, так головне у відносинах чоловіка і жінки — це садо-мазохізм,— сказав Джон.

— Так,— відповів Генрі,— яким би делікатним і вихованим не був чоловік, він неминуче гвалтує жінку, а вона того хоче.

— Ти кажеш гидкі речі,— зауважила Мері, почервонівши, але без злості.

— Так, гидкі,— гучно засміявся Генрі.— Секс взагалі гидкий.— Він обернувся до Клер з глузливою посмішкою.— Правда ж, гидкий? Ось тому черниці й попи відмовляються від нього. Це не просто парування. Це — триумф сили!

— Яка нісенітниця,— розсудливо заперечила Клер.— Більшість чоловіків і жінок кохаються спокійно, я б сказала, як належить цивілізованим людям.

— Не звертайте на нього уваги,— зауважила Мері.— Це все балачки; можу вас запевнити, що він зовсім не півень під першим номером, хоч і виставляє себе таким.

Повертаючись від Мескаллів до своєї домівки в Голланд-Парку, Джон невесело думав про те, що просторікував Генрі.

— Як ти думаєш, він сам вірить в свої теорії? — запитав він Клер.

— Не думаю, скоріше це були пусті балачки, щоб підтримати розмову,— як ото твої теревені про соціалізм.

Джон нічого не відповів. Машину вела Клер, бо менше випила. Вона швидко додала, ніби соромлячись за свої слова:

— Хіба не так?

— Не думаю, що соціалізм для мене — то пусті балачки,— сухо відповів Джон.

— Я б не сказала, що ми живемо, як соціалісти,— встала Клер.

— Справа не в тому, як ти живеш. Головне — це твої переконання.

— Не можна відокремлювати теорію від практики.

— Тісний зв'язок зовсім не обов'язковий.

— Логічного зв'язку між ними, можливо, й немає. Але зате є життєвий зв'язок.

Додому повернулись напідпитку, зайнялися любов'ю, і Джон довго не міг заснути, боявся нападу Івана Ілліча. Замість того щоб рахувати овець на сон, почав згадувати, коли він востаннє займався любов'ю з дружиною тверезий, але, так і не згадавши, заснув.

Розділ другий

Наступного ранку Джон зателефонував Гордону Пратту, журналісту з «Нью стейтсмен». Вони домовились через декілька днів зустрітись на ленчі в ресторані Бертореллі на Шарлотт-стріт.

Гордон Пратт залишився єдиним знайомим з його колега з Оксфордського лейбористського клубу. Після закінчення університету вони разом наймали в Лондоні квартиру, де Гордон, шотландець, заглибився у ліву політику і журналістику, а Джон, ніби керуючись чиеюсь таємною рукою, потягся до багатих правих, залицяючись до їхніх сестер на виданні. Та попри все між ними залишалась прихильність, потяг один до одного, і навіть після одруження — Джон оженився на родовитій католичці, Гордон на вільнодумній алкоголічці-феміністці з Ольстеру — вони час від часу зустрічались.

Якби ви їх запитали, чому вони зустрічаються рідко, вони не зможуть відповідати б, що їхні жінки не терплять одна одної — і це була правда; та коли б вони й не одружувались, то навряд чи бачились би частіше: навіть поділяючи політичні уподобання і культурні смаки, їхнє ставлення до життя було різне. Джона, наприклад, спочатку здивувало, а потім збентежило, коли одного дня Гордон у вітальні в присутності Клер стяг свої черевики; те ж саме здивування і збентеження відчув він у Гордона, коли сам перелив херес із пляшки у карафу й поставив її разом з чарками на тацю.

Споріднені душі у великих справах, вони, як Герцен і Огарьов на Воробйових горах, присвятили б своє життя свободі, — навіть незважаючи на карафу з хересом і смердючі шкарпетки, — якби країна не досягла вже принаймні деяких основних свобод.

Оскільки ці свободи не зазнавали великого утиску, який зміцнив би ідеалістичні узи, що зв'язували обох друзів, то дороги їхні розійшлись у напрямках, намічених ще з дитинства, і кожен із них так злився зі своїм теперішнім середовищем, що споглядаючи їх у ресторані, можна було дивуватися, що спільного у цього прилизаного, одягненого в бездоганно пошитий смугастий костюм адвоката і пошарпаного, погано поголеного журналіста у джинсах і шкіряній куртці. Та за столом відбувалась жвава розмова, зовсім не пов'язана з ностальгічними спогадами про університетські дні. Після чемних запитань «Як справи дома?», вони торкнулись політики, преси, юридичних проблем — усього того, що цікавило їх обох. Так вони перейшли до того, заради чого Джон запросив Гордона на ленч.

— Як на твою думку, — запитав він його, — чи не пізно людині мого віку зайнятися політикою?

— Ніколи не пізно, — швидко, ніби давно приготувавши цю відповідь, промовив Гордон.

— Мені вже сорок років, ти ж знаєш.

— Мені стільки ж, — сказав Гордон.

— Навряд чи я проб'юся в парламент на цих виборах, тож років з десять доведеться почекати.

— Тож, говорячи про «людину мого віку», ти мав на увазі себе?

— Так, — відповів Джон і почервонів. — Для тебе це смішно?

— Зовсім не смішно, трохи дивно.

— Чому?

— Тому що за останні десять років ти ніколи серйозно не цікавився політикою, а тим більше політикою лейбористів. Ти все ще за лейбористів?

— Звісно.

— Це все несподівано.

— Чому ж?

— Якщо сумлінна людина попаде в палату громад, це означає, що весь її час піде прахом. Ти будеш із шкури пнутися, щоб тебе вибрали, а потім десять чи двадцять років голосуватимеш за закони, в які не віриш, і якщо нарешті одержиш владу, то вона, як казав Дізраелі¹, мізерна і дісталася тобі запізно.

Джон на хвилину задумався і взявся до ескалопу.

¹ Бенджамін Дізраелі — прем'єр-міністр Великобританії у 1868, 1874—1880 рр., лідер консервативної партії, письменник.

— Якщо я розкрию свої плани, ти скажеш мені чесно, що думаєш з цього приводу?

— Звісно.

Джон швидко порізав ескалоп і з повним м'яса й картоплі ротом почав:

— По-перше, останні десять років я справді не займався політикою, і це може зменшити мої шанси як кандидата, та вся справа в тому, що мені довелося зміцнювати свою професійну репутацію і виховувати дітей, а для партії не залишалось ні сил, ні енергії... — Він замовк, вражений тим, як дивно звучить слово «партія»; він страшенно любив це слово, поки був молодий, в ньому було щось таємниче і хвилююче, а сам він себе počував героєм романів Сартра чи Мальро.— Я все ще вірю,— провадив він,— що, починаючи з повоєнних часів, соціалізм лейбористів зменшив бідність, несправедливість і внаслідок цього — трохи й людські страждання. І ми повинні йти їх шляхом; навіть якщо нам ніколи не пощастить створити рай на землі, ми зможемо покращити матеріальне і культурне становище більшості наших громадян.

— Ну що ж,— зауважив Гордон.— Якщо цю промову ти приготував як перше звернення кандидата до виборців, то вона може принести тобі успіх, але на практиці кандидат — це людина, яка під дощем повинна постукати у двері, в які ще не встиг постукати молочник.

— Ти будеш за мене голосувати?

— Я? — Гордон неухважливо подивився кудись поза Джона. — А чи не замовити нам ще пляшку? — Він покликав офіціанта і провадив:— Я не ухилиюсь від відповіді, Джоне. Для серйозної розмови необхідно під-заправитись.

Підійшов офіціант. Гордон замовив вино, і тільки-но його принесли, налив повні келихи. Нарешті обернувся до Джона.

— Ніхто не сумнівається, що ти здібний адвокат і що лейбористи хапають кожного такого, як ти, щоб протиставити негідникам торі. Тож, якщо ти запитуєш мене,— хоч я можу й помилятись,— то скажу: коли взятися за діло серйозно, можна стати кандидатом. Якщо тобі пощастить витримати передвиборну січу, то зрештою ти станеш членом парламенту. Я не можу зрозуміти, чого це тобі так з біса кортить стати цим паскудним ЧП. А особливо нині, коли партія поступилася більшістю своїх принципів і, по суті, стала лиш представником двох-трьох найбільших профспілок. Навряд чи здібні люди прагнуть потрапити до парламенту лише для того, щоб задовольнити свою пиху,— як прагнуть завести власний «ролс-ройс». Тут, мабуть, інша причина, і я не можу зрозуміти її.

— А ти не допускаєш, що я дійсно хочу запровадити в законодавство деякі соціалістичні принципи?

Гордон зітхнув, відкинувся на спинку стільця, ніби бажаючи роздиритися свого друга здалека.

— Я можу пояснити це тільки тим, що, коли ми повернулися з Оксфорда двадцять років тому, ти закопав свої принципи у торф, а зараз їх відкопав і побачив, що вони не зіпсувались. Це єдине пояснення, чому вони такі свіжі.

Джон посміхнувся.

— Хіба це мене дискваліфікує?

— Тебе нічого не зможе дискваліфікувати. Навпаки, мене приголомшило, що в свої сорок років ти зберіг мрії двадцятидволітнього молодика.

— Можливо, наші дороги ще перетнуться,— відповів Джон.— Першу половину життя я влаштовував сімейне вогнище, а ти служив суспільству...

Гордон засміявся.

— А тепер ти хочеш служити суспільству, а я продамся «Дейлі телеграф», якщо вони запропонують мені достатньо грошей.

— Та ти цього не зробиш?

Гордон похитав головою:

— Ні.

— Ти не такий цинік, яким хочеш себе виставити.

— Я *такий цинік*. Ми ніколи не побачимо Британської революції, тому що чортів пролетар потребує буржуазії, щоб йому було з кого глузувати і знущатися. Класова війна — наш національний спорт, і без капіталістів нам не жити.

— Чому ж ти тоді не продасися?

— Чорт мене забирай, якщо я потішу тих самовдоволених багатих негідників, відмовившись від своєї мети.— Він випив і знову налив.— Я живу заради мрії, мрії, що одного дня ми зметемо посмішку з облич усіх багатіїв.

— А ти не думаєш, що в мене теж, хоч із запізненням, з'явилася така сама мета?

— Можливо, й так,— відповів Гордон.— Все може бути. Вітаю тебе з поверненням.— Він із сльозами на очах подивився на Джона і допив другу пляшку вина.

Розділ третій

Після ленчу Джон подався до своєї контори на Мідл-Темпл, щоб проглянути виклад справ на наступний день. Він уместився за столом, клерк приніс йому чай. Він зібрав короткі виклади справ, скріпив червоною стрічкою і під папірцями побачив записку, що дзвонила міс Мескалл і просила подзвонити їй.

Джон забув про Джілли Мескалл, він навіть не згадав про неї, коли вони обідали з Мері і Генрі минулого тижня. Але зараз у конторі, дивлячись на довгі полиці з книжками з юриспруденції, літографіями Лондона XVIII століття і бляшані скриньки, де колеги ховали перуки і широкі комірці, він відчув, що ця записка — частина його нового життя, його звільнення від домашнього гніту. Нічого так не підстьобує чоловіка, як бажання утерти носа тим, які сумніваються в ньому. І Клер ще побачить, що він не якийсь там зелений соціалістик, за якого вона його вважає, він ще здатний запросити дівчину на ленч.

Він набрав записаний на папірці номер. Телефон дзвонив, і він чув ще один ритмічний звук: це билось його серце. Джона охопив страх. Чи не клеїть він із себе дурня? Якщо Генрі або Мері довідаються про це, ще висміють його. Клер знітиться і почервоніє від сорому. У нього ще була надія, що до телефону ніхто не підійде (в кімнаті він був не сам), та раптом почув дівочий голос: «Хеллоу!»

— Джілли, це ти? — запитав він.

— Ні, я її зараз покличу.— Почулося якесь шарудіння, шепіт, потім цей же голос запитав:— Хто її питає?

— Джон Стрікленд.

Знову шарудіння, шепіт, і вже інший голос сказав «Хеллоу!».

— Джілли, це ти?

— Так. Вибачте, я не знала, що це ви.— І далі смішки.

— Це добре, що ти така обережна. Це міг бути той, хто сопе і важко дихає.

Знову смішки. Почулося сопіння і важке дихання.

— Краще остерегтися, цей телефон, можливо, підслуховується.

— Справді? Невже телефони адвокатів підслуховують?

— Не всіх, та до того йдеться.— Пауза.— А де ти тепер живеш?

— На Уорвік-Сквер. Я наймаю квартиру разом з подругою Мірандою. Ви знаєте її? Дуже приємна дівчина.— Ще смішки.

— Вона саме поруч із тобою у кімнаті?

— Так, але якби її й не було, я все одно сказала б, що вона дуже приємна.

— То як, може, підемо разом у кафе на ленч? — запитав Джон.

- А чого ж.
— Ти вільна?
— О, я занадто вільна.— Знову смішки.
— Ну, скажімо, наступного тижня у середу в кафе «Дон Жуан» на Кінгз-роуд.
— Чудово.
— Ти не забудеш?
— У «Дон Жуана». Хто ж забуде.
— До зустрічі.— Джон поклав трубку, закрив портфель і пішов додому.

Розділ четвертий

Та частина Лондона, де купили будинок Джон і Клер, мала зовсім несхожі вулиці. В районі Голланд-Парку і Кемпден-Хілл стояли великі елегантні будинки, які відгороджували від світу свої окремі, закриті для публіки парки. А далі, на північ біля Ноттінг-Хілл-Гейт чи на півночі Ледброк-Гроув, будинки були схожі на нетрища, набиті ірландцями чи вест-індійцями. За останні десять років відбулися значні зміни в заселенні цих будинків, агенти по продажу житла виганяли зубожілих мешканців і продавали їхні оселі покупцям середнього статку. Будинок, де жили Стрікленди, належав колись трьом сім'ям, і за те, що стояв на межі нефешенебельного району, вони купили його порівняно дешево. Вони реконструювали його, відновивши старий план: кухню зробили в підвалі, на першому поверсі — вітальню й спальні батьків, а дитячі кімнати нагорі.

Цей район вони вибрали, бо він був гарний і пристойний і ще тому, що цей район Джон знав найкраще. Коли вони з Гордоном Праттом уперше приїхали в Лондон, то найняли квартиру на Ноттінг-Хілл-Гейт, тобто в тому ж самому виборчому округу, що і теперішній будинок в Голланд-Парку.

Дев'ятнадцять років тому, вступивши до відділення лейбористської партії, він сплатив по банкомату чеку членський внесок у два фунти на рік; відтоді цей внесок перераховувався регулярно, і зараз, коли він знову став лейбористським активістом, то виявився одним з найстаріших членів цього відділення лейбористської партії. Він знову почав ходити на мітинги, організував петицію в районний магістрат про організацію майданчиків для ігор на ділянках, що йшли під забудову, і через місяць його висунули кандидатом у місцевий комітет партії.

Все це він тримав у таємниці від своїх друзів; Клер він повинен був сповідатися, де проводив вечори, тож довелося сказати їй правду.

— Я думаю зайнятися політикою,— признався він їй в один з тих вечорів, коли вони удвох обідали.— Тож буду затримуватися на зборах.

Вона зітхнула.

— Як часто?

— Приблизно раз на тиждень.

Клер зажурилась; вона, мабуть, зажурилась би точнісінько так, якби Том забажав стати бойскаутом чи вступити в місцевий футбольний клуб: це зовсім непогано, та хтось повинен прасувати форму і прати футболки.

У лейбористів, звісно, немає своєї форми і навряд чи Джонові сорочки забрудняться від його політичної діяльності, хіба що на якихось зборах у нього жбурнуть тухлим яйцем. Вона зажурилась, бо Джон був старший за Тома і мав би покінчити з донкіхотством; адже щоб підтримувати світські зв'язки, їм доводиться докладати чимало зусиль. І як завжди трапляється, скоро після пробудження політичної свідомості Джона, того самого вечора, коли повинні були відбутися щорічні загальні

збори місцевого відділення лейбористської партії, Мескалли запросили їх до опери.

— Підемо? — запитала Клер, тримаючи руку на телефонній трубці.

— Коли?

— У наступний четвер.

— Ні.

— А чому ні?

— У мене збори.

— А не піти ти не зможеш?

— Ні, мене вибирають в члени комітету.

Вона насупилась.

— Член комітету,— повторила вона з роздратуванням і зневагою.—

То що ж мені відповісти Мері?

— Кажі що хочеш.

Клер повернулася до телефону.

— Слухай-но, на жаль, ми не можемо, бо у Джона якась занудна справа...

— То, може, ти сама підеш з нами? — запитала Мері на тому кінці дроту.

— Я б з радістю, та, мабуть, вам краще запросити якусь іншу пару.

— Ні,— відповіла Мері.— Легше буде знайти якогось одинака.

Тож у перший тріумфальний вечір початку Джонової політичної кар'єри Клер з Мескаллами і Міккі Нейлом були в театрі. Того вечора він повернувся додому досить рано, дозволивши собі пінту пива з друзями-лейбористами, а Клер пізно і напідпитку після смаженої камбали і холодного рейнського вина в Уїлера на Сід-Комптон-стріт.

— Всі бажали довідатися, що там у тебе за збори,— хихотіла Клер роздягаючись.— Та я не виказала твоєї таємниці.

— Це ніяка не таємниця,— відповів Джон.

— Хіба?— Вона вся пашіла від алкоголю.

— Чому це повинно бути таємницею?

— Не знаю. Це трохи смішно, чи не так?

Він суворо подивився на неї з-над окулярів.

— Для мене ні.

— Може, для тебе ні, зате смішно для інших.— Вона заплуталась у білизні, яку скинула з себе, і зареготала над своєю незграбністю.— Я можу тобі пообіцяти одне: що Генрі, Мері і Міккі будуть довго сміятися, коли довідаються про все.

— Мене це не обходить,— тихо відповів Джон.

— Роби як знаєш.— Клер після довгих зусиль влізла-таки у нічну сорочку і важко опустила на ліжку.— Та вибач, якщо я буду сміятися разом з ними.

Наступного ранку в метро, по дорозі до контори, Джон міркував, прагнучи збагнути, чому дружина настроєна так вороже щодо його політичних поглядів, і намагався пригасити легку неприязнь, яку відчував до неї. Було ясно, що вона не поділяла його поглядів, бо не вірила в їхню щирість,— так наче він оголосив себе лейбористом не тому, що вірив у їхні ідеали, а щоб розкритикувати і принизити її.

Джон на хвилину завагався; а чи справді його погляди щирі? Це ж після її шпильки в машині він зателефонував Гордонові Пратту; він згадав: на початку їхнього знайомства з Клер вони довго сперечалися — він намагався розбити її традиційні погляди щодо політики і моралі; зрештою він спростував усі її аргументи, і вуста, які обстоювали їх, мовчки чекали поцілунку завойовника. Чи, як висловився тоді Гордон: «Ця провінціалочка стала твоєю Бастілією».

Та як варвари, що завоювали Римську імперію, він звабився її вірою. Вигравши бій, він програв війну. Вони зажили життям, яке віддзеркалювало її погляди, а не його, тож Клер і поставилася до його нових уподобань, як до бунту проти неї. Проте вона забагато про себе ду-

має, якщо вважає, ніби розмова з Джоном у машині, коли вони вертались від Мескаллів, повернула його до соціалізму. Це типowo для жінки — вважати, що інтелектуальні процеси — не що інше, як покірне відображення сімейних конфліктів, думав Джон. І її погрози посміялись над його політичною діяльністю не образили і не здивували його. В деякому розумінні він був навіть задоволений, що змінив своє життя і вирвався від тих, кого цікавили лише Уїмблдон¹ і Біржа.

З іншого боку, якщо він (сам у своїх очах) звеличив альтруїстичну й шляхетну половину своєї натури, друга, снобістська, половина не полишала надії взяти його в свій полон.

Всі його друзі у Північно-Кенсінгтонському відділенні лейбористської партії, як і колишні друзі по Оксфордському лейбористському клубу, були люди нудні й нецікаві; і хоч він і не чекав, що попаде в блискуче товариство, а проте його брав жаль, що люди з соціалістичними поглядами далеко не завжди визначаються фізичною красою і почуттям гумору. Та він знайшов протиотруту і чим далі заглиблювався в серйозні проблеми державних витрат та оподаткування, тим частіше запрошував на ленч Джіллі Мескалл.

Розділ п'ятий

Під час першого візиту в «Дон Жуан» на Кінгз-Роуд він нервувався з двох причин: по-перше, їх могли побачити друзі й знайомі і витлумачити цю зустріч не так, як йому б хотілося; по-друге, він був одягнений у темний, традиційний для адвоката костюм, такий звичний для суду і недоречний у Челсі, і на це дівчина зверне увагу раніше, ніж він почне її розважати. Його провели до столика, який він задалегідь замовив, і він попросив келих вина. Проглянув меню, вивчаючи ціни, і почав відщипувати крихти з булочки, яка лежала перед ним у хлібниці.

Офіціант приніс йому вино. Час ішов. Він соромився, що сидить сам за столом, і замовив ще випити. У чверть на другу він почав розмірковувати: піти чи залишитись і пообідати одному, як увійшла Джіллі Мескалл. Вона розирнулася навкруги, побачила Джона і пішла до нього, посміхаючись, розстібаючи пальто, і дорогою збила зі столика хлібницю з булочками.

— Вибачте, що спізнилась.

Джон підвівся. Офіціант підійшов до Джіллі, підняв з підлоги булочки, прийняв у неї пальто. Вони сіли одне проти одного.

— Це все чортові автобуси,— поскаржилась Джіллі.— Ніколи не вгадаєш, коли вони з'являться. Я чекала годину, а потім зупинила таксі...

— Пробач.

— Та ви зовсім не винні. Я сподіваюсь, ви нікуди не поспішаєте?

— Ні.

Вони почали вивчати меню.

— Непогано, коли тебе запрошує на ленч літній чоловік,— промовила Джіллі.— Можна не зважати на ціни, замовляти все, що захочеш.

Джона пересмикнуло. Джіллі замовила авокадо з креветками і натуральний біфштекс.

— Чим ти займаєшся?— запитав її Джон.

— Все ще вивчаю секретарську справу,— відповіла вона.— А вечори проводжу з прищавими молодиками. Я розчарувалася в Лондоні...

— А на що ти сподівалася?

— Не знаю, може, на те, що зустрінуся з цікавими людьми. Прищаві молодики нудні, але старші так само занудні. Перший тиждень я провела

¹ Уїмблдон — передмістя Лондона, де містяться корти Всеанглійського тенісного й крокетного клубу і де відбуваються міжнародні турніри з тенісу.

з Мері й Генрі, сподівалась, що побачу в них когось цікавого, та марно: всі їхні друзі — досить тривіальне товариство.

— Як я.

Вона замовкла і подивилась на нього з-під вій тверезим оцінюючим поглядом.

— Запросити мене на ленч не було проявом тривіальності.

— Можливо, що так.— Джон ще відщипнув від булочки.— І якби мої тривіальні друзі побачили мене зараз, то, певно, були б шоковані.

— А може, я ваша племінниця.

На хвилинку Джон згадав дочку своєї сестри — старанну ученицю середньої школи в Ліверпулі — і порівняв її з ефектною дівчиною перед собою.

— Ну, тільки не племінниця,— зауважив він.

— Тоді ваша хрещениця.

— Оце краще.

— Якщо ми почали про хрещених батьків, чи знайомі ви з Грілі?

— Трошки.

— Чи це правда, що дочки Дженніфер Грілі всі від різних чоловіків, а їхні хрещені батьки — то їхні справжні батьки?

— Я чув щось інше.

— А що саме? Ну розкажіть.

— Я чув, що батьки дочок — власники будинків, які вона опоряджувала за дев'ять місяців до їхнього народження.

— Оце так! Я повинна розповісти це Міранді.

— А хто така Міранда?

— Міранда Грілі. Дівчина, з якою я знімаю квартиру. Вона найстарша дочка.

— А вона знає? Про різних батьків?

— Певно, що знає.

— Хто їй про це сказав?

— Вона прочитала в «Прайвіт ай»¹.

— Жах якийсь.

— Не думаю, що її це дуже засмутило. Вона вважає, що її батько справжній, бо вона народилася першою. Але Лора, її сестра, вже не схожа на її батька, та на хрещеного теж не схожа.

— А хто її хрещений?

— Дідусь.— Джіллі пирснула від сміху, і бризки з келиха вина, який стояв у неї під носом, забруднили скатертину рожево-бузковими плямами. Вона не звернула на це уваги.— Смішно, правда ж? Виходить, що Лора моя тітка.

Джиллі принесли її авокадо, і вона жадібно заходилась їсти. Джон роздивлявся її довгі темні нафарбовані вії, темне волосся, що вільно спадало на обличчя, червоний язичок між бездоганними устами, яким вона злизувала приправу. Нігті були обгризені до самого м'яса.

— Це тебе шокує? — запитав він.

— Що саме?

— Ну, все про Грілі.

Джиллі здвигнула плечима.

— Не дуже. Та це примушує мене бути цинічною... Міранда, та вже давно цинічна.

— У вас таких проблем уже не буде.

— Чому?

— Тому що існують пілюлі.

— Ви маєте рацію.— Вона виїла до останнього м'якуш авокадо і, зітхнувши, відкинулася на спинку стільця.

— А у тебе є хлопець? — запитав Джон.

¹ «Прайвіт ай» — сатиричний журнал, що публікує відомості про політичних та громадських діячів, а також інших більш-менш відомих осіб, — часто сенсаційного характеру.

- Постійного нема.
- Хтось тобі подобається?
- Та ні, вони всі такі нудні.
- А Гай теж нудний?

Вона почервоніла.

— Так, трохи.

— Тоді треба шукати когось старшого,— посміхнувся Джон.

— Так.— Вона втретє серйозно подивилась на Джона, і її губи не розтяглись в усмішці.

Розмова зайшла про фільми і театральні вистави, потім про Мері й Генрі, про Норфолк, і Джон, зачарований її зовнішністю, майже не чув, що вона йому казала. Річ не в тім, що вона його приваблювала,— це був більше подив, подібний до подиву, який він відчув, коли народився Том, його перша дитина, коли побачив манюсінькі пальчики і крихітні п'яти. Джіллі зовсім не була мініатюрна, та, якщо не зважати на її фарби для вій і лівацьку агресивність, вона була взірцем дівчини у розквіті. Він бачив тільки її руки, обличчя, шию, волосся. Решта ховалась під мішкуватим шматтям, що саме було в моді. Якби вона була роздягнена, він так само милувався б рожевим пігментом її сосків чи ніжним маленьким животиком; все це він міг тільки уявити і, давши волю своїй фантазії, вперше відчув, що вона запалилася. За кавою Джіллі, ніби між іншим, запитала його, чи знає Клер, що він запросив її на ленч.

— Я не встиг їй розповісти,— відповів Джон, так ніби він був дуже зайнятий і не знайшов часу це зробити.

— А ви їй скажете?

— А чому б ні?

— Я теж так думаю,— швидко вставила Джіллі.— Я просто хочу знати, що відповісти Генрі і Мері, якщо вони мене запитають...

— Не треба робити з цього таємниці,— сказав Джон.

— Добре, не будемо.

— От тільки... —Він завагався.

— Що?

— Може, мені ще коли-небудь запросити тебе на ленч? Тобто, якщо ти не заперечуєш.

— Звичайно, не заперечую,— відповіла вона з підкресленою ввічливістю.— Саме тому я й запитала. Я зовсім не хочу, щоб через мене у вас були якісь ускладнення.

— В такому разі краще все тримати в таємниці,— сказав Джон.— Поки нас ніхто не побачить, будемо мовчати.

— О'кей,— погодилась Джіллі.— Мене це влаштовує.

Розділ шостий

Цього суботнього ранку Джона збудили голоси його дітей — вони про щось сперечалися в кухні внизу. Годинник на його тумбочці показував вісім годин. Том з Анною, очевидно, снідають, тож Джон покрутився у ліжку і знову заплющив очі. Та заснути він уже не зміг. Джон рідко засипав після того, як прокидався; та була субота, і він відчував потребу поніжитися у ліжку. Його непокоїли тривожні фантастичні видіння, в яких спліталися і прибутковий податок, і їхній сад, і нова машина.

Цієї суботи його думки полинули до подій тижневої давності і в напівнеспокої, напіврадості згадалась Джіллі Мескалл. Від минулого він подумки полинув у майбутнє, уявив їхню наступну зустріч. Усміхнувся сам до себе, передбачаючи, як вона сміятиметься з його жартів, все частіше зупиняючи на ньому пекучі погляди,— під кінець ленчу вона поскаржиться, що в кухні забивається кухонна раковина, і хоч вони з Мі-

рандою її вже чистили, та весь жир і чайний лист від заварки, які осідають у стічній трубі, їм не вичистити...

Джон буде вільний і запропонує свої послуги. Він піде до неї додому. Прочистить раковину. Вона запропонує каву. Вони сядуть, будуть пити каву, розмовляти. Він посунеться до неї, вони поцілуються. Її покірні недосвідчені вуста зустрінуться з його. Він обійме її, наполегливо, терпляче, пестливо роздягне її. В її очах засвітиться бажання і вдячність. Він оголить її рожеві груди з маленькими, як у дівчинки, сосками. Рука торкнеться живота. Він заважається, пригадавши, що вона зовсім юна. «О, будь ласка»,— прошепоче вона. І вони підуть далі. Артистично, з вправністю хірурга він поведе її за собою у найпотаємніші закутки любові, де з її рожевих маленьких уст злетить стогін радості.

А поруч у ліжку завовтузилась і засопла Клер. З-під ковдри непріємно тхнуло. Вона підвелась на лікоть і нахилилась над чоловіком, дивлячись, котра година. Дихнула на нього затхлим духом. Тоді з бурчанням перевернулась на спину, постогнала важко, ніби слон, і замерла. Було ще рано, і вона могла полежати.

Мрії завели Джона так далеко, що він відчув потяг до своєї величезної напівсонної дружини, та різниця між рожевим чистим тілом Джіллі Мескалл і важкою Клер Стрікленд, від якої тхнуло, була надто разюча; та ще кожної хвилини могли забігти діти, тож Джон схопився з ліжка і пішов у туалет.

Потяглася типова субота—зранку поїхали до Мальборо, удень позгрібали опале листя і спалили його. Том ходив за батьком, як цуценятко, старався допомогти йому у всьому, хапався за граблі, хоч вони були завеликі для десятилітнього хлопчика. Джон, як і завжди, вагався: перетворити для сина роботу у гру—чи швидко зробити все самому. Зрештою він дозволив Томові згрібати граблями листя, а сам збирав його руками. Його гумові чоботи грузли в мокрій траві, з рота йшла пара, він то сміявся з сина, то покрикував на нього, то знову сміявся, а в уяві і в думці у нього весь час була Джіллі Мескалл.

Посутеніло. Клер покликала їх пити чай. Він сидів у кухні, їв змащені маслом булочки, пив чай з великої чашки, поруч сиділи веселі діти і спокійна усміхнена дружина. Він теж був задоволений, що сидить з ними за столом; та як при друзях, коли він споглядав себе збоку і бачив веселого балакучого хазяїна, що наливає гостям вино, так і зараз він у своїй уяві став дійовою особою романтичної драми, героїнею якої була юна Джіллі Мескалл. А його мисляча свідомість перетворилася на своєрідний бінокль, крізь який по черзі дивилися на світ різноманітні його нахили: прагнення спілкуватися з іншими, насичена гормонами фантазія, батьківський інстинкт, практичність, любов попоїсти всмак. Перед ним калейдоскопом проходили діти, опале листя, Джіллі, Клер, булочки, різноманітні події і обличчя.

Серед цих його нахилів було прагнення зберегти в чистоті свою совість. Хоч він був агностиком, проте відчував різницю між правдою і кривдою і вірив, що його етика, побудована на добропорядності та здоровому розумі, була міцнішою за католицьку мораль Клер, яка вміщувала в собі таке сумнівне поняття, як гріх і його спокутування. Джон любив повторювати, що має свій моральний кодекс, так само як своє ставлення до мистецтва і музики, і якщо виявиться, що його уподобання збігаються з уподобаннями інших англійців середнього віку і середнього класу, це тільки зміцнить його віру в те, що вони не були хибні.

Його етика, як англійська юриспруденція, була побудована не на абстрактних принципах, а на конкретних казусах: вони співпадали з мораллю законодавства не тому, що Джон працював у суді і жив цінностями правосуддя, а тому що ці закони були написані людьми, вихованими на моральних цінностях середнього класу. Цинік углядів би за

всім цим тільки один принцип: все, що вони робили, було правильним і розсудливим, а все, чого не робили,— неправильним. Отож бійки і крамничні крадіжки каралися законом, а гомосексуалізм і перелюбство.— ні, бо мало не більшість Джонових друзів допускалися сексуальних збочень і перелюбства, але ніколи б не влаштували бійки в пивній і нічого б не поцупили в крамниці. В цьому Джон Стрікленд відрізнявся від свого батька — і в цьому полягала зміна моральних цінностей всього суспільства. Джон не був завзятим гульвісою, як Генрі Мескалл, у нього були одна чи дві короткі зустрічі з іншими жінками, коли вони з Клер сварилися і криза подружнього життя видавалася неминучою, та він побачив, що адюльтер вимагає більше часу і витрат, ніж того заслуговує. І за останні сім-вісім років він був надто зайнятий, щоб повертатись до побічних зв'язків. Але все це скоріше була звичка до зручності, ніж вимір добра і зла, тож коли Джон лежав і уявляв сцени любові з Джілли Мескалл, його не мучили докори сумління.

Євангельське речення «Хто дивиться на жінку з хтивістю, вже перелюбствує з нею в серці своєму» здавалось дурницею; адже якщо друзі Клер, її одновірці, сприймають його всерйоз, то в такому випадку, керуючись правилом «сім бід — один одвіт», вони можуть лягати в ліжку з ким завгодно при першій-ліпшій нагоді.

І того ж таки вечора Джон, не відчуваючи докорів сумління, відвернувся від своєї дружини і поринув у фантазії про свій майбутній ленч з Джілли Мескалл. Зрештою Джілли була більше схожа на дівчину, на якій він одружився, ніж ця тридцятидволітня жінка поруч нього.

Розділ сьомий

Після кожної зустрічі з Джілли Мескалл Джон дедалі дужче захоплювався всім, що вона робила і казала. Її розв'язні рухи здавались йому граційними, як у балерини, а її банальні погляди й тупуваті жарти він вислуховував з невідомою увагою. І єдине, що стримувало його виказати свої почуття, був страх англійця виставити себе дурнем.

Він починав поступово, розказував Джілли, яка вона гарненька, яка приваблива, як йому з нею просто і як він захоплюється нею,— все це при нагоді можна було пояснити як бажанням до більш тісного контакту, так і мало не батьківськими почуттями. Він пішов далі, коли побачив, що на компліменти відповідають компліментами, що від нього в захопленні, що вона влещена увагою старшого чоловіка і побоюється, щоб він не занудився в її товаристві.

Все, що не могла переказати словами, Джілли вкладала в погляди, в ті довгі пекучі погляди. Одного разу вона доторкнулась під столом ногою до його ноги, і Джон не знав, що думати: чи це жага, чи просто вона розправила затерплу ногу. Він знав, що молодь нині не дуже цнотлива, і якщо б він і став коханцем Джілли, то навряд чи першим. І він не відповів на її поштовх під рожевою скатертиною, утримався від такого напівпублічного вияву свого бажання, а тільки взяв її за руку так, ніби розмовляв з дочкою.

Якось пополудні в середині жовтня вони вийшли з ресторану на Фріз-стріт і нерішуче спинилися на тротуарі, наче не бажали розлучатися.

— Куди ти зараз? — запитав Джон.

— Так, нікуди.

— О четвертій у мене зустріч з повіреним, ми можемо погуляти в парку.

— Якщо не буде дощу,— і Джілли подивилась на затягнуте хмарами сіре небо.

— Може, й буде.

— Ходімо до мене, я покажу свою квартиру,— запропонувала Джілли.

— Добре,— хрипко погодився він, хоч і намагався приховати хвилювання. Він поглянув на годинник.— У мене обмаль часу.

Вони зупинили таксі й поїхали по Шафтсбері-авеню до Пімліко. За десять хвилин вони доїхали до Уорвік-сквер, і Джон заплатив водієві. Джіллі витягла з сумочки ключі. Джон піднявся за нею по східцях, поглядаючи на її гарненькі ніжки у лакованих чобітках. Він хвилювався, як шістнадцятирічний. «Ось воно,— подумав він.— Вона поставила всі крапки над «і». Назад дороги немає».

Вони підійшли до квартири на третьому поверсі. Джіллі відімкнула двері, і Джон зайшов у маленький коридор. Вони роздяглися і пройшли у вітальню. Приблизно такою вона й мала бути: невиразне умеблювання і купа вітальних листівок на каміні — деякі з них Джіллі Мескалл, інші Міранді Грілі.

— Я покажу квартиру,— запропонувала Джіллі.

Він пройшов за нею в маленьку кухню, з вікна якої було видно покрівлі і задні двори будинків. В кухонній раковині були немиті чашки та блюдця, а на буфеті стояла відкрита банка кави. Вони пішли далі. Джон зазирнув у зелену ванну кімнату, а потім йому показали спальню Міранди — незастелене широке ліжко, вкрите купою накиданої одежі.

— А це моя кімната,— сказала Джіллі.

Там стояло вузьке, акуратно застелене пістрявою ковдрою ліжко. На подушці лежала складена блакитна нічна сорочка. На комоді — фотографія її батьків у рамочці, а на туалетному столику, поруч з пластикою коробкою з дезодорантом і маленькою коробочкою з маскаркою, — скляні звірі: слон із зеленим хоботом, кінь з рожевими ногами і мавпа з жовтим хвостом. На тумбочці біля ліжка Джон побачив книгу «Породи поні».

— У тебе хіба є поні?

Джиллі почервоніла.

— Та не зовсім поні... Кобила. Я думала, її можна злучити.

Вона пішла до дверей, запрошуючи його вийти із спальні. Вони повернулись у вітальню.

— Що ви про це все думаете? — запитала Джіллі.

— Про що саме?

— Як вам подобається квартира?

— О, дуже гарна квартира. Вам можна позаздрити, що ви знайшли таку квартиру.

Вона, мабуть, вловила нещирість його тону, тож швидко додала:

— Тут ще багато роботи. Ми живемо у цій квартирі тільки місяць. Та рано чи пізно влаштуємо досить пристойне житло.

— Тут і зараз гарно,— заспокоїв її Джон і подумав, що ще не сформований характер сімнадцятилітніх на диво позначається на помешканні.

Вони стояли поруч біля плити.

— Хочете кави?

— Дякую, ні.

— Тоді...

Він поклав їй руку на плече, і вона прихилилася до нього, несміливо обняла. Вони поцілувались, і Джіллі відповіла поцілунком, на диво сповненим жаги і вміння.

Джон знітився від подвійного почуття її молодості і досвідченості, та бажання заповонило його. Підкоряючись природі покірніше, ніж раб наказові царя, він міцно стиснув Джіллі і відчув її маленькі груденята під кашеміровим светром. Волосся лоскотало йому обличчя: вона важко дихала, роздимаючи маленькі ніздрі, а її пальчики із зрізаними до м'яса нігтями міцно тримали вилоги піджака. Вони подалися до канапи, та враз почули порух ключа у замку й відсахнулись одне від одного.

— Це, мабуть, Міранда,— сказала Джіллі. Вона почервоніла, та була незворушна.

— Вона мала прийти? — роздратовано запитав Джон.

Джиллі знизала плечима, і в цю хвилину гладка блондинка зайшла в кімнату, з цікавістю розглядаючи їх обох.

— Міранда,— відреккомендувала її Джіллі з переможним виразом.— А це Джон Стрікленд.

Вони потиснули руки.

— Чи знайомі ви з моїми батьками? — запитала дівчина.

— Так,— відповів Джон.

Вони сіли на канапу і повели розмову про спільних друзів. Джиллі вийшла на кухню зварити каву. Потім повернулася з тацею у кімнату і подивилась на Міранду незрозумілим для Джона поглядом. Без двадцяти чотирьох він підвівся і попрямував до дверей. Джиллі провела його.

— Дякую за каву,— сказав Джон,— і за те, що показали мені квартиру. Я вважаю, вам пощастило, що ви знайшли саме цю.

— Батьки скоро влаштують обід. Ви обов'язково будете там, і Клер теж.

Вони знову поцілувались довгим цілуноком, і її звабливий язичок знову з'явився як ховрашок з нірки.

— До скорого побачення,— прошепотів Джон.

— До скорого,— відповіла Джиллі. — Дякую за ленч.

Розділ восьмий

Джон зайшов до своєї контори, щоб узяти папку з коротким викладом справ на наступний день. Там він знайшов записку, що йому дзвонив друг, соціаліст Гордон Пратт. Думаючи водночас про справу, яку він розглядав з повіреним, і про Джиллі Мескалл, Джон набрав номер телефону Гордона й домовився зустрітися з ним по дорозі додому.

У барі на Ноттінг-Хілл-Гейт вони зустрічались, коли ще знімали квартиру в цьому районі, та, як усе інше, він змінився. Умеблювання п'ятдесятих років було замінено на плюшевий декор пароплава з Міссісіпі, і якщо раніше вони замовляли пиво, то зараз замовили подвійне віскі — Гордон чисте, а Джон із содовою.

— Я не затримаю тебе довго,— почав Гордон. — На нас обох вдома чекають наші любі дружини. Я хочу знати, чи ти й досі прагнеш потрапити в парламент.

— Так,— відповів Джон. — Я навіть веду деяку роботу.

— Я знаю,— сказав Гордон. — Я цікавився у партійному комітеті. Дуже непогано.

— Це може робити кожен, аби тільки вільний час.

— Ти вважаєш, вони висунуть тебе своїм кандидатом?

— У нас уже є один кандидат.

— Я знаю. Я маю на увазі не в цьому виборчому окрузі. Ми тебе можемо вписати в запасний список виконкому лейбористської партії. Це буде перший крок.

Джон потер щоку.

— Я не думаю, що це буде важко зробити.

— Ти знаєш Джека Вона?

— Так. Маленький чорнявий чоловічок з комітету.

— Він сказав, що висуне твою кандидатуру і знайде ще одного рекоменруючого.

— А що буде далі?

— Якщо місцевий комітет і центральний виконком схвалять твою кандидатуру,— а вони схвалять,— тоді ти пройдеш по запасному списку. І тебе зможуть висунути кандидатом у будь-якому окрузі країни.

— І мені доведеться їздити по окружних виборчих конференціях?

— Як правило, кандидати саме так і роблять, та для тебе ми приготували дещо інше.

Джон зацікавлено слухав.

— Округ Хекні і Херрінгей,— сказав Гордон.

— А що це за округ?

— Лейбористський кандидат там проходить напевне. Принаймні проходив досі. Білл О'Грейді був членом парламенту від цього округу мало не сто років. Але він іде у відставку, і на наступних виборах там вакансія.

— Розумію.

— Їхній комітет у розпачі, вони не можуть знайти гідну кандидатуру. У них повнісінько іммігрантів, і група «Трібюн»¹ хоче висунути кандидатом іммігранта. Вони кажуть, що вже час вибрати кольорового члена парламенту, і викопали якогось там пакистанця-троцькіста.

— І що в цьому поганого?

— Погане все. По-перше, він «троць», ну, на це можна було б якось заплющити очі, а по-друге,— він кольоровий, оце вже серйозно. Якщо в лейбористській партії ми й за расову рівність і можемо висувати чи то чорного, чи кольорового кандидата, то наш робітничий клас їх навряд чи підтримає. І зрозуміло, якщо він віддасть свої голоси за консерватора. Навіть чортові тамтешні іммігранти не будуть за нього голосувати, тому що всі вони кіпріоти. А всі пакистанці живуть у Бренті².

— А до чого тут я?

— Виконком чекає, що виникне конфлікт між тими, хто висунув кольорового кандидата, і тими, хто висунув ірландського гангстера. І вони там на Сміт-Сквер шукають якогось іншого, третього кандидата...

— То прибічники «Трібюн» не проголосують за мене?

— Вони волітимуть голосувати за тебе, аніж за ірландця. Він дуже правий.

Джон підвівся і приніс із бару ще дві порції віскі.

— Я влещений, що ти вважаєш мене здатним на таке діло,— сказав він, коли повернувся до столика.

— Ти зробиш корисну справу,— запевнив Гордон.— Партія хоче зберегти місце, а вона напевне його втратить з кандидатом пакистанцем. Їм треба послати в парламент порядну людину твого віку. Вчора я розмовляв з членом тіньового кабінету. Він вважає, що наступні роки будуть дуже скрутні. Підвищення цін на нафту неодмінно призведе до пониження рівня життя. Це нікому не сподобається, особливо робітникам. Конгрес британських тред-юніонів відкинув урядову політику заробітної платні. Наступного місяця профспілка шахтарів скликає свою конференцію, я чув, вони будуть голосувати за відміну понаднормової роботи і, може, застрайкують.

— Коли Хекні і Херрінгей вибиратимуть свого кандидата?

— Не раніше різдва. Для того, щоб завоювати собі популярність, часу, вважай, обмаль. Нам треба поспішати.— Гордон випив своє віскі.

— Я дуже тобі зобов'язаний,— сказав Джон.

Гордон різко обірвав його:

— Я роблю це не тільки задля тебе, Джоне, хоч я тебе й люблю. Я допомагаю тобі, бо сподіваюсь, ти далеко підеш, і якщо я супроводитиму тебе, хоч і недовго, мені пощастить просунутися вперед,— набагато далі, ніж я просунувся б своїми силами.

Розділ дев'ятий

Цього вечора Джон повернувся додому в піднесеному настрої, розігрітий увагою Джіллі Мескалл і вірою Гордона Пратта у його політичну кар'єру. Він підійшов до Клер, яка писала листи за столом, і по-

¹ «Трібюн» — тижневик, що об'єднує навколо себе лейбористів лівого напрямку.

² Брент — передмістя Лондона.

цілував її у шию, наче син, що цілує свою матір після того, як одержав нагороду в школі.

— Облиш свої папери і давай вип'ємо,— запропонував Джон.

Вона уважно подивилась на нього.

— Мені здається, ти вже випив.

— По дорозі додому я зустрів Гордона.

— Налий мені горілки, щоб я тебе наздогнала.

— Куди ми сьогодні підемо? — запитав він у жінки і простяг їй чарку.

— Генрі запропонував піти в кіно, якщо буде настроїй.

— Добре, підемо в кіно, та ресторан після цього буде занадто.

— Чому? Ти знову обідав у ресторані?

— Так. З нудним повіреним, знайомим ще з Оксфорда.

— Я витягну з морозилки крем і поставлю його в духовку.

— Чудово! — Джон сів у крісло з склянкою віскі навпроти Клер. —

Пий до дна,— мовив він з американським акцентом.

Клер здивовано подивилась на нього, його поведінка сьогодні надто різнилась від його звичної поведінки після роботи, і вона запитала, чим він сьогодні займався.

— Та нічим особливим.

— У тебе такий вигляд, ніби ти виграв заплутану кримінальну справу.

Джон подивився на Клер і побачив у ній щось незвичне.

— Ні,— відповів він.— Я не був у суді. Тільки ленч з повіреним — і все.

— Тоді чому в тебе такий чудовий настроїй?

— Розумієш... — Він завагався, а потім з посмішкою сказав: —

Навряд, чи це тобі сподобається.

— Спробую відгадати... Тобі дали звання королівського адвоката¹?

Джон насупився:

— Ні.

— Ти обідав з чарівною блондинкою?

Джон швидко глянув на Клер: вона поправляла спідницю.

— Я обідав з повіреним.

— Так, ти мені казав. Я вибачаюсь.

— Можливо, мене висунуть кандидатом в члени парламенту.

— О!

— Я думав, що ти не дуже зрадієш.

— Я радію. За тебе.

— Тобі не доведеться брати в цьому ніякої участі.

— Я не повинна буду влаштовувати прийоми у саду?

— Не тепер. І не для партійних функціонерів. І не для виборців округу Хекні і Херрінгей, доки не навчишся грецької, урду і суахілі.

Клер посміхнулася:

— Вони не могли знайти для тебе округу, населеного англійцями?

— Я виступаю в ролі Ала Джолсона. Художня частина програми.—

Він глянув на вечірню газету, яка лежала перед ним на канапі. Почувся гуркіт: склянки на таці задзвеніли, під будинком проїхав поїзд метро. Це була вада їхньої квартири в Голланд-Парку і одна з причин, чому їм досить легко дістався цей будинок.

— Я пообіцяла Томові, що ти поцілуєш його на добраніч.

Джон зітхнув.

— Добре. — Він підвівся і знову подивився на Клер. — В тобі з'явилося щось нове.

— Я зробила зачіску,— відповіла вона.

— Тепер бачу. У нас щось намічається?

— Ні. А чому ти так подумав?

¹ Почесне звання, яке надається особливо заслуженим юристам і присвоюється королівською грамотою.

— Ти завжди робила зачіску перед вечірною.

Клер позіхнула.

— Атож, але волосся моє так закуйовдилось, і до того ж ми давно нікуди не ходили, то я вирішила хоч зачіску зробити.

— Тобі пасує,— похвалив Джон. — І спідниця з блузкою мені теж подобаються.

— Дякую,— сказала Клер.— Непогано для дружини члена парламенту, правда?

Розділ десятий

Наступного дня Джон зателефонував Джіллі з роботи і запропонував зустрітися у «Рітці». На жаль, Джіллі з матір'ю запросили «на якийсь дурний коктейль». Джон запропонував пообідати наступного понеділка, на той час він звільниться від своїх справ.

— З великою радістю,— відповіла Джіллі так тепло, що Джон одразу ж пробачив їй те, що вона відмовляється прийти до нього сьогодні.

Вони ще трохи порозмовляли. Джон збирався спитати, чи може він розраховувати на зустріч в їхній квартирі наступного понеділка і на відсутність Міранди. Та питання це було досить делікатне, і його міг почути хтось із колег адвокатів у конторі. Тож він ще раз повторив своє запрошення на ленч наступного понеділка у «Дон Жуані» на Кінгз-Роуд і висловив надію, що вона «не поспішатиме після ленчу».

Розмова закінчилась, та він і далі думав про Джіллі Мескалл, причому не тільки тишився романтичними фантазіями, а й обмірковував, де б її роздягти й насолодитися її бездоганним тілом. Якби вони були впевнені, що Міранда не повернеться рано додому, підійшла б і їхня квартира, можна було б примиритися з вузьким ліжком і патетичним поглядом скляних звірів. Якщо ж вони не будуть певні, що залишаться удвох, можна замовити кімнату в готелі. Як вона поставиться до такої ідеї? Захоплено чи з обуренням? Лондонські готелі або злиденні, або дуже дорогі. Краще в квартирі, якщо квартира буде вільна,— йому не хотілося платити за готель, водити її у «Кларідж» чи «Рітц».

У середу ввечері, коли він прийшов додому, до нього подзвонив клерк і запитав, чи готовий він поїхати наступного понеділка у Бірмінгем. Там треба було одержати дозвіл на одну ліцензію. Котрийсь із адвокатів захворів, і клерк запевнив, що Джонові добре заплатять за цей короткий візит.

— Підвезло, сер, чи не так? — запитав клерк і додав: — На понеділок у вас нічого не заплановано.

— Так, але я повинен подумати.— Джон завагався, знаючи, що добра платня для клерка — це головне, бо він має від неї десять процентів, тож проти цього все інше не варте уваги.

— То домовлятися? — запитав клерк.

— Так, домовляйтесь,— згодився Джон. Він поклав трубку і пожалкував, що відмовляється від ленчу з Джіллі. Правда, вона матиме нагоду пересвідчитися, що він нарозхват. Ввечері (вони обідали з друзями) він згадав, як колись, виїхавши поклопотатися про ліцензію, зустрівся з однією із своїх колишніх коханок у провінційному готелі. Якби умовити Джіллі приїхати у Бірмінгем, вони могли б провести ніч у готелі.

Наступного ранку перед роботою Джон зателефонував Джіллі додому. Телефон не відповідав. Трохи пізніше він передзвонив з автомату, та дозвонився тільки о пів на п'яту з контори.

До телефону підійшла Міранда.

— Джіллі дома? — запитав він.

— Ні, немає.

— Це Міранда?

- Так.
- Це Джон Стрікленд.
- Я впізнала ваш голос.
- А коли вона повернеться.
- Вона поїхала на уїкенд.
- Зрозуміло.— Пауза.— А ви часом не знаєте, куди саме?
- У Норфолк. До бабусі й дідуся.
- Добре. Я спробую знайти її там.— Він поклав трубку і подивився у своєму записнику номер телефону Мескаллів у Норфолку. Він уже збирався дзвонити, та подумав, що Джілли навряд чи доїхала, а леді Мескалл впізнає його голос. Він сидів за столом, пожевуючи кінчик олівця й розмірковуючи, як повідомити Джілли, що ленч у понеділок відкладається. Він подивився на годинник: ще не було шостої. Лист може встигнути до завтрашнього ранку. Він написав коротеньку записку.

«Джілли, дорога, справи посилають мене в понеділок у Бірмінгем, тож ленч у «Дон Жуана» відкладається. Чому б тобі не прогулятися в Бірмінгем? Ми зареєструємось у «Палас-Готелі» як містер і місіс С. і будемо їсти ікру в ліжку. Залиш відповідь у порт'є, якщо згодна. Зроби все можливе. Дуже за тобою скучив. Джон».

По дорозі додому він кинув лист у скриньку.

Уїкенд він провів в Лондоні, після ленчу в суботу пішов на прогулянку з Клер, Томом і Анною у Кенсінгтон-Гарденз. У Тома був човен з електромотором, який він хотів випробувати на круглому ставку, і, поки син бавився з човном, Джон сидів трохи поодаль і спостерігав за своєю сім'єю. Клер нахилилась над сином, її густе волосся виблискувало під жовтневим сонячним промінням, і Джона вразила її краса. Вигин її довгого тіла, усмішка на гарному обличчі настільки контрастувала з його ідіотськими емоціями, що він назвав себе дурнем і пожалкував, що зустрівся з Джілли Мескалл.

Та сонце зайшло за хмару, і вони повернулись до чаю. Діти сперечались, яку програму телевізора ввімкнути. Клер розсердилась, бо Джон забув відремонтувати електричну праску, а Джона роздратовало те, що Клер не винесла відро із сміттям. Кожен вважав, що винести відро із сміттям — це обов'язок іншого, тож воно завжди було набите. От і зараз, коли Джон підняв відро, з нього посипались курячі кістки і висохла кавова гуща.

Він піднявся нагору, зайшов до вітальні. Під будинком пройшов поїзд метро. Склянки на таці задзвеніли, і він відзначив, що вони брудні. Джон подивився на вулицю: люди поспішали кудись, на якусь суботню розвагу. І з усіх десяти мільйонів лондонців тільки вони не мали чого робити. Він звинуватив у цьому свою сім'ю. Йому закортіло опинитися з Джілли у Бірмінгемі. Він повернувся і взяв газету, щоб подивитися, як прогаяти залишок суботи з трьома каналами телебачення.

У неділю вранці Клер повела дітей до церкви, а Джон сидів на кухні. Вбраний у халат, він проглядав недільні газети. Час від часу дивився на жовтий пластиковий телефон на стіні. Йому кортіло подзвонити Джілли у Норфолк і дізнатись, чи отримала вона його листа, він навіть репетирував розмову з тим псевдо-пролетарським акцентом, характерним для хлопців її віку. Та чим більше він хотів почути її голос, тим більше боявся, що почує голос леді Мескалл, чи Годфрі Мескалла. Тож повернувся до ранкових газет, проглянув ілюстровані журнали. Коли настав час піти в убиральню, Джон наполовину прибрав з кухонного столу (в доброму настрої він прибирав усе) і перед тим, як вони повернулися з церкви, спустився вже вдягнений.

Клер насупилась, коли побачила крихти хліба на столі й немитий посуд, та тільки позіхнула і почала поратись біля електромийниці, та й ленч треба було приготувати. Джон, ніби вибачаючись, що нічого не зробив, вирішив полагодити праску. Він розгвинтив її викруткою, та

не побачив, що там зіпсувалося, і зібрати все докупи не зміг. Коли ленч був готовий, Джон всі розібрані частини склав у пластиковий пакет і сказав, щоб Клер віднесла все в майстерню.

На стіл поставили ростбіф і йоркшірський пудинг. Джон відкоркував пляшку пива. Клер пила воду. Діти порушили розмірену процедуру ленчу своїм лементом. Після дванадцяти років подружнього життя Джон і Клер могли вільно розмовляти, мабуть, тільки про свої домашньо-родинні справи.

— У вівторок на вечерю прийде Гай,— сказала Клер.— Як ти до цього ставишся?

— От і добре,— відповів Джон.— Та нікого більше не запрошуй, бо я втомлюся у Бірмінгемі.

— Він довго не затримається.

— Мені здається, що ми його стомимо,— саркастично вставив Джон.

Клер нічого не відповіла.

— А що він тепер робить? Сезон продажу морозива закінчився.

Клер знизала плечима.

— Не знаю. Ми запитаємо в нього.— Вона глянула на чоловіка, у нього був вираз прокурора.— Може, підемо в кіно сьогодні?..— почала вона.

Та було вже пізно. Джон осідлав свого улюбленого коника:

— Для мене це загадка, як після всіх витрат на його освіту твій брат став волоцюгою...

Клер зітхнула, і здавалось, що відповідати вона не збирається, та потім з рішучістю відповіла:

— Ти судиш про все поверхово.

Джон випростався на стільці:

— Що ти маєш на увазі? Як поверхово? — спитав він, запалюючись.

— Ти називаєш себе соціалістом, а для тебе головне — кар'єра, високий статус.

— Тільки тому, що ці речі нагадують людині: вона має до чогось прямувати.

— Так. Вперед і вище. Одне слово, кар'єра. Ти не бачиш, що в житті існує щось важливіше, ніж досягнення вершини професійної ієрархії.

— Я справді думаю, що в житті існує дещо більше, ніж торгівля морозивом.

— Я згодна. Але ж у житті Гая існує дещо більше, ніж торгівля морозивом.

— Що саме?

— Він багато думає і вибрав найпростішу роботу, щоб його думкам нічого не заважало.

— Як Спіноза? — уїдливо запитав Джон.

— Ну, не зовсім Спіноза, але ж він таки думає...

— Цікаво, про що саме?

— Про цінності, які ти сприймаєш як незмінні. Наприклад, про кар'єру. Він називає все це божевільними перегонами.

— Рано чи пізно йому теж доведеться взяти участь у цих перегонах.

— Можливо. А можливо, й ні. Та принаймні він зрозуміє, у чому полягає суть нашого життя.

Набравши повен рот м'яса, картоплі й капусти, Джон жував хвилину, а потім відповів:

— Ти мене не переконаєш, що варто було витратити тисячі фунтів, щоб Гай закінчив закриту школу, потім здобув університетську освіту, і все це для того, аби він зміг розмірковувати над очевидними речами. Для цього досить було закінчити звичайну середню школу.

— Ти мене не розумієш,— відповіла Клер.

— Висловлюйся в такому разі ясніше.

— Може, ви не будете сваритися? — втрутився Том, їхній син, тоном, яким Клер завжди присоромлювала своїх дітей.

— Ми не сваримося, любий,— заспокоїла його Клер.— Ми сперечаємося, а це різні речі.— Вона підвелася, щоб дати дітям пудинг, а потім відповіла Джонові: — Твоя зверхність обурює мене. Всі ж не можуть бути адвокатами.

— Пробач,— відповів Джон.— Поясни, що ти хочеш сказати.

— Гай здобув добру освіту. Він не тільки закінчив школу відмінником, але й товаришує з інтелігентними людьми. Можливо, ці люди саме тепер ніде й не працюють, але розмовляють вони про Маркса і Лоуренса¹, а не про футбол і шлягери. Вони ще в пошуках, і коли вони вирішать, за що їм слід узятися, то візьмуться за це діло дуже кваліфіковано — не тому, що мають диплом, а тому, що знають, чого домагаються. А якби Гай не одержав пристойної освіти, то не отримав би потрібної кваліфікації і не мав би інтелігентних друзів. Можливо, без освіти він також продав би морозиво, але більше ні на що б не годився і думав би тільки про секс, пиво і футбол.

— Розумію, що ти хочеш сказати,— терпляче промовив Джон.— По суті, все це породжено острахом буржуа середньої руки, що їхні сини не отримують відзнаки вищої касты.

— Висміювати мене — це ще не відповідь на мій аргумент,— відрізала Клер.

— А чому ти думаєш, що хлопці із звичайної середньої школи не розмовляють про Гегеля і Д. Г. Лоуренса?

— Який там Гегель і Д. Г. Лоуренс! Вони неспроможні скласти екзамени.

— Школа в цьому не винна. Це тому, що вони походять із бідного середовища. Якщо сотню дітей з культурних освічених сімей середньої руки віддати в одну школу, а сотню із злиденних затурканих сімей робітників у другу, і дати їм однакові можливості для освіти і однакових вчителів, то, безумовно, діти середнього буржуа складуть екзамени краще. Зібрати їх в одній школі — і наслідок буде той самий.

— Але, Джоне, дорогий,— сказала Клер, коли діти доїли морозиво і пішли до себе нагору,— ти сам собі суперечиш. Ти кажеш, що діти середніх буржуа краще вчать, бо живуть в інтелігентних сім'ях, а потім твердиш, що вони вчитимуться так само добре навіть у одній школі з дітьми простолюду, а школа — це середовище, де всі діти, як ти вважаєш, знущаються з того, чого не розуміють,— з Гегеля, Лоуренса, Моцарта і Гогена.

— Ти сноб,— відповів Джон.— Цим усе й пояснюється. Ти старомодний ширий елітарний сноб.

— От, ти знову намагаєшся дошкулити мені, а не відповісти. Ти можеш доводити, що соціальна поляризація дедалі глибшає, і ми жертвуємо культурою і освіченістю наших дітей,— так само як жертвуємо грішми, платячи додатковий податок і податок на спадщину,— задля того, щоб стримати наступ більшовизму.— Вона підвелась і почала прибирати посуд.— У тебе ж погляди типового соціал-демократа, правда?

Джон насупився. Відколи вони одружилися, змін зазнало не тільки її тіло, а й погляди.

— Не знаю, де ти набралася цих правих ідейок.

Клер почервоніла.

— Все одно, у нас ще рік на роздуми. Том напевно піде у Даунсайд.

— Це ти його туди влаштуєш. А я тут ні до чого.

¹ Д. Г. Лоуренс (1885—1930) — англійський письменник.

- Не турбуйся. Я візьму провину на себе.
- Це не допоможе мені на виборах.
- На той час тебе вже виберуть. У кожному разі, всі лейбористські лідери віддають своїх дітей в закриті школи-пансіони.
- Зварити каву? — запитав Джон і пішов до плити.
- Чому б і ні,— посміхнулась Клер.

День видався, на відміну від учорашнього, похмурий і вогкий. Джон вирішив піти з дітьми в кіно, та, як на гріх, виявилось, що того дня мало не всі фільми в Лондоні тільки для дорослих. Тож довелося повернутися додому ні з чим і читати недільні газети та дивитися телевізор.

- Чому ми нікого не запрошуємо на вихідні? — запитав Джон.
- Ми завжди їздили за місто.
- А чому не поїхали цього разу?
- Ти сказав, що хочеш залишитися в Лондоні. Тому що в понеділок їдеш у Бірмінгем.

Він зітхнув.

— Так.

— Тобі й там було б нудно.

Він знову зітхнув.

— Можливо, що так.

— Тобі потрібне хобі,— підсумувала Клер.

— Яке хобі?

— Може, теслярство? Нам потрібні нові книжкові полиці.

Він пирхнув.

— На різдво я подарую тобі електричну пилку.

— Можна купити пилку-приставку до нашої електричної дрелі.

— Гаразд, куплю тобі таку приставку.

Згодом вони повечеряли, бо люди, як правило, завжди вечеряють. З'їли омлет, і він приєднався у їхніх шлунках до ще неотравленого ростбіфа. О десятій вони пішли спати, о шостій ранку Джон повинен був встати, щоб устигнути на поїзд до Бірмінгема.

Розділ одинадцятий

Заяву Джонового клієнта Бірмінгемський суд почав розглядати о десятій ранку, і розгляд цей тривав до четвертої години дня. Джон не спромігся довести, що казино у готелі, який шойно відкрився, облагодіє місто; тож до готелю «Палас» він повернувся пригніченим, як то бувало завжди, коли він програвав справу. Біля конторки порт'є він запитав, чи немає листа від дружини. Листа не було.

— Я сподіваюсь, що вона приїде сюди,— пояснив він дівчині,— тож хочу поміняти свій одинарний номер на номер на двох.

Похмура прищувата дівчина зітхнула і почала перебирати папірці, які лежали перед нею.

— Я можу запропонувати вам п'ятсот двадцять шостий,— сказала вона неохоче.

— Я б хотів найкращу кімнату,— попросив Джон.

Вона тупо подивилася на нього.

— У нас нема кращих чи гірших кімнат,— промовила вона з напіврозумілим бірмінгемським акцентом.— У нас є кімнати з ванною або без ванни.

— Тоді, якщо можна, з ванною.

— П'ятсот двадцять шостий з ванною.

— Добре. А ліжко там подвійне?

Вона знову байдуже глянула на нього.

— Ви хочете подвійне ліжко?

— Так, якщо це можливо. Ми завжди спимо на подвійному ліжку.

— У п'ятсот двадцять шостому немає подвійного.— Вона знову

почала перебирати папірці.— Я можу запропонувати вам чотириста тридцять другий.

— А там подвійне ліжко?

— Так, і ванна.

— Оце, здається, те, що потрібно.

Вона подивилась йому в очі, і Джонові здалося, що вона вгадала, нащо йому треба подвійне ліжко, та дивилась вона з такою самою байдужістю. Вона дала йому картку з номером кімнати, і з'явився носильник, щоб віднести до кімнати його валізу. Джон міг би віднести її сам, та він не хотів позбавляти носильника чайових, тож вони піднялися в ліфті, пройшли вздовж довгого коридора і зрештою дісталися до номера 432. Носильник відчинив двері, ввімкнув світло і підняв штори. Джон поклав двадцять пенсів у простягнуту долоню і нарешті залишився сам.

Кімната була запилена й невиразна. Пахло лаком і тютюновим димом. Він пройшов у ванну, яка колись становила частину спальні і тому не мала вікна. Убиральня була обклеєна плівкою, американці звикли бачити її в туалетах по всьому світі; склянка була обгорнена пластиком. Усе виглядало чистим і гігієнічним. Джон умився, помив руки.

Те, що листа для нього не було, він сприйняв спокійно. Розумів, що Джіллі могла не отримати його листа, але шукав інших пояснень. Якщо вона одержала лист і не могла приїхати, вона скоріше зателефонує в готель увечері, аніж переказуватиме через порт'є: «Вибачте, на жаль...» — а якщо вона їде до нього, то напевне захоче з'явитися несподівано.

Він сів у спальні в крісло і скинув черевики. Вони були вологі, і за цілий день намуляли йому ноги. Джон почав масажувати пальці на ногах і побачив, що шкарпетки мокрі,— чи тому що протікали черевики, чи, може, від поту. Він застромив руку в черевик, шукаючи дірку. Коли витяг руку, від пальців смерділо.

Він зняв шкарпетки, надяг чисту пару і пішов у ванну знову помити руки. У нього не було запасних черевиків, тож він уместився на ліжку в шкарпетках і вже збирався заснути, коли подумав: якщо Джіллі схоче зробити йому сюрприз, то з'явиться прямо сюди, в номер; він згадав, який був шокований, коли побачив Гордона в шкарпетках. Джон скочив з ліжка, розправив покривало, взяв вологі черевики і знову сів у крісло. Він дрімав. Намагався викликати в своїй уяві образ Джіллі Мескалл, сподіваючись, що це покращить його настрої і відверне спокусу побігти на вокзал, сісти в лондонський поїзд і опинитися в своїй затишній квартирі, але йому було важко в цій непривітній кімнаті уявити її рожеві груди і голі ноги, тому він визнав за краще випити чаю у фойє готелю.

У фойє стовбичили бізнесмени і комівояжери, розпивали джин і віскі. Джон випив чаю з гарячою грінкою, змащеною маслом. Прочитав вечірню газету, підвівся і підійшов до конторки спитати, чи нема для нього повідомлень. Нічого не було.

Він повернувся до кімнати, почав дивитися телевізор. На хвилину зайшов у ванну, але враз почув телефонний дзвінок, підбіг і рвучко схопив трубку; та виявилось, що то дзвонив телефон по телевізору. Готельний оператор запитав на тому кінці дроту з яким номером його з'єднати. Він назвав номер телефону Джіллі в Лондоні. Номер не відповідав.

О дев'ятій він перестав сподіватися. Захотілось їсти. Лист не встиг дійти до Норфолка, а він покладав був на це всі свої надії. З поганим настроєм спустився в ліфті у фойє. Він не наважився ще раз спитати, чи є щось для нього у порт'є, походжав перед дівчиною, сподіваючись, що вона скаже йому, якщо хтось дзвонив. Дівчина подивилась на нього, та не усміхнулась, не покликала його, і Джон вийшов на вулицю.

Дош закінчився, але тротуар був мокрий. Він зазирнув у декілька ресторанів, вивчаючи меню, проте навіть у доброму настрої не любив один їсти в ресторані, а ще боявся, що офіціанти і публіка вгадають в його меланхолійному виразі обличчя всю абсурдність його появи тут. Джон не хотів зносити знущання офіціантів, тож, щоб не повертатися до готелю чи замовляти вечерю в номер, він зайшов до бару і повечеряв бутербродом із сиром та чашечкою кави.

Коли він повернувся до готелю, черговий помінявся. Порт'є дав Джону ключ від кімнати. Джон попросив збудити його о шостій ранку, піднявся у номер і ще раз попросив оператора з'єднати його з телефоном Джіллі в Лондоні. Номер не відповідав. Він скинув черевики і в шкарпетках дивився телевизор. Об одинадцятій прийняв гарячу ванну і заснув.

Розділ дванадцятий

Наступного ранку в Лондоні його судова справа пройшла краще, ніж він сподівався, і це поліпшило настрої Джона. О четвертій він з'явився в своїй конторі і подзвонив Джіллі, і не тільки тому, що вона могла марно чекати його вчора в «Дон Жуані», а й тому, що його компрометуючий лист міг стати для її родичів бомбою.

— Це Джон,— почав він.— Джіллі дома?

— Е-е... ні,— відповіла Міранда.

— А коли, ти думаєш, вона повернеться?

— Вона все ще в Норфолку,— відповіла Міранда якимсь скутим тоном.

— Ти смішно говориш.

— Вибачте...— Вона захихотіла.— Я саме обідаю...

— Джіллі не повернеться сьогодні?

— Я не певна.

— Гаразд. Тоді я подзвоню завтра.

— О'кей. До побачення.— Вона цоклала трубку.

Додому Джон поїхав у метро і намагався уявити, що ж трапилось. Якщо Джіллі не одержала листа й залишилась у Норфолку, тоді він би намарне чекав її вчора в «Дон Жуані». Якщо вона одержала лист, то знала, що він її не чекає в Лондоні в понеділок, але тоді чому вона не зв'язалась з ним у готелі? Він зайшов до будинку, поставив валізу і спустився на кухню. Клер якраз готувала вечерю.

— Привіт,— відповіла Клер на його поцілунок.— Ну, як там у Бірмінгемі?

— Жахливо. Ми програли справу.

— Бідолашний мій...

— Але сьогодні я виграв.

— Молодець. А що то була за справа?

— Та нічого цікавого.— Він зазирнув у каструлю на плиті.— А що в нас увечері?

— Гай прийде повечеряти.

— Так. Я зовсім забув.— Він підійшов до холодильника і витяг лід.— Тобі допомогти? — запитав він.

— Принеси вино.

— Зараз.

Він пішов до буфета під сходами, взяв дві пляшки кларету і приніс їх до кухні. Потім піднявся нагору у вітальню і налив склянку віскі.

З'явився Гай, алкоголь зробив Джона великодушним, і, тому що Гай приятелював з Джіллі Мескалл, Джон прийняв його по-дружньому і завів розмову, сподіваючись, що вона якось торкнеться й Джіллі.

Він вів розмову досить обережно, бо знав з досвіду своєї профе-

сії, як багато може змінити проста цікавість, та Гай був небалакучий, і розмовляти про Джіллі він не збирався, тож Джон розповів йому про свої плани виступити на політичній арені.

— Ти підтримуєш лівих чи правих? — спитав він Гая.

— Та я не знаю,— відповів той.

— На виборах ти голосуватимеш за лейбористів чи за консерваторів?

Гай завагався:

— Я, мабуть, зовсім не буду голосувати.

— А якби довелося?

— За лібералів,— відповів Гай,— чи за соціалістичну робітничу партію.

— Але ж то якісь схиблені люди.

— Те ж саме кажуть час від часу про лейбористів.

— Так.— Джон не хотів сперечатися.— Справді кажуть.

— Розумієте,— почав Гай,— хоч між двома партіями мало спільного, я не бачу великої різниці між ними. Лейбористи збільшать вашу пенсію на п'ятдесят пенсів, а торі продадуть сталеву індустрію приватному сектору, та системи це не змінить, і несправедливість залишиться...

Він говорив далі повільним монотонним голосом. Вони сиділи в кухні і їли спагетті. Джон уже не слухав Гая. Він подивився на годинник. Щось мало бути по телевізору о дев'ятій, а було без двох хвилин дев'ять. Клер сперечалась зі своїм братом. Джон вибачився і піднявся нагору.

Він почав дивитися американський бойовик. У дверях з'явилася Анна, вся в сльозах: у неї болів живіт, і вона не могла заснути. Джон провів її у ванну, помацав живіт, зміряв температуру, дав таблетку від кашлю і відвів у ліжко.

Клер і Гай з'явилися у вітальні, коли половина фільму вже пройшла. Джон пояснив їм не тільки, що відбулось, а й що буде: це були однотипні сюжети, і Джон напевне знав, хто вбивця.

О десятій вони прослухали новини, і Гай зібрався додому. Надворі дощило, по телевізору нічого цікавого вже не було, і Джон запропонував підвезти Гая своїм «волво» до його домівки у Фулхемі.

— Ти зустрічаєшся в Лондоні з Джіллі Мескалл? — запитав Джон наче між іншим, коли вони виїхали на Голланд-Парк-авеню.

— Іноді,— відповів Гай. — У нас мало спільних друзів.

— А у неї всі друзі, мабуть, молоді офіцери?

— Так. І банкіри.

— Між іншим, я запросив її не так давно на ленч.

— Я знаю.

— Вона тобі розповіла?

— Так.

Джон мовчки їхав по кружній на Шеперд-Буш.

— Що саме вона тобі розповіла і коли?

— Під час уїкенду.

— Оце щойно?

— Так.

— Ти був у Мескаллів?

— Так... нас було багато.

— Розумію. А що... була вечірка?

— Щось ніби таке.

Обоє мовчали, поки не зупинились перед світлофором у Кенсінгтоні.

— Ви... я маю на увазі, якби я був на вашому місці, то поведився б обережніше. — Заплутане речення виказало його збентеження.

Джон поглянув на нього. Гай дивився перед собою.

— Чому? — запитав Джон.

Запала довга мовчанка. Спалахнуло зелене світло, і вони поїхали далі.

— Вона показала мені ваш лист,— промовив нарешті Гай. — Я маю на увазі, вона показала всім нам.

Джон мовчав.

— Чому вона це зробила? — нарешті мовив він.

— Не знаю. Можливо, щоб пожартувати.

— Ти розповів Клер?

— Ні.

Знову замовкли. Машина зупинилась перед наступним світлофором.

— Вона вже в Лондоні? — запитав Джон.

— Так. Ми всі повернулися у неділю ввечері.

Вони поїхали далі.

— Вона показала лист батькам?

— Та ні. Вона не така вже й лиха. Просто ще молода, ви ж розумієте.

Вони підїхали до квартири Гая.

— Вибачте, це була не зовсім приємна для вас розмова,— сказав Гай.

— Та ні, нічого.

— Мене це вразило. Я не сподівався, що ви такий відважний.

— Клер не дізнається?

— Не думаю,— відповів Гай. — Я маю на увазі, що ми різні віком.

— Авжеж,— погодився Джон. — Це справді так.

Висадивши Гая, він поїхав на Пімліко. Тільки гнів стримував його сльози. Він припаркував машину на Уорвік-Сквер і подзвонив у двері.

— Хелло. Це хто? — долинув голос з алюмінієвої скриньки.

— Це Джон. Я хотів би поговорити з Джіллі.

Пауза. Потім голос сказав:

— Це я.

— Я можу піднятися?

— Вже пізно.

— Я хочу з тобою поговорити.

— Може, пообідаємо завтра?

— Ні, я хочу поговорити зараз.

— Ну, це не найкраще, що можна вигадати, та й Міранда дома, і...— Почулося здавлене гмування, Джон здогадався, що то, мабуть, сміх.

— Ти б могла не показувати мій лист своїм друзям,— сказав він у мікрофон.

— Але я не...

— Мені все розповів Гай.

— О господи! Який жах! Він свиня.

— Чому ти це зробила?

— Я... я не збиралась.

— Ти мене не запросиш до себе?

— Якщо по правді, то вже пізно. Міранда вже спить...— почувся ще смішки, чмихання. — Ти мені подзвони, і ми підемо кудись на ленч. Я все поясню, я обіцяю. Я все... — З динаміка долинуло щось подібне до звуку полоскання горла, це вже був неприхований сміх.

— Я думаю, що в цьому нема потреби,— відповів Джон. Він відійшов від панелі з рядом кнопочок і вийшов на площу. Хвилину стояв і дивився нагору — не на вікна Джіллі, а на оранжеве лондонське небо. Раптом у цьому районі Лондона згасло електричне світло, і він побачив над головою чорні дерева і жовтий місяць. Деякий час він роздивлявся місяць, потім пішов до машини і поїхав додому, не звертаючи ніякої уваги на навколишній хаос, спричинений тим, що не стало електрики.

Третя чистина

Розділ перший

Тепер уже важко згадати політичні суперечки, які точились в Англії взимку 1973 року. Консерватори впровадили нову політику контролю зарплатні, щоб спинити інфляцію,— це було названо «третьою фазою», — та профспілки її не приймали. Шахтарі і робітники на електростанціях відмовлялись працювати наднормово, тож постачання електроенергією погіршилось, і міністерство електрифікації змушене було вимикати електроенергію в цілих кварталах. Аристократична звичка обідати при свічках стала тепер загальною необхідністю, і тринадцятого листопада уряд оголосив у країні надзвичайний стан. Увечері чотирнадцятого листопада Стріклендів запросили на обід їхні друзі Барклі; опинившись у них у квартирі в Белгрейвії, вони змушені були задовольнитись напівтемрявою. Хазяїн-видавець при свічках налив їм випити і попросив почекати, поки дадуть світло і можна буде закінчити приготування обіду, бо плита була електрична. Почали сходитись інші гості — серед них і Мескалли, та тепло їхніх тіл не заміняло центрального опалення, що, як і плита, залежало від електричного струму. Змучені, голодні, змерзлі і сп'янілі чоловіки почали обговорювати політику, присутні були однакових політичних переконань, тож розмова вилилась у лайку на адресу всіх соціалістів і профспілкових діячів.

Джон мовчав, як святий Петро при засудженні Христа, в політичних дискусіях він участі не брав, а повів розмову з Мері Мескалл про подорож до Венеції: обидва подружжя збирались поїхати туди наступної весни. Ніхто, здавалось, не помічав його присутності. О десятій дали світло: Єва Барклі зробила всім бутерброди з паштетом, щоб якось погамувати голод, а ще через півгодини вони вже сиділи за столом і ласували недовареними овочами і недосмаженим м'ясом.

Тім Потт, біржовий маклер, хоч язик у нього заплітався від алкоголю, торочив і далі своє, продовжуючи вже облишену іншими тему.

— Яке, хай їм біс, у них виправдання... пробач мені, Єво, та ніяк м'якше не скажеш... яке, хай їм біс, у них виправдання, скажи мені, знущаються над країною, щоб збільшити свої заробітки, і чхають на політику уряду, який, хай їм усім біс, був демократично обраний...

За останньою фразою настала тиша, і не тому, що він зацікавив товариство промовою; його тіло подалося вперед, і всіх цікавило, чи поцілить він носом у тарілку, а чи ні.

— Заради усіх святих, Тіммі, заспокойся,— благала дружина на протилежному кінці столу.

— Цікава проблема, правда? — запитав Генрі Мескалл Джона. Генрі сидів навпроти Джона поруч з Євою Барклі, та запитав він досить голосно, так що всі почули. — Скажи нам, Джоне, а як там твої вибори?

— Ви виставляєте свою кандидатуру для виборів до парламенту? — запитала кароока, амбітна Єва Барклі.

— Можливо,— відповів Джон.

— Звичайно, від торі? — знову запитала Єва.

— Ні.

— Ви чули? — здивувався Генрі. — Джон виступає лідером пригноблених, він стане адвокатом профспілкових діячів...

— Навряд,— відповів Джон.

Запанувала вимушена тиша.

— Ну, розповідай,— продовжив Генрі. — Яке, хай їм біс, у них виправдання?

— Виправдання чого?

— Щоб завалити третю фазу?

— Виправдання таке,— почав Джон,— наш уряд обіцяв ніколи не заморожувати заробітної платні...

— Можливо, й так,— сказав Генрі,— і може, саме тому неосвічені робітники вважають, що містер Хіт їх одурив. Та ти не неосвічений робітник. Ти знаєш, що палата громад незалежний орган: вона суверенна і може перемінити своє рішення.

— Може, ви хоч зараз облиште ці балачки про політику? — попросила Мері Мескалл.

— Ні, навпаки, давайте продовжимо,— озвалася Єва Барклі.— Я вперше зустрічаю людину, яка захищає профспілки.

— Я вважаю, що в них є підстави бути невдоволеними,— неохоче сказав Джон.

— Які саме? — запитав Саймон Барклі.

— Це несправедливо, коли в суспільстві одні мають право продавати свої послуги тому, хто платить найбільше, а інші — ні.

На протилежному кінці столу Мері і Клер почали балакати про щось своє і залучили хазяїна до своєї розмови.

— Шахтарі не продають свої послуги тому, хто платить найбільше,— сказав Генрі. — Вони організували картель, що в бізнесі заборонено законом,— законом, якого бізнесмени дотримуються. А от профспілкові діячі ставлять себе вище від закону.

— Ти забагато чекаєш від закону,— відповів Джон.

— Це занадто скромне зауваження для адвоката.— В голосі Генрі пролунала суворість.

— Всі громадяни повинні одностайно визнавати таку істину: закон справедливий, і порушувати його не дозволено нікому.

— А це хіба не одностайність? — запитала Єва Барклі. — Всі ж проти інфляції?

— Воно то так, але ви не можете чекати від шахтарів чи робітників електростанції, щоб вони погодились завжди одержувати платню меншу, ніж адвокати чи банкіри... За останні сто років вони поліпшили своє становище, і я не бачу причини, щоб їм не робити цього далі.

— А коли вони задовольняться? — запитав Генрі.

Джон засміявся:

— Коли забійник почне заробляти стільки ж, скільки ти.

Генрі не засміявся — навпаки, насупився, обличчя його потемніло і почервоніло, стало майже кольору його вельветового костюму.

— Нема такого закону, щоб шахтарю заборонили стати банкіром,— сказав він.

— Закону такого справді немає,— відповів Джон,— але ж ти не візьмеш його до себе у банк.

— Тільки тому, що він нічого не тямить у банківських справах.

— От у цьому і є причина. — Джон повернувся до Єви Барклі, наче в суді до присяжних. — Він вважає, що шахтарі дурніші від банкірів, хоча доказів, які підтверджували б це, немає жодного. І що фінансові хитромудрування банкірів мусять оплачуватися краще, ніж відвага і витривалість шахтарів...

— Признаюся вам відверто,— встала хазяйка,— що я б не стала шахтарем ні за які гроші.

— Нічого дивного,— іронічно продовжував Джон,— що ієрархічна верхівка вважає такий порядок речей природним і нормальним. І так само не дивно, що ті, хто опинилися внизу,— ілоти, плебеї, кріпаки, раби, чи то пак британські робітники,— дотримуються іншої точки зору.

— В твоєму рівнянні є одна похибка,— сказав Генрі низьким співу-

чим голосом. — Це твоя особиста позиція. Чому ти сам, прямуючи нагору і, по суті, вже належачи до верхівки, стаєш на бік тих, що перебувають унизу?

Джон посміхнувся.

— Справа адвоката — захищати...

— Не уникай відповіді на запитання.

— Чому я захищаю їх, а не тебе?

— Так, чому?

— Та тому, що я тобі не потрібен.

— А їм потрібен?

Джон завагався на мить.

— Так.

— Чи хтось із цих рабів-робітників просив тебе балотуватись?

— Ні.

— Ти сам висунув свою кандидатуру?

— Мою кандидатуру висунули.

— Хто, друзі?

Джон знову знітився.

— Друзі друзів.

— Вони знали, що ти хочеш балотуватись?

— Так.

— Це ти їм сказав?

— Так.

— Тож ти сам себе висунув.

— Так виходить.

На іншому кінці столу розмова урвалася. Клер, Мері і Саймон Барклі почали прислухатись до того, що говорили Джон і Генрі.

— А чому? — запитав Генрі.

— А чому б і ні?

— Ти несправедливий сам до себе. Ти приховуєш свої найкращі якості — сумлінність, ідеалізм.

— Швидше це здоровий глузд.

— Здоровий глузд? Балотуватися до парламенту від лейбористів? Подумай краще про гонорари, які ти втратиш. А що одержиш навза-мін? Жалюгідну парламентську платню? Це далеко від здорового глузду — позбутися солідної практики, щоб відповідати на нудні листи старих удів, які загубили свої пенсійні книжки...

— А може, мною керує ідеалізована своєкорисливість.

— Що саме?

— Може, я хочу об'єднати багатих і бідних, запобігти тому, щоб країна розділилася на два ворогуючі табори.

— Що?.. Ти маєш на увазі революцію?

— Можливо. В усякому разі розбрат.

— Тож ти увірвешся на білому бойовому коні, щоб захистити, а не знищити буржуазію?

Джон насупився.

— Так про мене сказали б марксисты.

Генрі театральньо зітхнув.

— Ти знову себе недооцінюєш. Схоже, що ти соромишся свого ідеалізму...

— Мені зовсім не соромно за свій ідеалізм.

— То ти ідеаліст?

— Атож.

— Я так і думав.

— Чому?

— Тому що найбільші помилки роблять ті, хто дослухається до свого внутрішнього голосу.

— Це не внутрішній голос, — роздратовано сказав Джон.

На обличчі Генрі з'явилась холодна усмішка.

— Може, я неточно висловився. Може, краще сказати — до свого марнославства? Це те, що надихає тебе? Невротичне марнославство? Ти думаєш, що розумніший за всіх нас? І для доказу кидаєшся в політику, розмахуючи стягом здорового глузду, і насаджуєш свій ідіотизм.

Запанувала тиша, бо хоч Генрі і проголошував свої інвективи жартівливим тоном, напружений вираз його обличчя свідчив: він говорить усерйоз.

— Але ти не довів, що це дурість,— мовив Джон, який радо припинив би цю розмову.

— Звичайно,— сказав Генрі.— Відколи існує людство, сильні були багатими, а слабкі — бідними. Бідні багатіли за умови, що багатії ставали ще багатшими, бо зі столу багатих їм перепало більше крихт. Ну, то чого домоглися ви, соціалісти? Хіба що загальної бідності.

— Я не марксист,— сказав Джон,— і це дешевий хід — усіх соціалістів зачісувати під марксистів.

Розділ другий

Негативні емоції від цієї розмови швидко розвіялись, і ще до кінця обіду, коли наїдки, напої і центральне опалення покращили їм настрої, Генрі по-дружньому перемовлявся з Джоном про їхню майбутню подорож до Венеції, ніби вони ніколи й не сперечалися. І цього вечора вони розійшлися, як і завжди, по-дружньому.

Та коли Джон прокинувся серед ночі,— а це часто бувало з ним після званих обідів,— він згадав політичну дискусію, обвинувачення в марнославстві, ідіотизмі та лицемірстві; Джону стало сумно, що його найкращий друг так образив його. Невже Англія стане схожою на Іспанію перед громадянською війною, коли друг ставав ворогом свого найкращого друга через несхожість політичних переконань?

Деякий час він лежав, роздратований безсонням, прислухаючись до рідкого в цей час шурхоту машин, до розміреного стукоту годинника і до гортанного дихання Клер. Її присутність не заспокоювала його, як колись, вона занадто саркастично поставилась до його політичних амбіцій, вважала їх дурними, лицемірними і марнославними. Йї було мало його тіла, вона хотіла ще звабити своїми псевдоаристократичними цінностями його душу. Вона поділяла погляди Генрі. А Джон залишився один.

Думки про свою героїчну екзистенціалістську самотність надали йому сил рівно стільки, щоб згадати Джілли Мескалл, яку він намагався забути. Минуло більше місяця відтоді, коли вона не пустила його до свого помешкання на Уорвік-Сквер, і з того часу до любові й бажання приєдналися ненависть і злість. Він побачив її такою, якою вона була,— невихованим сімнадцятирічним дівчиськом, яке поставилось до його почуттів так, як, мабуть, і належало. Він морщився від болю, коли згадував її, тому що вона принизила його, принизила в найкращих почуттях. Після фіаско його вже нічого не хвилювало — навіть згадка про її звабливий язичок; він зрозумів, що помилився. Розмірковував над несталістю своїх емоцій і переконувався, що Генрі таки мав рацію; його політичні переконання були такі ж мінливі, як і бажання; наука, сільське господарство, банкова справа і бізнес давали об'єктивну користь, яку цінували всі люди, а політика, як мистецтво і любов, залежала від суб'єктивних уподобань різних індивідів, кожний з яких перш за все виходив із своїх егоїстичних міркувань.

Злість Генрі Мескалла на соціалізм пояснювалася не тим, що він вірив у якісь абстрактні помилкові принципи, а тим, що страйкуючі шахтарі зазіхали на його привілеї і не дали йому вчасно пообідати. Якби не це, він, може, і захопився б чистим ідеалізмом Джона, а Джілли Мескалл, якби вона була довірливіша і наївніша,

сприйняла б його як романтика, ну, приміром, як Байрона, а не як похитливого підстаркуватого жевжика.

Джон повернувся у ліжку. Він думав про свої політичні уподобання: чи вони логічно обгрунтовані, чи, може, хибні? І якщо історію роблять маси, а переконання та погляди окремих людей нічого не важать, то чи не гає він часу, поступаючись своїми особистими інтересами. Але якщо події — це глина, з якої люди ліплять те, що створила їхня уява, тоді й він може стати скульптором майбутнього своєї країни. Чи не так робили історичні діячі, здебільшого інтелігенти-ідеалісти, вихідці з середніх класів, які заради ідеї нехтували власними матеріальними інтересами? Він згадав імперські амбіції Бонапарта, віру в долю народу, яка надихала Мадзіні¹ і Гарібальді.

А хіба спочатку над цими людьми не сміялися, як над безглуздими диваками? Не важко було уявити Генрі Мескалла венеціанським банкіром, який висміює Мадзіні, але саме ідеалізм Мадзіні зрештою таки об'єднав Італію. Венеція, колись владна купецька імперія, стала часткою нації. А що таке Венеція нині? Музей, курорт, що приймає туристів, таких, як Стрікленди чи Мескалли, туристів, котрі будуть захоплюватись рештками минулого. Якщо це чекає Англію, чи може він докоряти Генрі, Мері і Клер, — тобто венеціанській верхівці, — за те, що вони, всупереч історії, як донкіхоти чинять опір занепадові їхньої цивілізації? Може, все те, за що він зненавидів англійську верхівку, — хвастощі, снобізм, наспівна манера розмовляти, закриті середні школи для хлопців, приміські котеджі, змагання із стрільби, полювання на лисиць, — і була справжня Англія? Що залишиться, якщо все це зникне? Лондонський Тауер, як міст Ріальто, а може, червоні двоверхові автобуси стануть своєрідними гондолами для туристів?

Чи зможе соціалізм, прагнучи до справедливості і рівноправності, зруйнувати цілісність культури, як Ататюрк, котрий в ім'я прогресу зобов'язав турків носити європейський одяг замість вільних халатів і фесок — і тим самим колись найбільшу загрозу цивілізованому світу перетворив на безладний натовп смаглявих волоцюг?

З такими думками Джон заснув.

Розділ третій

У центральному кримінальному суді в Олд-Бейлі вирував натовп адвокатів, присяжних повірених, журналістів, наглядачів за умовно засудженими злочинцями, підсудних, звільнених під заставу, яких звело тут Правосуддя. Саме тут в останніх числах листопада Джона Стрікленда, який зібрався вийти підобідати, зупинила молода особа і запитала, чи може він з нею поговорити. Вона була елегантно вдягнена, і мова її була не просто мова освіченої особи, а видавала представницю верхівки. Джон погодився вислухати її, і вони вийшли на вулицю.

— Чим я можу допомогти вам? — запитав він, піднімаючи комір пальта, щоб захиститись від вітру.

Джон подивився на годинник.

— Може, заїдемо в бар чи ще куди? — запитала вона.

— О другій я повинен бути в суді, а до того мені треба десь перекусити.

— У вас з кимось зустріч?

— Ні.

— Може, поговоримо під час ленчу? Так буде зручніше, — сказала вона із щирою самовпевненістю.

— Добре, — відповів Джон, і вони рушили до собору святого Павла.

¹ Джузеппе Мадзіні (1805—1872) — італійський патріот і революціонер.

— Ви журналістка? — запитав він.

Вона похитала головою:

— Ні.

— А хто ви?

— Я розповім вам за хвилину, про все розповім.— Вона пропустила перехожого, який ішов їм назустріч.

— А як вас звати? Чи ви й цього не скажете? — запитав Джон.

Вона усміхнулась, ніби на знак вибачення.

— Пола Джерард.

Вони дісталися до ресторану «Брассері-Бенуа». Джон не збирався туди йти, та для розмови це було непогане місце. Усередині дівчина скинула пальто, і Джон помітив, що її спідниця й жакет були з такого самого синього твіду, як і пальто,— таке рідко побачиш у дівчини її віку, це було старомодно і дуже дорого. Їх провели до вільного столика, і вони замовили ленч. Джонові принесли карафку вина, а для дівчини — пляшку мінеральної води.

— Я хочу з вами поговорити про Террі Пайка,— нарешті промовила вона.

Джон уважно подивився на неї, ніби вираз її обличчя міг йому нагадати, хто такий Террі Пайк. У неї були виразні, гарні риси обличчя, темне волосся — обличчя дівчини в двадцять років.

— Ви знаєте, про кого я кажу?

— На жаль, ні.

— Я й не сподівалася, що ви згадаєте,— сказала вона з очевидним задоволенням.

— А я мав би згадати?

— Та ні. Ви колись захищали його, от і все.

— Можливо,— сказав Джон.— Половину з моїх підозрітих звали Террі.— Його бентежили її манери, які більше личили літній жінці.

— Цей Террі Пайк сидів у Уондзуортській в'язниці, де я була наглядачкою за умовно засудженими...

— Ви — наглядачка за умовно засудженими? — здивувався Джон.— Ви зовсім не схожі на наглядачку.

Вона почервоніла.

— Я не зовсім наглядачка. Я працюю в патронажі на громадських засадах, і мені доручили опікуватися Террі Пайком.

— Це частина якогось учбового курсу? — запитав Джон.

Вона знову почервоніла, сказала:

— Це дає право на проходження курсу,— і насупилась.— Та не будемо про мене.

— Певен, що ваше життя набагато цікавіше, ніж життя Террі Пайка,— сказав Джон.

Її очі, які до того нервово роздивлялися стелю над головою Джона, зненацька зупинились на його обличчі; вона із злістю подивилась на нього і промовила:

— Зовсім ні.

Джон комічно скривився, ніби вибачаючись за свої слова.

— Перепрошую, продовжуйте.

— Ви, певно, знайомі з роботою патронажників...

— Так.

— Я переказувала різні прохання Террі його матері. Робила всякі послуги. І я шукала для нього роботу, щоб, коли він вийде...

— Яку роботу?

— Він хотів «бути розумним» — на кокні¹ це означає вивчити вулиці Лондона, щоб стати таксистом.

— І за це йому будуть платити?

— Ні, та я домоглася субсидії.

— Таксистам тепер платять стипендії? — Вино робило свою справу, і Джон почав говорити жартами.

¹ Кокні — просторічний лондонський діалект.

— Ні,— відповіла Пола,— та я домовилася з компанією.

— О, ви дуже ділова,— сказав Джон.

— Я роблю все, що можу.— Вона кинула на нього суворий погляд.

— І я теж,— вставив Джон.

Вона пильно подивилась на нього.

— Террі, чи, як ви б його назвали, Пайк, був засуджений тільки на півроку. Минулого місяця його звільнили умовно. Щойно його знову заарештували за грабунок, за змову з метою пограбування і за те, що він завдав охоронцеві серйозних тілесних ушкоджень.

Джон похитав головою, втупивши очі в суп із цибулі, який принесла офіціантка.

— Оце так він відплатив за вашу турботу і увагу,— сказав він і взяв ложку.

Пола знову насупилась.

— Річ зовсім не в тім,— відповіла вона, не звертаючи ніякої уваги на консервовані креветки, які їй принесли.— До того ж він твердить, що нічого цього не робив.

— Само собою,— зауважив Джон, відгорнувши ложкою плавлений сир і хлібні крихти, якими був посипаний суп, і сьорбнувши рідкого.

— Проте його віддали під суд, і він хоче, щоб ви його захищали.

— Я влещений,— сказав Джон.— Нехай він звернеться до повіреного... — Він подивився у широко розплющені сердиті очі дівчини.— Та їжте, у нас обмаль часу.

Вона почала їсти креветки.

— То ви зробите це?

— Якщо зможу, але спочатку цим повинні зайнятися повірений і клерк.

— Якщо ви погодитесь, усе інше можна буде зробити.

— Чого це Террі Пайк хоче, щоб захищав його саме я?

— Він вважає, що ви задля нього постараетесь.

— В якому розумінні?

— Він певен, що адвокати можуть домовитися з прокурором. Послуга за послугу.

Джон засміявся.

— Ви пояснили йому, що це не так?

— Я сказала йому, що він оптиміст.

— А чому він думає, що я буду старатися заради нього?

— Тому що він вважає, що все це сталося через вас.

Джон завмер на хвилину, потім вичерпав залишки супу.

— Чому через мене?

— Минулого серпня його засудили за переховування крадених речей. Ви вели його захист. Він нічого не переховував, але ви умовили його визнати себе винним. Ви запевняли, що вирок буде умовний.

— Так, пригадую цю справу,— сказав Джон. Хміль у нього пройшов.

— У в'язниці він потоваришував із старими, досвідченими злодіями. Справжніми злочинцями. Потім його бачили разом з ними, і на цій підставі його звинувачують, що він брав участь у пограбуванні машини, яка везла з банку гроші.

— А насправді? Чи брав він участь насправді?

— Він каже, що ні.

— Це ясно. Я й не думав, що він отак візьме та й признається.

А що думаєте ви?

Пола Джерард завагалася.

— Я вважаю,— зрештою сказала вона,— що він якоюсь мірою був причетний до пограбування, та я певна, що краденого він не переховував, і якби не сидів у в'язниці, то не зв'язався б із запеклими злочинцями.

Джон налив собі вина.

— Атож. Певно, що не зв'язався б.

Почувши це визнання, Пола пом'якшала.

— Сидіти у в'язниці це страх і жах,— сказала вона.— А найгірше те, що Террі вважає для себе тюрюгу школою життя. Там він зустрів професійних убивць, які за п'ять тисяч фунтів здатні пришити будь-кого. А ті бандюги, що пограбували машину з грішми! Це страшні люди.

Вона дивилась на нього широко розплющеними очима, але блатні слова вимовляла по-інтелігентному, культурною вимовою.

— А ви їх бачили? — запитав Джон.

— Ні, Террі про них мені розповідав.

— Він вам довіряє?

— До деякої міри, та це нічого не змінить.

— Чому?

Вона зітхнула і помовчала, поки офіціантка ставила другу страву.

— Бачите,— почала вона (Джон тим часом узявся до свого *boeuf à la mode*¹), — один патронажний працівник на громадських засадах, навіть якщо дуже захоче, не зможе вирвати із злочинного середовища такого хлопця.— Вона болісно морщилась і притискала кулак до кулака, шукаючи слів, щоб передати свої почуття.— Бачите, він вийшов з бідної робітничої сім'ї. Його батько покинув матір, коли він був ще малий, і мати виховувала його разом з тітками і дядьками. Один з його дядечків — «фігура», як вони кажуть, їздив на срібно-сірому «мерседесі». А інший — «у друці», що означає...

— Я знаю,— вставив Джон з напівнабитим ротом.— Де саме?

— В «Таймс». Третій працює вантажником на Смітфілдському ринку. Террі деякий час працював механіком, та його дядечко, якого він любить і яким захоплюється,— злодій, і не можу сказати, що я його звинувачую за це.

— І жте,— сказав Джон.

Вона взяла виделку й поклала у рот шматок курчати.

— З його точки зору на нього націлена вся система. Ви пам'ятаєте, що Ромео казав Аптекарю?

Нудьга й скорбота дивляться з очей,
Тобі зневага й злидні горблять спину.
Цей світ — не друг тобі, не друг — закон.
Цей світ такого не створив закону,
Щоб допоміг тобі розбагатіти,
Тож злидні кинь, поруш закон, бери².

Якби я була чесна, я б сказала йому те ж саме.

— А у нього «нудьга й скорбота дивляться з очей»? — запитав Джон і подивився, скільки вина залишилось у карафці.

— В деякій мірі так,— сказала вона.— Хіба ви не пам'ятаєте, як він виглядає?

— Не зовсім...— почав був Джон, але завагався, бо раптом пригадав молодого механіка, його худорляве обличчя, злі очі.— Е ні,— сказав він,— я таки пам'ятаю Террі Пайка, він справді худий, і вигляд у нього голодний.

— Не думаю, що він захарчований у буквальному розумінні цього слова,— сказала Пола,— хоча харчування його, як і інших людей його кола, не дуже здорове для шлунка: смажена або хрустка картопля та пиво. Але в ширшому розумінні, в розумінні культурному, у нього хронічне недоїдання, і він у критичному стані.

— І він не може цитувати Шекспіра?

Пола насупилась.

— Справа не в тому, цитує він Шекспіра чи ні. Справа в тому... Я не знаю... Він відчуває, що не потрібен суспільству, він ненавидить суспільство і походить зовсім з іншого суспільства...

¹ Смажена яловичина із салом, морквою і цибулею (фр.).

² В. Шекспір. «Ромео і Джульєтта», дія 5, сцена 1 (пер. І. Стешенко).

— З Асоціації вихованців Уондзуорта.

— Саме так,— посміхнулась до нього Пола.— Перед в'язницею він жив чесною працею, і, незважаючи на дядечка з «мерседесом», й далі жив би чесно. Та трьох місяців в Уондзуорті було досить, щоб усе пішло шкереберть. О, це страшне місце. Вони там під таким великим тиском — емоційним тиском; тюремні наглядачі — вороги, засуджені — свої хлопці, тож коли вони виходять з тюрми, вони ставляться до суспільства з тими ж мірками: Старий Білл — так вони називають поліцейських — ворог, а жити чесно означає змиритися з ворогом.

— Авжеж, ви маєте рацію,— зауважив Джон і подивився на *suprême de volaille*¹, яке стигло у неї на тарілці.— Та я не бачу, що можна зробити за даних обставин.

— Що можна зробити взагалі? — запитала Пола.— Чи що я можу зробити для Террі Пайка?

— І там, і тут.

— Це різні питання. Я згодна, що поодиноці ми мало можемо зробити. Коли Террі вийшов з тюрми, я вибила для нього цю субсидію...— Вона зупинилась і почервоніла.— Ви можете сміятися, але я влаштувала вечірку з коктейлями, щоб познайомити його зі своїми друзями.

Джон посміхнувся.

— Ну, і як вона пройшла?

— Сталася катастрофічна невдача. Це був жах. Вони всі поведилися з ним як із звіром у зоопарку, а він так знітився, що ледве міг говорити. А коли він і починав щось казати, вони його не розуміли.

— Можу уявити.

— Прірва дуже велика, щоб побудувати міст. І коли я подивилась на своїх друзів його очима, я подумала: чи схоче він перейти до нашого прошарку суспільства? В братстві злочинців є щось дійсно людяне, тепле, на відміну від холоду і штучної люб'язності верхівки.

— Я з вами згоден,— сказав Джон.— Хочете пудинг, чи, може, замовити каву?

— Каву, будь ласка.— Вона подивилась на свою тарілку.— Ви бачте, що я майже нічого не їла. Я зовсім не голодна.

Вони повернулись до дискусії про злочин і кару.

— Здається, для Террі Пайка багато ми не зробимо,— сказав Джон.

— Якщо ви будете його захищати, він повірить, що хтось хоче йому допомогти.

— Я буду,— сказав Джон, а потім додав трохи театралью: — Але хочу внести ясність, що я не несу відповідальності за його перше засудження. Не обов'язково доводити, що речі були крадені, досить довести, що звинувачений напевне знав, що вони були крадені, а наскільки я пам'ятаю, сума, яку він платив за речі, була мізерна, тож він повинен був знати, що то крадені речі.

— Я певна, що ви маєте рацію,— сказала Пола.— Найсумніше те, що хлопці, подібні до Террі Пайка, все сприймають як змову. Тому він і хоче, щоб захищали його ви. Він вірить, що ви зможете з кимось домовитись.

— Сподіваюся, ви розумієте, що це не так.

— Звичайно, розумію,— сказала вона, посміхаючись.— Злочинці ще не повернули мене в свою віру.

Принесли каву. Пола витягла пачку французьких сигарет, Джон нахилився із сірником, щоб дати їй прикурити.

— А в ширшому аспекті,— запитав він,— можна щось змінити?

— Я вважаю, можна.

— Яким чином?

¹ Страва з філе птиці (фр.).

— Ви читали «Сибілу» Дізраелі?

— Так, колись читав.

— Ви пам'ятаєте «дві нації»? Бідні й багаті? Яким чином вони стануть єдиним цілим?

— Пам'ятаю.

— Вони не стали, чи не так? Незважаючи на те, що у нас «державна загального добробуту»¹.

— Певен, що дядько Террі Пайка, який працює в друкарні «Таймс», заробляє більше за вчителя, який ніколи не порушить кримінального кодексу, і за державного службовця.

— Справа не тільки в грошах,— наполягала Пола. — Ми вирости з вірою, що нація — це природна єдність, породжена суспільним життям, що люди, які живуть на спільній території і розмовляють однією мовою, мають однакові права та обов'язки, яких вони не мають по відношенню до людей інших націй. Іншими словами, британський солдат, діючи за наказом британського уряду, підкоряв тубільців, а потім примушував їх продавати шовки і прянощі на ринку, де кон'юнктура була вигідна для покупця... чи навіть захоплював тубільців силою і продавав їх у рабство в Америку.

— Ви мене все більше вражаєте,— сказав Джон. — Ви не тільки цитуєте Шекспіра, а знаєте навіть про ринкову кон'юнктуру, вигідну для покупця.

— Нічого дивного,— відповіла Пола,— я викладаю англійську в Кембріджі, а мій батько — банкір.

— Який саме банкір?

— Сер Крістофер Джерард. — Вона вимовила ім'я одного з найбагатших людей Англії без спроби здивувати й без лицемірної скромності. — Якщо подивитись, як він робить свої гроші, перед вами постануть моральні загадки; а якщо подивитись, як добували гроші в сімнадцятому чи вісімнадцятому столітті, там ніяких загадок: піратство, работоргівля, опій...

— Часи міняються,— сказав Джон, усе ще дивуючись, що патронажний працівник навпроти нього — це дочка сера Крістофера Джерарда.

— Це вважалось законним, бо вони грабували іноземців. А коли якийсь бідолаха англієць крав вівцю у маєтку моїх предків, його вішали, і ніхто не зважав, що, може, він зробив це з голоду.

— Я розумію, що це парадокс,— сказав Джон з пошаною в голосі. — І вважаю, що треба ввести моральні принципи в сферу міжнародних відносин, а не скасовувати їх у тих сферах людських взаємовідносин, де вони вже існують.

Вона зітхнула.

— Я згодна з вами. Для нас з вами це безсумнівно, так, та все це теорія, а емоційно я на боці Террі Пайка. Інстинктивно я почуваю себе в безпеці з людьми такого гатунку, як я, тобто не з тими англійцями, що схожі на Террі. А з багатими. З представниками вищих класів. З буржуа. Гадаю, і ви теж.

— Я...

— У мене все ускладнюється, бо моя мати американка.

— Кого ви вважаєте своїми — американців чи англійців?

— Я прагну пояснити вам ось що,— сказала вона роздратовано. — Своїми вважають тих, хто належить до одного з тобою класу, а не до однієї національності. Італійський землевласник має більше спільного з англійським землевласником, аніж з робітником заводу «Фіат» у Турині. Я знаю. Я бачила їх. Мій батько ближчий до своїх друзів у Франкфурті чи Нью-Йорку, аніж до людей типу Террі. Він вірний своєму капіталу, а не країні.

¹ Термін, що вживається буржуазною пропагандою для характеристики сучасної Англії після того, як там запроваджено систему соціального забезпечення.

— Ви говорите так, що можна подумати: між вами і батьком немає злагоди.

Пола подивилась на Джона суворо, ніби він переступив дозволену межу.

— Ми чудово ладнаємо.

— Він погоджується з вами щодо «двох націй»?

— Я ніколи не обговорювала з ним цього питання!

— А як він сприймає вашу роботу?

— Головне, щоб це подобалось мені. — Вона розслабилась, посмінулась. — Мати жахається. Сама ідея, що я спілкуюся з убивцями... Вона мріє, щоб я вийшла заміж за біржового маклера.

— А ви?

— Що я?

— Ви хочете вийти заміж за біржового маклера?

— Не думаю, щоб я зустріла його в Уондзуортській в'язниці.

— Там, певно, ні.

— Я не хочу виходити заміж за біржового маклера, але мені вже час виходити заміж.

— Чому?

— Я скоро стану старою дівою.

— А скільки вам років?

— А скільки мені можна дати?

— Двадцять чотири, двадцять п'ять.

— Мені двадцять вісім.

— Це ще не старість.

— А скільки було вам, коли ви оженились?

— Двадцять вісім.

— А вашій дружині?

— Двадцять.

— Я ж кажу, що вже стара діва.

— Думаю, Клер тепер би вже не виходила заміж так рано.

— Клер — це ваша дружина?

— Так.

Пола засміялась.

— Лишається радіти, що я не вийшла заміж у двадцять років.

— Чому?

— Я вийшла б за якогось недолюдка.

— За якого саме?

— Не знаю. — Вона засміялась. — За якого-небудь біржового маклера.

Залишалось десять хвилин до другої. Джон попросив рахунок, побачив суму й подумав, що Пола, як дочка сера Крістофера Джерарда, запропонує заплатити свою частку, та вона сиділа непорушно, поки він витяг дві п'ятифунтові банкноти.

— Чи можу я сказати Террі, що ви будете вести його захист? — запитала вона, коли вони вийшли на вулицю.

— Треба, щоб це пройшло через повіреного і клерка, — сказав Джон. — Передайте йому, що я спробую.

— Добре, — сказала вона, не подякувала за ленч, попрощалася й пішла в бік Ладгейт-Серкес.

Розділ четвертий

Бувають такі розмови, які надовго залишаються в нашій пам'яті, і дещо з запізненням ми знаходимо нові аргументи, дотепні відповіді. Джон повернувся до Олд-Бейлі, виступив на захист свого клієнта, заглянув до своєї контори, щоб продивитися справи на наступний день, і нарешті о шостій прийшов додому. А розмова з Полою Джерард весь час крутилася у нього в голові.

Згадував він не її обличчя, а її голос — гучний голос, що виказував у ній американку. Її тіло не справило на нього ніякого враження: він пам'ятав тільки її довгі тонкі ноги, маленькі груди. Уявив світлу рогівку великих карих очей, які нервово роздивлялись навкруги, поки не зупинялись на його обличчі, щоб підкреслити важливість того, що вона казала.

— Ти чула що-небудь про сера Крістофера Джерарда? — запитав він Клер, коли вони сиділи у вітальні перед тим, як їхати в театр.

— Це якийсь банкір, правда ж? — Клер пришивала гудзика до сорочки сина.

— Так. Я сьогодні зустрічався з його дочкою.

— В суді?

— У Бейлі. Вона працівник патронажу і просила за свого протеже.

— Яка вона із себе?

— Досить гарненька. Ми пообідали разом.

— Заплатила за обід вона? — Клер відкусила нитку.

— Багаті дівчата ніколи не платять,— відповів Джон.

— Тоді ходи з бідними,— сказала Клер і встала. — А ще краще — ні з тими, ні з тими.

Джон подумав, а чи не натяк це на Джіллі Мескалл, та вона продовжувала:

— Це несправедливо, що я сьогодні повинна готувати вечерю, тим часом як ти ходиш по ресторанах з якоюсь патронажницею...

— Я ж повинен був десь пообідати,— виправдовувався Джон.

— Міг би пообідати в якому-небудь кафе.

— Я збирався...

— Та подумав, що в кафе з леді Джерард не підеш. — Вона пирхнула. — Краще збирайся. Вже час іти.

— А де няня?

— В кухні.

Вони сіли у «волво» і біля театру «Ройял-Корт» зустрілися з Міккі Нейлом, Арабеллою Моррісон і Мескаллами. Показували п'єсу Девіда Сторі, на сцені позувала гола жінка; після п'єси Міккі жалівся, що це все зіпсувало; Генрі не сподобалось «скиглення робітників», а жінкам сподобалось.

— Ну що, Джоне? — запитав Генрі, коли вони сіли за кухонний стіл у Стріклендів. — Це близька тобі тема, чи не так? Хлопець-робітник, який здобув щонайкращу освіту.

— Заради всіх святих, не починайте знов цю розмову,— попросила Мері Мескалл чоловіка.

Генрі зіщулився, наче з переляку, і сховався за Джоном, котрий розливав вино.

— Мені сподобалась інша п'єса, з регбістами,— сказав Джон.

— А, те товпище хлопців з голими задами? — спитав Генрі.

— Та годі тобі, любий чоловіче,— сказала Мері.— Невже ти не можеш помовчати?

— А що я такого сказав? — запитав Генрі.

— Гола натура,— сказала Клер,— стала необхідним елементом сучасних п'єс.

— Не думаю, щоб ті, хто живе у заміських резиденціях, їхали в Лондон спеціально подивитись таку п'єску,— сказав Міккі.

— Ви думаете, це їх збуджує? — запитав Генрі.— Ви вважаєте, що багато подруж середнього віку повертаються сьогодні додому сексуально оновленими?

— Вважаю, що саме так.

— Може, й ти переродився,— посміхнувся Генрі.— Радий за Клер. Клер почервоніла і відвернулася.

Генрі, облиш,— попросила Мері.

— В цьому проблема сучасного театру,— сказала Арабелла. — Публіка чекає принади, і драматург присмачує свою п'єсу принадами.

— Цілком природна річ,— озвався Міккі.— На те він і театр, щоб принаджувати публіку. Навіть наш класик Шекспір мав свій набір принад.

— Але в Чехова не було...— тільки-но почала Клер, як під будинком пронісся поїзд метро, і в квартирі все задзеленчало.

— Слава тобі господи! — вигукнув Генрі.— Спасибі йому, що він обірвав інте-бесіду, пославши поїзд метро.

«Інте» було його презирливе слівце, що означало «інтелектуальний».

Клер слабо посміхнулась. Вона була б рада, щоб її гості не помічали метро.

— Ця тема не для Генрі,— звернулась вона до Арабелли. — Давай-те про щось простіше.

— Я спробую простіше,— озвався Джон, повертаючись до Генрі.— Що ти знаєш про сера Крістофера Джерарда?

Генрі на хвилину споважнів; його обличчя стало таким, як на роботі, в банку.

— Чого це ти згадав сера Крістофера Джерарда?

— Він обідав з його дочкою,— пояснила Клер.

— Ой,— сказав Генрі. — Грізна Пола.

— Ти знайомий з нею?

— Достатньо, і хочу попередити тебе: якщо збираєшся упадати коло неї, не забудь надягти рукавички.

Джон засміявся.

— Я не збираюсь упадати коло неї, але якби й почав... — Він подивився на Клер, вона пригощала салатом Арабеллу.— Чому саме в рукавичках?

— Тому що в неї отруйні груди і маленькі зубки... гострі маленькі зубки...

— Я можу розповісти вам про сера Крістофера,— почав Міккі; як письменник, він збирав інформацію про неординарних людей. — Йому дісталася спадщина біля мільйона фунтів, оженився на американці, вдвоє багатшій, і майже потроїв їхні спільні гроші банківськими операціями. Пола його єдина дочка.

— Чи не варто ризикнути? — спитав Генрі, підморгуючи Джонові.

— Шість років тому він спробував піти від дружини,— провадив Міккі,— з якоюсь дівчиною, Сандрою, чи що. Негарна і суперсексуальна. Мене з нею знайомили. Він хотів розлучитися, та стара леді Джерард не з тих. Вона погрожувала, що забере свої гроші з банку й нізащо не піде з Приннет-Парку, який був власністю Джерардів майже триста років. Серу Крістоферу довелося вибирати: маєток його предків чи ця дамочка. З того часу він в усьому слухається леді Джерард і, кажуть, дуже підтоптався.

— А дочка? — поцікавилася Клер.

— Кажуть, вона неврастенічка, але ж вона може це собі дозволити, правда?

— Вона заміжня?

— Ні, — відповів Міккі. — І її ім'я ніколи не пов'язували з чиймсь іменем.

— Хіба вона не зустрічалася з Джонні Теддінгтоном? — запитала Арабелла.

— Десь із тиждень.

— Це він розповів мені про зубки,— вставив Генрі.

— Вона, певно, взялася до благодійництва? — спитала Мері.

— Вона працює в патронажі, — відповів Джон. — Ми тому й познайомились.

— Я вчилася з нею разом у школі,— сказала Мері.

- Не може бути,— заперечив Міккі.
- Чому? — здивувалась Мері.
- Вона ще молода.
- А я, виходить, стара?
- Полі не більше двадцяти п'яти.
- Йй двадцять вісім,— вставив Джон.
- Все правильно — вона починала вчитися, коли я закінчувала,— пояснила Мері.
- І ти пам'ятаєш її? — здивувався Джон.
- Можеш не сумніватися.
- Ну, і яка вона була?
- Чиста тобі отрута.

Розділ п'ятий

Оцінка Поли Джерард, яку дала їй Мері Мескалл, не завадила Джонові ще й ще раз із задоволенням згадувати їхній ленч. Ні, він не плекав ніяких фантазій, як ото з Джілли Мескалл,— навпаки, почувався так, ніби йому зробили запобіжне щеплення проти закоханості, але він сподівався, що якимсь чином вона потрапить в їхнє товариство, і її інтелігентність та ідеалізм стануть протиотрутою реакційному філістерству всіх інших.

Розмова, яку вони вели в «Брассері-Бенуа», надихнула його на нові кроки в політичній кар'єрі, і йому кортіло розповісти про це Полі Джерард. Він боявся, що здався їй самовдоволеним, педантичним, зухвалим; от якби вона дізналась, що майже кожного тижня він на метро їде в північну частину Лондона і довгі години просиджує в пивницях з нудними, але впливовими членами Хакні-Херрінгейського місцевого відділення лейбористської партії, тоді, може, вона б більше його поважала.

Минали дні. Її образ забувався. Джона відволікали не тільки робота в суді, політична діяльність, сім'я, громадське життя, з'явився ще й потяг до грошей. Кілька місяців тому він звернувся до лорда-канцлера з проханням про «шовк»¹. Перевагу давала не тільки шана до цієї посади чи то честь у його віці займати високі юридичні посади, а й більші гонорари.

Щоправда, спочатку, після того як адвокату присвоюють почесне звання, його заробітки можуть тимчасово зменшитись: королівський адвокат повинен найняти собі в помічники молодшого адвоката, якому платять дві третини від заробітної плати старшого. Клієнти воліють звертатися до нетитулованих адвокатів, якщо вони теж здібні, і тільки тоді, коли королівський адвокат Джон Стрікленд утвердиться в своєму високому ранзі, він почне заробляти стільки ж, як і досі, а згодом і більше.

За нормальних обставин звання КА (королівського адвоката) непогано сполучається з ЧП (члена парламенту). Проте його парламентські обов'язки залишатимуть обмаль часу для адвокатської практики, а рівень життя Джона Стрікленда цілком залежав від його заробітку. Якщо у нього не буде гонорарів, то як він утримуватиме сім'ю і виплачуватиме позичку, яку йому дали на купівлю будинків? Припустімо, вони будуть вечеряти після театру не в ресторані, а вдома, але ж на цьому багато не заощадиш. Тож, здається, якщо він стане королівським адвокатом, їм доведеться продати свій будинок в Уїлтшірі.

Його також тривожило загострення політичного становища в країні. Слідом за шахтарями й робітниками електростанцій, застрайкували залізничники, які не збирались працювати додатковий час, тож по-

¹ «Шовк» — мантія королівського адвоката.

стачання на всіх рівнях погіршилось. Було припинено рух приміських поїздів, і адвокати з Суррею і Кенту¹ часто не могли прибути на роботу в суд. Вони могли б їздити на своїх машинах, та арабські країни наклали ембарго на нафту, з бензином були перебої. Серед друзів Стрікленда точилось багато розмов про те, що все це наслідки таємної змови комуністів.

Наприкінці листопада папери судової справи Террі Пайка прибули в контору Стрікленда. Проти механіка було багато серйозних доказів. Поліція, «одержавши повідомлення», поїхала на квартиру в Белхемі, де Террі мешкав разом із Джіммі Стоттом. Там вони знайшли дві зв'язані панчохи, важку металеву палицю і 450 фунтів п'ятифунтовими банкнотами, номери і серія яких збігалися з тими, які були у пограбованому вагоні.

Коли Стотта затримали, він сказав: «Треба було все це переховати». А Пайк — «Хто виказав?» Пайкова лінія захисту, як повідомляв повірений, полягала в тому, що він твердив, буцімто панчохи, палицю і гроші підкинули їм поліцейські і вони зі Стоттом нічого такого при арешті не говорили. Джон зітхнув, коли прочитав виклад справи, він знав: хоч які правдиві контраргументи, судді їм навряд чи повірять. По всьому було видно, що Пайка чекає принаймні семирічне ув'язнення.

Джон вирішив подзвонити Полі Джерард і розповісти їй усе; та, поки розмірковував, чи є її номер в довіднику, задзеленчав телефон, він підняв трубку й почув її голос.

— Ви одержали документи? — запитала Пола.

— Так, — відповів він. — Я якраз їх переглядаю.

— Ну, і яка ваша думка?

— Нічого втішного.

Настала пауза.

— То його не можна врятувати?

Тепер завагався Джон.

— А Пайк... Террі, він що... його взяли на поруки?

— Так. Узяли його ми. А хіба що?

— А можна обговорити це?

— Приїздіть, вип'ємо й побалакаємо.

— Коли?

— Хоча б зараз. Ви вільні?

— Так. Де ви живете?

— Двадцять третій номер, Первз-М'юз. Це біля Вікторія-роуд.

— Я знаю.

— Чудово. Я чекаю вас через півгодини.

Надворі було мокро, стояв туман. Поки Джон підійшов до станції метро Холборн, машини і автобуси забризкали його штани. Якщо він поїде в метро і від станції Глостер-роуд піде пішки, то прийде мокрий. Джона це не дуже хвилювало, але мокре волосся здається брудним, окрім того, на ньому були черевики, які він взував у Бірмінгем, вони протікали, і важкий старий костюм, від якого, коли він попадав під дощ, смерділо, мов від мокрого собаки. Він зупинив таксі. «До біса витрати», — подумав Стрікленд, коли опинився усередині на зручному сидінні.

Пола Джерард відчинила двері невдовзі після того, як Джон подзвонив: ще було чутно, як таксі торохкоче по вологій бруківці. Джон зняв плащ; він стояв посеред великої кухні, звідки нагору вели кручені сходи. Пола була вдягнена в джинси й светр; вона підійшла до холодильника й пояснила:

— Візьму лід, і ми піднімемось на другий поверх.

Джон кинув свій плащ на кухонний стілець, туди ж поклав і портфель.

¹ Суррет, Кент — сусідні з Лондоном графства.

— Собача погода! — пожалівся він.

— Я сьогодні не виходила.

— Ви не були в Уондзуорті?

— Ні. Я кинула всі ті справи.— Вона поклала лід у вазу на таці, а потім пішла по склянки.

— Чому?

— Батько став нервоний. Боїться, щоб мене не викрали задля викупу.

— В'язні знали, хто ви?

— Пішли чутки.

Вона поставила склянки на тацю і підняла її.

— Ходімо нагору.

— Давайте, я вам допоможу.

— Зробіть ласку.

Вона дала тацю Джону, взяла з кухонного столу пачку «Голуаз» і пішла крученими сходами. Джон піднімався слідом, мимоволі споглядаючи її міцні крижі, і нагорі зразу ж опинився у вітальні. Вона була велика, займала майже весь другий поверх. Навколо каміна, в якому горіли дрова, стояли три низькі бежеві канапи. На підлозі килим, на стінах сучасні картини, на книжкових полицях книжки — у шкіряних оправах, а також у паперових обкладинках. Пола підійшла до столу й показала Джонові, куди поставити тацю; на столі вже було з десяток пляшок, без того нальоту пилу й бруду, який з'являвся на пляшках в будинку Джона у Голланд-Парку.

— Пригощайтесь,— запросила Пола.

— Що вам налити? — спитав Джон.

— Віскі з содовою,— відповіла вона.— Ах ти ж чорт, я забула содову.

— Може, принести?

— Не турбуйтеся.

Вона скочила з канапи і вийшла до сусідньої кімнати,— Джон подумав, що там, певно, її спальня,— і за хвилину принесла гарний куваль з водою.

— Це щоб знову не спускатися вниз,— пояснила вона.

Джон розмішав її віскі з водою, налив собі джину з тоніком і зрештою вмовився навпроти Поли.

— То що ви тепер робите? — запитав він.

— Нічого.— Вона насупилась, наче їй набридло слухати такі запитання.

— Вам не нудно? — поцікавився Джон.

— Ні.— Вона знову насупилась, і Джон більше не ставив їй особистих запитань.

— Я продивився документи цієї справи,— почав він,— і буду його захищати, та навряд чи це допоможе.

— Хіба ви не бачите, як це нечесно? — сказала вона скоріше з роздратуванням, ніж із розпачем.— Поліція навмисне підсунула всі ці речі.

— Так каже Террі.

— Він би мене не обдурював.

— А він заперечував свою участь у цій справі?

Вона завагалася.

— Та ні... Я гадаю, він якось пов'язаний з пограбуванням, але не безпосередньо. Він не бив палицею водія. Він не член ватаги.— Вона сьорбнула віскі і запалила сигарету.

— Яким чином його затягли?

— Він зустрів Джіммі у в'язниці,— сказала Пола.

— Це Стотта?

— Так, Джіммі був під слідством за щось незначне, але його визнали невинним.

— А за що саме?

- Здається, за пограбування кондитерської.
- Розповідайте далі.
- Вони вийшли з в'язниці й оселилися на одній квартирі. Джіммі знав цю ватагу, що замислила пограбувати машину з заробітною платою, і їх обох замели.
- Тобто, Террі попався через Джіммі?
- Так.
- А Джіммі до того уже бував під судом?
- Не думаю. А що?
- Я поясню за хвилину.
- Хтось доніс поліції,— сказала Пола.— Певно, хтось із ватаги, бо як би інакше поліція знала, що Джіммі і Террі пов'язані з цим ділом?
- Ніхто з них не виказав своїх спільників?
- Ні. Вони б не насмілились.— Її очі широко розплющились.
- А Террі каже, що поліція підкинула палицю, панчохи і гроші, так?
- Так. І я вірю йому. Він не такий телепень, щоб залишити при собі речові докази.
- А Джіммі?
- Не знаю. Я ніколи з ним не зустрічалась.
- Террі не влаштовував коктейлів, щоб познайомити вас із своїми друзями?
- Вона почервоніла.
- Ні.
- Скажіть, будь ласка, таке: чи зв'язують вас із Террі особисті почуття?
- Вона підвелась і налила собі ще віскі з водою.
- Що ви маєте на увазі під особистими почуттями?
- Ви закохані в нього?
- Ні. Безумовно ні. Він на сім років молодший від мене. А мої особисті почуття зводяться до того, що я не хочу, аби він гнив у в'язниці.
- Навіть якщо він справді пограбував машину?
- Не думаю, що він... так-таки пограбував її.— Вона із склянкою в руках калачиком вместила на канані.
- Джон зітхнув.
- Я не сумніваюся, що поліція, особливо люди з карного розшуку, здатна підкинути речові докази,— сказав він.— Але, по-перше, навряд чи вони пішли б на цю операцію заради такої дрібноти, як ті два хлопці...
- Згодна.
- А по-друге, я не розумію, яким чином вони могли знати номери і серію грошей. Якщо ж вони записали їх у банку заздалегідь, то все це було підстроєно від самого початку.
- Вони не забрали всіх грошей.
- Хто не забрав?
- Грабіжники.
- Чому?
- Вони дуже поспішали і залишили одну коробку.
- Але в документах написано, що вкрадено всі коробки.
- Звичайно. Останню коробку поцупила поліція. Невже, ви думаєте, вони відмовляться від кількох тисяч фунтів?
- Розумію. Поліція забрала те, що залишилось, і взяла з цих грошей чотириста п'ятдесят фунтів, аби були підстави звинуватити Джіммі і Террі?
- І всіх інших.
- Дорогий доказ провини,— підсумував Джон.— Вони могли підсунути п'ятдесят чи навіть десять фунтів.
- Я знаю,— і Пола раптово розплакалась.— Вибачте мені...— Вона

втерла сльози, а потім злим гучним голосом додала: — Я ненавиджу себе, коли я така.

Джон підсів до неї, але, як усі англійці, він збентежився від плачу і нічого кращого не міг придумати, як сказати їй:

— Не треба так перейматися.

— Боже, я так заплуталась,— почала Пола.— Я так старалася допомогти Террі і сподівалась, що він довіряє мені й каже тільки правду, але тепер я не знаю... Я не знаю, кому вірити, але я не хочу, щоб його запроторили у в'язницю.

— Можна знайти вихід,— сказав Джон.

— Який? — Вона шморгнула носом і перестала плакати.

Джон налив собі ще джину з тоніком.

— За теперішнього стану речей,— сказав він,— присяжні швидше повірять поліції, аніж Террі і Джіммі. Вони будуть засуджені, і тому краще їм визнати себе винними.

— Як минулого разу,— вставила Пола.

Джон почервонів.

— Як правило, після визнання вини вирок не такий суворий.

— Оце він і є, той вихід? — спитала Пола.

— Ні. Вихід такий: треба умовити Джіммі, щоб він узяв на себе всю провину. Якщо Джіммі визнає себе винним зараз або зробить це під час судового процесу і визнає, коли я його допитуватиму, що панчохи, палиця і гроші його, то, оскільки це його перша судимість, йому дадуть менший термін, ніж Террі, а Террі, можливо, звільнять узагалі.

Пола закусила губу.

— Але яким чином ми умовимо Джіммі піти на це?

— Нехай це зробить Террі. Хай нагадає Джіммі, що це він втягнув його в ту дурну справу, або хай віддасть йому свій пай від сорока тисяч фунтів.

— Чи, може, я заплачу йому ці гроші,— сказала Пола.

— Я б цього не робив.

— Чому?

— Вам не слід зв'язуватися з таким людином.

— Можливо, ви маєте рацію.

— Ви повинні пояснити своїм друзям, що справи кепські і що їм обом загрожує ув'язнення. Террі дадуть років п'ять, а може, й більше. Але, якщо Джіммі візьме на себе вину, він може одержати три роки, а це — рік в'язниці.

— Добре,— сказала Пола.— Принаймні ми знаємо, чого нам чекати. А тепер давайте поговоримо про щось інше.— Вона підійшла до програвача і поставила платівку Фетса Уоллера.

— Про що нам розмовляти? — запитав Джон.— Про себе ви не бажаєте.

— Тільки тому, що про мене не цікаво.— Вона повернулася на своє місце навпроти Джона.— Давайте поговоримо краще про вас.

— Про мене теж не цікаво.

— О ні, про вас навіть дуже цікаво.— Вона усміхнулася, і ця усмішка на досі насупленому обличчі здалася променем сонця серед похмурого дня.

— Чому?

— Ви зовсім інший, не такий, як з першого погляду.

— А який з першого погляду?

— Непоганий собою, але звичайний адвокат.

— Це комплімент чи шпилька?

— Ні те, ні те.

— А що ж приховано за «звичайним адвокатом»?

— Ваші політичні принципи.

— Де ви про них чули?

— За одним обідом. Не скажу, хто саме про них розповів, та про вас була розмова.

— І яка загальна думка?

— Загальної думки не склалось. Саме це й цікаво. Один назвав вас лицеміром, «ліваком з великосвітських віталень» — це його слова. Інший співав вам дифірамби. Він казав, що ви станете міністром і це добре для демократії, якщо такі люди займатимуться політикою.

— А ніхто не казав, що я зрадив свій клас?

Пола засміялась і підвелася, щоб узяти його порожню склянку.

— Про це багато балакали, — сказала вона. — Мовляв, чому б вам не стати торі, чи хоча б лібералом...

— А ви мене захищали?

Їхні погляди зустрілись.

— А треба було захищати? — запитала Пола.

Джон знизав плечима.

— Я думав, що в нас спільні інтереси.

— Так, — промовила Пола і налила йому в склянку.

— Тоді ви могли б замовити за мене слівце.

— На званих обідах я не втручаюсь у політичні дискусії, — відповіла вона. — Чоловіки ненавидять жінок з радикальними поглядами. Вони почувають себе обкраденими. Це втомлює, коли чоловіки починають до мене залицятися, щоб мати нагоду довести правильність своїх поглядів щодо вільного підприємництва і націоналізації.

Вона підійшла до канапи, віддала Джонові його склянку і сіла в свій куток.

— Для мене теж усе це не так просто, — сказав Джон. — Якщо ви не герцог чи не герцогський синок, вони вважають вас неповноцінним.

Пола засміялась.

— Ви ніколи не переможете. Якщо ви бідний — ви неповноцінний, а якщо багатий — лицемір. Тому я мовчала. Людей нашого кола страшенно дратує, коли хто-небудь такий багатий, як я, виявляє ліві погляди.

— Ще б пак.

— А крім того, я ніколи не дискутую з такими людьми, вони цього не варті. Спробуй-но зазирнути їм у голови — побачиш, що там порожньо.

— Тоді чому ви ходите до них на обіди?

Вона здвигнула плечима.

— Мені ж треба десь обідати, а це люди, з якими я певним чином зв'язана. Я спробувала ввести Террі, та у мене це не дуже вийшло.

— Існує ж якась золота середина між багатими дурнями і плутягами робітниками.

— Так. — Вона знову якимось дивно посміхнулась. — Ви представник золотої середини. Тож познайомте мене з освіченими інтелігентними людьми. Якщо ви вважаєте мене за друга, а не за надокучливу працівницю патронажу. Ви і... як, ви кажете, її звать? Вашу дружину? Клер?

— З радістю, — сказав Джон з надмірним ентузіазмом, який викликав у нього джін з тоніком. — Ми запросимо вас на обід. Та мені буде не так легко знайти для вас освічених інтелігентних людей.

— А хіба у вас немає друзів лібералів?

— Є один.

— Хіба він не освічений і не інтелігентний?

Джон завагався.

— Я думаю, що так, але...

— Але що? О, я здогадуюсь! Він освічений інтелігентний алкоголік-нечупара!

— Приблизно так.

— Такі майже всі лейбористи. У них у всіх неміті голови, лупа у зубі, вони носять нейлонові сорочки і разом з тим краватку випускника класичної школи.

— А я не такий поганий? — запитав Джон.

— Не зовсім. Поки ще ні. У вас навіть немає лупи!

— Перед конференцією, де мене висуватимуть кандидатом, я посплю собі волосся «редібреком».

— А що це таке, «редібрек»?

— Дитячий концентрат. Схожий на вівсянку.

Вираз її обличчя на хвилину змінився.

— Так, так, у вас є діти.

— «Редібрек» і брильянтин зроблять свою справу,— провадив Джон. Він не помітив зміни у настрої Пола.

— Ні.— Вона встала і пересіла на протилежну канапу.— Вам не греба змінювати зовнішність. Ви не реакційний адвокат і не пошарпаний політик.

— То хто ж я? — запитав він; язик у нього вже трохи заплітався.

— Ви можете стати державним діячем.

— А це не те ж саме, що політик?

— О ні. Для політика головне — це влада. А для державного діяча влада — це змога впровадити свої політичні уподобання. У вас є такі?

Він зніяковів.

— Так.

— Чого ви хочете?

Джон пошкодував, що хильнув зайвого.

— Як у Дізраелі — одної нації.

— Чудово,— сказала Пола.— Я теж.

— Я не мрійник,— почав Джон.— Деяка нерівність і несправедливість неминуча, але ні в якій іншій країні світу, може, окрім Індії, не існує стільки непотрібного й безглузлого розмежування, як в Англії. А найгірше те,— він ураз став красномовним,— що все це вкорінилося в нашій свідомості. Чим більше ми зрівнюємо людей, оподатковуючи їх, тим більше вони створюють дрібних привілеїв, які мають одну лиш мету: образити тих, котрі їх не мають,— саме задля цього існують усі ці директорські їдальні, туалети для адмінперсоналу, закриті школи. Одержимість в досягненні цього фетишу зруйнує країну.

— Я згодна з вами,— тихо підтакнула Пола.

— Не знаю, що можна буде зробити в парламенті,— сказав Джон.

— Ви зробите багато, я бачу,— сказала Пола.— Вони там самі посередності. Ви пройдете, як ніж крізь масло.

— Ну...— почав він скромно.

— Хотіла б я бути чоловіком! — запально вигукнула Пола.

— Чому?

— Тоді я зробила б те саме, що ви.

— А жінкою ви цього не можете зробити?

— Ні.

— Чому ні?

— Я антифеміністка. Я вже казала. Чоловіків лякають крикливі жінки, а до інших жінок вони ставляться зверхньо. Єдине, чого б я хотіла, це приєднатися...— вона зніяковіла, почервоніла, але продовжила: — до якогось майбутнього великого діяча.

— На жаль, я маю жінку,— посміхнувся Джон.

— Так, на жаль,— засміялась і Пола.

Джон подивився на годинник.

— І це нагадує мені...— почав він.

— Звичайно,— сказала вона.

Вони підвелись. Джон поставив чарку на маленький скляний столик і, трохи похитуючись, рушив до кручених сходів.

Дорогою до Вікторія-роуд він проминув білий «форд-ескорт», в якому на місці водія сидів молодик із сигаретою. У нього було знайоме худе обличчя.

Розділ шостий

Додому Джон повернувся о восьмій двадцять вечора. Клер була в поганому настрої.

— Де це тебе носило? — запитала вона.

— Затримався. А в чому справа?

— Ти запросив на вечір Сандерсона.

— Пробач, я зовсім забув.— Сандерсон був секретар місцевого об'єднання домовласників.

— Анна захворіла, тож я бігала туди-сюди: то наливала йому херес, то прибирала за Анною.

— Ще раз вибач.— Джон зняв плащ.

— Де ти був? Твій клерк сказав, що ти пішов о шостій.

— Довелося зайти до Поли Джерард, усе в тій справі.

— Вона тебе добряче напоїла. Від тебе тхне джином.— Клер повернулась і пішла до сходів, які ве́ли у підвал.

— Сандерсон ще у нас? — запитав Джон.

— Ні, він пішов о восьмій.— Вона зупинилась і подивилась на чоловіка.— Дзвонив Генрі, питав, чи не підемо ми в кіно. Я сказала, що підемо, тому що я втомилась від домашніх справ, і запросила до дітей няню, місіс Пауелл, але вже пізно. Генрі тільки-но передзвонив, і я сказала, щоб вони йшли без нас.

— Ми можемо наздогнати їх, правда? На який фільм вони збирались?

— Не знаю, я відпустила місіс Пауелл додому.

Клер спустилась на кухню, а Джон піднявся до дочки, яка лежа-

ла в ліжку з виразом невимовного жалю до самої себе. В кімнаті стояв дух блювоти і дезинфектантів, та було ясно, що вона не так уже тяжко хвора. Він підсів до неї на ліжку і розповів казку. Анна пожалілась, що від нього тхне чимось не дуже приємним. Він вимкнув світло, поцілував її на добраніч, та вона забула помолитися, тож він знову засвітив світло, вона стала на коліна прямо на ліжку і почала «Аве Марія», потім «Отче наш» і закінчила з трохи напускним запалом: «Будь ласка, боже, зроби так, щоб я стала кращою».

В сусідній кімнаті Том вклеював у альбом портрети футболістів.

— Тепер у мене, тату, вся команда «Арсенал» і половина «Лідс Юнайтед», — сказав він.

Електропоїзди, які Джон подарував йому на минуле різдво, лежали запаковані, так само як і обожнювані раніше солдатики. Тепер Тома цікавив тільки футбол: він заразився ним півроку тому, як то, буває, заражаються інфекційними хворобами чи релігійністю. Він розповідав батькові банальні історії з життя гравців «Арсеналу», і хоч як Джон намагався проїнятися синовим ентузіазмом, йому було однаково, хто заб'є шкіряний м'яч — команда юнаків у червоних футболках чи команда у блакитних. Батько і син обожнювали один одного, та кожний мав свої уподобання: у Тома то був альбом з фотографіями футболістів, а у Джона — вечірня газета.

— Ти лягаєш спати о пів на дев'яту? — гукнув він синові, коли спускався вниз.

— Так, тату, — стомлено відповів Том.

— Тихше. Я ж хвора, — почувлося глухе буркотіння Анни.

Ще трохи напідпитку, Джон пішов до своєї спальні, щоб перевзути вологі черевики і замість піджака надягти джемпер. Потім пішов у вітальню і вже збирався почитати вечірню газету, як знизу почувся інший глухий голос. Клер кликала його вечеряти. Він підвівся і пішов на кухню. Клер уже сьорбала суп.

— Все з консервів, — агресивно сказала вона.

— Вип'ємо трохи вина? — боязко запропонував Джон.

— Тільки не я, — відповіла Клер. — А тобі, по-моєму, досить.

Він сів і почав їсти суп.

— Починаємо випивати з Полою Джерард? — запитала вона. — А де вона живе?

— Біля Вікторія-роуд.

— Я думаю, це не ввійде у тебе в звичку?

— Ти не дозволила запрошувати її на ленч.

— Могла б вона запросити тебе.

— Так справи не роблять. А чому б нам не запросити її на обід?

— Що? Заради неї обід?

— Ні. Запросимо гостей.

— Кого ми можемо, цікаво, запросити разом з нею?

— Кого хочеш. Мескаллів...

— Мері ненавидить її!

— Вона не бачила її з шкільних років.

— Не думаю, щоб вона змінилась.

— Не розумію, звідки ця уперта ворожість.

— Мені не подобається такий тип.

— Чому?

— Я не люблю багатіїв.

— Мескалли теж багаті.

— Не такі, як вона.

— Вона не винна.

— Звичайно, ні, але багатство розбещує...

Суп надав Джонові сил, і він почав рішучіше:

— Мене тішить, що, по-твоєму, гроші розбещують, бо в нас їх майже не залишилось.

— Ти завжди це кажеш.

— Ми перевищили кредит в банку на дві тисячі, і ще потрібно заплатити торішній податок.

— Всі перевищують свій кредит.

— Як правило, люди мають якісь заощадження, а у нас тільки наш будинок, котедж і мої заробітки. Якщо я стану королівським адвокатом, а потім відмовлюсь від практики, щоб балотуватися в парламент, мої заробітки значно зменшаться.

— Гм,— пирхнула Клер.— А що я повинна робити? Шукати роботу?

— Не знаю, як ти зможеш працювати, у нас діти. Можна буде продати котедж.

— Чому?

— Якщо мене оберуть, уїкенди я буду проводити у своїх депутатських справах, а якщо ми продамо котедж, то звільнимось від другої застави і матимемо гроші сплатити борги, виплатити заставу за наш будинок і купити, ну, скажімо, нову машину...

Клер підвелась, підійшла до кухонної раковини і жбурнула туди тарілку. Потім мовчки поставила тарілку перед чоловіком і поклала на неї консервовані равіоли¹, які вона підігріла в каструлі.

— Ну, і що ти думаєш?

— Якщо хочеш, візьми собі гороху.

Джон підвівся і підійшов до плити.

— Мені жаль його продавати, ми вклали в нього чимало зусиль, та я не бачу іншого виходу.

— А куди ми будемо їздити на свята?— із злістю запитала Клер.— На болота Хекні?

— Ні,— відповів Джон.— Звичайно, ні. У нас є Б'юзі...

— Ти ж знаєш, що більше тижня я там не можу жити. Ми приходимо до того, з чого починали десять років тому.

— Ми можемо на свята поїхати за кордон... зняти будинок в Тоскані чи на Дордоні².

— Це ти зараз так кажеш, а прийде час — заспіваєш іншої: мовляв, ми не можемо цього собі дозволити. Ти так завжди робиш.— Її м'які риси обличчя, такі лагідні, коли вона усміхалась, зараз викривились від злості.

— А що я маю казати, якщо у нас не буде грошей?

— Кажі що хочеш.— Вона подивилась на пасмо свого волосся, ніби у роздумі — мити голову чи не мити.

— Якщо ти будеш більш економною...

— А, то це я винна? Моя марнотратність? Ми зубожіли через сукні від Сен-Лорана і уїкенди в Санкт-Моріці.— Вона перевела презирливий погляд з пасма волосся на Джона.— І, звичайно, сила грошей у нас іде на слуг, правда? Куховарка, няня, економка...

— Я не це мав на увазі.

— А що тоді, цікаво? Мою марнотратність?

— Ти наполягала на другому будинку, тоді як ми заледве могли дозволити собі один.

— Ми могли б дозволити собі два будинки при умові, що ти не обідав би в ресторанах і не сплачував членські внески у клуб. Скільки коштує твоє членство у «Гарріку»? Сто п'ятдесят фунтів на рік? І ти ніколи там не буваєш.

— Можу я мати маленькі радощі за свою працю...

— О, це твої маленькі радощі? А чого б нам не помінятися? Ти б цілий день сидів, як прикутий, дома з хворою дитиною і підтримував розмову з секретарем тієї бісової Асоціації охорони зелених насаджень, а я наїдпитку повертатимусь від молодиків, пояснюватиму тобі, як зменшити твої витрати, бо я збираюся стати КА; а також ЧП, щоб усі мною захоплювались.

¹ Равіоли — різновид вареників (*итал.*).

² Дордонь — річка у Франції.

— Ти до цього так ставишся? Все це я роблю заради того, щоб мною захоплювались? — Джон зблід.

Клер помовчала, зважуючи слова, і продовжила:

— Так. Я саме так думаю. Все своє життя ти дбав тільки про себе. Твоє самозахоплення перейшло всі межі, і ти, як наркоман, потребуєш дедалі більших і більших доз. Вперед і вище — це твоє гасло. І так було завжди. Ти ніколи не поцікавився, що роблю я. Дітьми ти себе теж не обтяжуєш. Всі ми — це тільки знаряддя для надійного забезпечення твоєї особи сексом, їжею і прихильністю. А ти продовжуєш свій героїчний похід за гучною славою Джона Стріклєнда.

Джон зблід ще дужче, відсунув тарілку з равіолі.

— Ти вважаєш, що я приходжу додому, щоб одержати свою частку сексу, їжі і прихильності? — Він підвівся і взяв з вази на буфеті яблуко. — Чи, може, я приходжу, щоб поговорити?

— Іди під три чорти.

Він вийшов з кімнати і пішов нагору. З кухні почулось ридання, та було вже пів на десяту, а він збирався подивитись телевізор. Пізніше підійшла Клер, він не став роздивлятися, чи є на її обличчі сліди сліз. Вони втупились у екран з рухомими фігурами, як два втомлені собаки-шукачі в догоряючий вогонь. О пів на одинадцятую — раніше, ніж завжди, — Клер прийняла ванну і пішла спати. Джон досидів до кінця вечірніх передач, а потім теж пішов у спальню. Світло було вимкнене, Клер відвернулася до стіни. Він не мав бажання обійняти її, як завжди, до того ж джин і досі робив свою справу, тож він зразу заснув.

Розділ сьомий

Прожинувся Джон ні злий, ні заспокоєний. Він не дивився на Клер і не розмовляв з нею, вона ніби була ходячими меблями, які зайшли у ванну, і доводилося чекати, поки вони звідти вийдуть.

За сніданком він читав газету, поцілував Тома, коли той зібрався в школу, — все нібито було як завжди. Та тільки-но Том вийшов, він повернувся до «Таймс», а Клер — до «Дейлі мейл». Якби вони поглянули одне на одного, то побачили б однаковість виразу облич, на яких були не злість і впертість, а скоріше нудьга й відраза. «Таймс», як і телевізор, розважив Джона, та коли він їхав на роботу, то почав розмірковувати над своїми почуттями і зрозумів, що комплекс Івана Ілліча, який улітку приходив до нього безсонними ночами, тепер мучив його і вдень. Перша половина його життя була пустою, нікчемною; нарешті він досяг чогось, та жінка все йому зіпсувала. Створіння, на якому він оженився, щоб ствердити свою особистість, тепер цю саму особистість зруйнувало: жінка, яка спочатку деморалізувала його тіло, тепер умертвляла його душу.

Роблячи свої справи в суді, він нічим не виказував, яку терпить муку від думки, що його подружнє життя зазнало краху. Він завжди шулився від цієї фрази, яка часто вживалася в статтях на теми моралі в газеті «Гардіан». Джон зневажав тих, хто ставився до подружнього життя, як до більш-менш вдалого хімічного експерименту, чи як до штурму Маттерхорна¹, чи як до зіпсованої автомашини або пральної машини. Чоловік мав право вибирати собі подругу життя, але одружившись, він вступав із нею у такий же сталий зв'язок, який існує між ним і матір'ю чи дочкою, — їх ти можеш любити чи не любити, а взяти розлучення з ними не в змозі.

Проте було ясно, що, залишаючись із Клер, політичної кар'єри не зробиш. Вона не поділяла його поглядів і не збиралась нічим поступатися: його моральні якості вона теж ставила під сумнів. Майже незнайомі чоловіки й жінки у місцевому відділенні лейбористської партії в Хекні і Херрінгеї вірили в політичну кар'єру Джона, а його дружина

¹ Маттерхорн — вершина в Пеннінських Альпах на кордоні Швейцарії і Італії.

вважала, що заробляти для виплати застави за котедж — важливіша справа, ніж працювати заради суспільства. Цього ранку він почував себе Прометеєм, прикутим ланцюгами до свого шлюбу, а Клер — стерв'ятником, який видзьобує йому печінку; якби він міг уявити, як підуть справи, він одружився б із зовсім іншою жінкою.

Коли о пів на п'яту він прийшов у свою контору, на нього чекала записка з повідомленням, що дзвонила Пола Джерард і просила передзвонити. Він зразу ж набрав її номер. Вона вже бачила Террі Пайка і хотіла знову зустрітися з Джоном. Він обіцяв заскочити до неї дорогою додому. Поїхав на таксі. Пола відчинила двері, як давньому знайомому. Вона витягла лід з холодильника, а Джон поніс тацю. Це скидалося на частину ритуалу.

— Террі бачився з Джіммі вранці, — повідомила вона, коли вони посідали на канапах одне навпроти одного, як минулого разу.

— І що він сказав?

— Він сказав, що подумає.

— Як Террі все обставив?

— Не знаю.

— Він пропонував гроші?

— Джіммі запросили випити в одну компанію.

— Сподіваюсь, не ви.

Вона посміхнулась.

— Ні. Не я. — Тоді підвелась і поставила на програвач платівку. — Вони хочуть знати, чи слід розповісти про цю домовленість своєму повіреному.

— Краще нічого не розповідати.

Вона стала перед ним, спиною до каміна. Джон, напівлежачи на канапі, розглядав її високу струнку постать. Цього вечора Пола надягла чорну спідницю й блакитну блузку.

— Дякую за допомогу, — подякувала Пола. — Мене трохи непокоїть, що я примусила вас вести цю справу... Як ви тоді сказали?.. Неетично?

Джон похитав головою.

— Ні. Звичайно, на це зважився б далеко не кожний адвокат, але в нашому світі Пайки і Стотти поставлені в таке не вигідне становище, що не буде ніякої шкоди, коли ми схилимо терези справедливості на їхню користь. Зрештою, поліція сама чинить неетично, вигадуючи, нібито обвинувачені сказали те-то й те-то, та підкидаючи їм фальшиві докази їхньої вини...

— Я знаю.

— В нашій хибній системі правопорядку мета судочинства — не виявити істину, а провести складну гру у відповідності з певними, твердо встановленими правилами.

— Більшість людей цього не розуміють.

Джон засміявся.

— Звичайно, не розуміють. Їм і не потрібно це розуміти. Сіяти сумніви в такій же мірі необхідно для судочинства, як для політики чи для театру. Якби люди вірили, що Гамлет — не принц Датський, а гомосексуаліст, який наймає кімнату в Кріклвуді, вони б не ходили у театр.

— А політичні діячі — вони теж актори?

— До деякої міри.

— Я вважала, що у вас є принципи.

— У мене є принципи, та я не віддаюсь ілюзіям. Люди домагаються соціальної справедливості, що означає: вони хочуть більшого, ніж мають.

— То чому ж ви чи я працюємо для перебудови суспільства, переустрою, який погіршить наш матеріальний рівень?

— Клер називає це марнославством.

— Хіба вона не соціалістка?

— Ні. Навпаки.— Він допив своє віскі.

— Цікаво.— Пола нахилилася, щоб узяти його склянку й наповнити її; знову, як і минулого разу, їхні руки торкнулися, Джон відчув її присутність, запах її парфумів і не вагаючись поцілував її. Вона, здавалось, почервоніла під волоссям, яке спадало, закриваючи їй обличчя, підвела голову, але не відповіла на поцілунок, а робила своє — підійшла до столу з пляшками.

— Вона хто, консерваторка? — запитала Пола, ніби нічого їй не сталося.

— Інстинктивно, але не за переконаннями.

— Вона влаштовуватиме прийоми гостей у саду?

— Сподіваюся, в Хекні і Херрінгеї їй не треба буде цього робити.

— Та, мабуть, це не має значення. Соціалістам подобається, коли жінки мають свої власні незалежні переконання.— Вона повернулася до каміна і віддала Джонові його склянку.

— Це все набагато складніше,— промовив Джон.

— Що саме? — спитала Пола, знову ставши спиною до вогню.

— Гроші, усюди гроші. Та це вам не цікаво.

— Все, що стосується вас, мені цікаво,— заперечила Пола.— Та я не хочу лізти у ваше особисте життя. А проте дивно. Мені здається, вона мала б пишатися вами.

Він поставив склянку, підвівся і ступив два кроки до неї. Взяв її за плечі і запитав:

— А ви б пишалися мною?

Вона все вдивлялася у свою склянку, ніби там плавала муха. Потім підвела очі і жваво відповіла:

— Так. Я б пишалася вами.

Вони поцілувались. Він обійняв її; вона все ще тримала в руці склянку — ніби танцювала з ним. Її губи не відкрилися, вона просто притиснула їх до його уст на ті півхвилини, поки вони стояли, при-тулившись одне до одного.

— Поло...— почав Джон і не знав, що казати далі.

— Смішно, правда? — сказала вона стиха, мало не пошепки.— Ми зустрічаємось тільки втретє.

— Я поцілував би тебе першого ж разу.

— Я б теж.— Вона посміхнулась.— Та ти б подумав, що я шелихвістка.

Він знову поцілував її.

— А що б ти подумала про мене?

— Нічого особливого. Я одна з тих багатьох...

— З яких «тих»?

Вона почервоніла і посміхнулась:

— З... жінок.

— Ти не одна з тих.

— Ти хочеш сказати, що, крім своєї жінки, нікого не цілував?

— Не зовсім так.

— Я певна, що не зовсім так.

— Але я не...— Він заплутався.— Я не зрадник.

— І не зовсім порядний, як я чула.

— Що ти чула?

— Про Дженніфер Крілі.

— Що саме? — він насупився.— Мені приписують флірт із Дженніфер Крілі?

— А хіба нічого не було? У всіх інших було.

— У мене — ні.

— Вибач,— і вона поцілувала його коротким швидким цілунок.

— Мені все одно, що про мене кажуть люди,— сказав Джон,— мені важливо, що думаєш ти, і я не бажаю, щоб ти вважала мене за якогось там середніх років Казанову...

Вона не дала йому закінчити, знову поцілувала.

— Я так не думаю. І мені все одно, що кажуть люди, окрім...—
Вона затнулась.

— Окрім кого?

— Твоєї жінки.

— Вона про це не дізнається,— запевнив він швидко.— Все одно наше життя розладналося.

Щось неуважне з'явилося в її погляді.

— Ніколи не став мене між собою і Клер, я не хочу розбивати вашу сім'ю.

— Та ні,— заперечив Джон.— Не можна розбити те, що вже потрошено.

Вона сіла поруч на канапі, рука в його руці, і почала говорити з тим запалом і невимушеністю, які з'являються після освідчення. Були хвилини, коли Джон почував себе ніяково і совався на одному місці. Нарешті він не витримав і пішов у туалет.

У ванній він схвально роздивлявся чистоту ванни, екзотичні бальзамами і креми на поличках, різнокольорові кахлі. Ванна кімната дуже відрізнялась від його домашньої, де сама ванна завжди була брудною, а видавлені туби з пастою поприсихали до полички у розлитій мікстури від кашлю.

Повертаючись до вітальні, він зазирнув у Полину спальню і побачив, що її велика постіль розібрана, але там була не купа зібганих ковдр і простирадел, а лише слід її тіла на самому краєчку ліжка. Не було сумніву, що спала вона сама.

— Ти ввечері кудись підеш? — запитав Джон, коли повернувся у вітальню.

Вона зніяковіла.

— Взагалі не збиралась.

— Може, ми десь повечеряємо?

— А тобі хіба не треба додому?

— Я зателефоную Клер і скажу, що поїду в Хекні.

Джон набрав номер. Відповів Том.

— Поклич маму,— попросив Джон.

— Вона нагорі, миє Анні голову.

— Йй краще?

— Так. Вона завтра іде до школи.

— Скажи мамі, що я не прийду на вечерю.

— Гарзд.

— Передай, що мені треба у Хекні.

— Гарзд.

— Нехай вона не чекає.

— О'кей, тату, я все переповім.

Джон поклав трубку і на мить відчув докір сумління: голову Анні завжди мив він сам,— але він узяв себе в руки і повернувся до Поли з усмішкою.

— Куди б ти хотіла піти?

Вона вибрала ресторан в російському стилі, який містився в Сохо, і вони поїхали туди на її «ланчі». Там їли ікру з млинцями, пили російську горілку, потім вино з шашликами, рис, салат. Після цього смородиновий шербет з кавою; рахунок був фантастичний, та Джон недбало виписав чек; він був збуджений не так горілкою, як чарівністю і красою Поли Джерард. Випив він менше від норми — боявся, що недочеує чогось, що вона казатиме, чи не оцінить належно її можливі пропозиції, коли вони повернуться на Первз-М'юз. Він не сумнівався, що вона запропонує йому другу вільну половину свого ліжка. Зрештою, вона не переросток, як Джіллі Мескалл. Всі розмови за столом ішли до того, що свою зустріч вони завершать у ранзі коханців.

Вони повернулися до Кенсінгтону, і, коли виїхали на Глостер, вона запитала:

— Тебе відвезти додому?

— Ні,— відповів Джон.— Давай повернемося до тебе.

— Добре,— сказала вона і повернула на Вікторія-роуд.

Він пройшов за нею в будинок і піднявся крученими сходами. Вогонь згас, Пола підклала полінце і розгребла попіл кочергою. Вигляд Поли збуджував його, і коли вона повернулась, витираючи пальці, він чекав на неї з обіймами. Він міцно притис Полу й поцілував її з невимовним запалом, і вона відповіла йому взаємністю. Обійнявшись, вони підійшли до канапи і повалилися на подушки. Джон торкнувся її ноги трохи вище коліна під спідницею. Вона відсахнулася від нього.

— Я не можу.

— Чому?

Вона сиділа, стиснувши коліна і кусала великий палець. Джон підсів до неї, обійняв її за плечі, та вона не повернулась до нього.

— Я... подобаюсь тобі? — запитав Джон.

— Так. Не в цьому справа.

Він засмутився, уявляючи різні жіночі ускладнення, яких Пола не хотіла йому пояснювати.

— Існують речі, про які ти не знаєш.— Вона давилася словами.

— І ти не можеш мені розповісти?

— Ні. Не зараз.

— Я тебе міцно полюбив,— почав Джон,— і... сексуальна сторона — це ще не все, та ти повинна мені сказати, чому ми ніколи не будемо спати разом.

Вона подивилась на нього, в очах стояли сльози.

— Я сподіваюсь, ми ще будемо. Якби я не думала, що ми... що ми будемо разом... — Вона не закінчила речення.— Тільки не питай мене, чому. Не зараз.

Він усміхнувся до неї і поцілував у щоку, як міг би поцілувати Анну.

— Коли ми зможемо зустрітись?

— Коли захочеш.

— Давай пообідаємо в п'ятницю. У мене буде вранці суд, а вдень я звільнюсь, ми могли б піти в парк.

— Добре,— відповіла Пола.— Мене це влаштовує. Ми зустрінемося у «Брассері-Бенуа», добре? Мені там подобається.

В провулку було тихо. Джон ішов по бруківці і відчував себе тверезим, сумним і заспокоєним. Додому він дістався після півночі. Клер була в ліжку, вона заворушилась, коли він ліг поруч, і сонно відповіла на його звичні обійми.

Розділ восьмий

Террі Пайка, Джіммі Стотта і трьох інших звинуватили в пограбуванні машини і викраденні сорока тисяч фунтів. Суд відбувався в Олд-Бейлі на початку грудня. Джон ще зустрічався з Полою два чи три рази — якось на ленчі, якось зазирнув до неї по дорозі додому, і, крім балачок про їхнє й досі не довершене кохання, вони іноді обговорювали справу Террі Пайка. Джіммі Стотт спочатку не хотів жертвувати собою заради друга. Хоч його власний захисник підтвердив Джонові передбачення, що його однаково засудять на підставі незаперечних доказів і що краще йому визнати себе винним, але Джіммі з безпідставним оптимізмом, властивим багатьом злочинцям, сподівався: може, по ходу судової справи він дістане якусь поблажку.

На восьмий день судового процесу, коли два поліцейські, які розслідували справу, дали свої свідчення, цей куций товстенький хитрун раптом визнав себе винним. Чи він відчув, що справа іде не так, як він сподівався, чи Террі Пайк запропонував йому більшу суму — не-

відомо. Але Джона повідомили, що Стотт виступить свідком у справі свого друга. На десятий день судового процесу Джиммі викликали, щоб він дав свідчення. Джон підвівся у перуці і мантиї, знаючи, що Пола тут, у залі, і бачить його.

— Містере Стотт,— почав Джон.— Я веду захист містера Пайка.

— Еге... Я знаю.

— Містер Пайк, ваш друг, чи не так?

— Еге.

— Ви давно познайомились?

— Не дуже. Ми зустрілись...

— Мене не цікавить, де ви зустрілись, містере Стотт. Як довго ви знаєте один одного?

— Шість місяців. Так, близько шести місяців.

— Ви знаєте ще когось із підсудних в цій справі?

— Ні. Ніколи з ними не зустрічався.

— Ніколи?

— Ні.

— Інспектор Трік показав, що на вашій квартирі в суботу вранці він знайшов палицю, дві зв'язані нейлонові панчохи і пачку п'ятифунтових банкнотів, з тими ж номерами і серією, які були на вкрадених грошах. Можете ви нам відповісти, чие це все було?

— Все було моє.

— Палиця?

— Еге.

— Панчохи?

— Еге.

— Обидві панчохи?

— Еге.

— І всі п'ятифунтові банкноти?

— Еге.

— Це була ваша власність, чи ви принесли все це до своєї квартири?

— Еге.

— Террі Пайк бачив усе це?

— Ні. Вони ж були заховані.

— Він щось знав про ці речі?

— Ні.

— Він знав, що ви збираєтесь пограбувати машину?

— Не здогадувався.

— Після пограбування він знав, що і коли пограбували?

— Ні. Я ж кажу вам, він нічого не знав.

— Дякую, містере Стотт,— промовив Джон.— У мене більше нема запитань.

Джон сів, а обвинувач підвівся. Його обличчя було ласкавим, спокійним, скоріше скидалося на обличчя адвоката, та Джон намагався відгадати в цьому спокої і ласкавості справжні думки обвинувача: чи він збирався ще раз чинити допит, чи, може, роздратувався, що один із обвинувачених вислизає з рук.

— Містере Стотт,— почав він.— Я радий, і думаю його милість¹ теж, що ви визнали свою провину, хоч і з запізненням,— тим самим заощаджується час суду. Можливо, ви ще більше допоможете суду, коли скажете нам, хто з вами грабував.

— Я не знаю їх. Я їх ніколи раніше не зустрічав.

— Ви пішли грабувати фургон і навіть не знали ваших спільників?

— Я був водієм. Я зустрів старого у пивниці, і він сказав, що йому потрібен водій...

— В якій пивниці це сталось?

¹ Офіційне звертання до суддів у Великобританії.

- Я не пам'ятаю.
- Ви допоможете поліції впізнати цю людину?
- Я його вже не впізнаю, чесно, не впізнаю.
- Можливо. Ви певні, що його нема серед інших підсудних?
- Того старого серед них немає. І взагалі, я їх не знаю. Вони всі сиділи за мною і були в масках...
- А ви були водієм?
- Так. Я їм не допомагав у цьому ділі.
- Ви за такі справи не беретесь?
- Ні.
- Але хвилину тому ви сказали моему шановному колезі, що палиця ваша?
- Так, гм, справді, у мене була одна, так, на випадок...
- На випадок чого?
- На випадок скрутного становища.
- Розумію. Якби справи погіршились, ви б нею скористалися?
- Та ні. Я не такий.
- Але це була ваша палиця?
- Так.
- А гроші з пограбованої машини?
- Так, але я одержав тільки «мавпу»...¹
- П'ять сотень фунтів?
- Так. Вони зі мною не ділились більше нічим.
- А Террі Пайк? З ним ділилися?
- Джиммі Стотт посміхнувся.
- Він же зовсім не брав у цьому участі, хіба я не казав?
- Це з ваших слів.— Обвинувач підвищив голос.— А от інспектор Трік показав, що знайшов дві панчохи у вашій квартирі.
- Вони ж продаються парами, чи не так?
- Одна для вас, а друга для Пайка?
- Друга ні для кого.
- У вас була маска ні для кого?
- Так, про всяк випадок.
- Але чому тоді не було ще однієї палиці, про всяк випадок?
- Ну, не було...
- Ви можете пояснити, чому у вас була зайва маска, але не було зайвої палиці?
- А звідки мені взяти одну панчошу? У мене немає однонової знайомої.
- В залі засміялись, і обвинувач сів. Більше він нічого не питав. Справу відклали ще на день.
- Судовий процес тривав ще тиждень. В своєму останньому виступі Джон переконував суддів: оскільки Стотт довів, що речі, які знайшли на квартирі,— його, проти Террі Пайка немає ніяких доказів. Головний суддя в своєму заключному слові, як і обвинувач до того, дав зрозуміти, що вважає Стотта ненадійним свідком і що до його доказів треба ставитися скептично. Та коли присяжні за три дні до різдва ухвалили остаточне рішення, всі обвинувачені були визнані винними, крім Террі Пайка, якого тут-таки звільнили.
- Коли оголосили це рішення, Джон подивився на Полу, яка сиділа в залі. Їхні погляди зустрілись, і вона усміхнулася до нього, потім її великі сяючі очі подивились на лаву підсудних. Джон прослідкував поглядом за нею і побачив, як Террі ледь кивнув Полі, а потім повільно опустив голову і подивився прямо у вічі Джону з триумфом і глузливою зневагою.

*З англійської переклала
МАРИНА ЗАГРЕБЕЛЬНА*

¹ «Мавпа» — на жаргоні: п'ятсот фунтів.

Четверта частина

Розділ перший

Щороку на різдво Стрікленди їздили до батьків Клер, у Б'юзі, або до матері Джона, що мешкала біля Йорка. Потім — переїжджали зустрічати Новий рік до тих родичів, в яких не були на різдво. Все це відбувалось у суворій послідовності, і в 1973 році першою мала приймати їх мати Джона. 23 грудня вони всією сім'єю набились у старий «вольво» і рушили в дорогу по шосе М-1.

Її простий прямокутний дім у селищі Стейнтон колись належав лікареві; він був більший за котедж чи дім фермера, але менший за поміщицький дім, оскільки в Йоркширі навіть цегла та вапно знають своє місце. «Вертоград» (як мати Джона називала свій дім) твердо займав третє місце після ратуші та дому священника. Все ж таки він був надто великий для вдови, але, коли в Еліс ніхто не гостював, вона користувалась лише трьома з десяти або одинадцяти кімнат — кухнею, невеличкою вітальнею та своєю спальнею, — які вона опалювала електрокамінами. У решті дому — вітальні, їдальні та вільних спальнях — підтримували чистоту і порядок, а коли вона приймала гостей або до неї приїздили діти та онуки, тоді відчиняли віконниці, витирали пил з фарфорових прикрас і вмикали центральне опалення.

Такий стан речей її цілком задовольняв, оскільки, старіючи й віддаляючись від впливу свого померлого чоловіка, вона поверталась до укладу життя в будинку свого дитинства в Галіфаксі, де вітальня зберігалась саме як святилище, що має засвідчувати приналежність родини до знаті. Справді-бо, життя в ранзі дружини судді вищого суду, графства принесло їй свободу від матеріальних турбот, однак вона не могла продати «Вертоград» і переїхати в будинок на дві сім'ї у передмісті, подібний до того, в якому вона виховувалась, тому що це означало б утратити все, чого вона домагалась; і вона й далі обідала з сусідами не через те, що вважала їхнє товариство приємним, а для того, щоб нагадувати собі час від часу, як далеко вона сягнула в своїх честолюбних прагненнях.

Коли справа доходила того, щоб віддати їм борг гостинності, вона вважала за краще зачекати приїзду сина чи дочки. Клер через її походження вона вважала особливо підходящою розважати аж надто негідатливих місцевих тупаків; і невдовзі після того, як вони приїхали того року на різдво, вимучені довгою дорогою, Еліс виклала програму, яку вона для них приготувала.

— Сьогодні ввечері, синку, до нас приходять Тейлори та Фремpton-Дассети. Хоч я добре пам'ятаю, як ти казав, що Тейлори тобі не до вподоби, але він мировий суддя, і йому завжди приємно поговорити з тобою про юриспруденцію; а Фремpton-Дассети віддали свого сина до Стоуніхерста, де навчався твій брат, чи не так, Клер? Їм кортить поговорити про це. А на завтра я теж запросила одного чи двох гостей на коктейль — не зітхай так, Джоне, я хотіла б, щоб ти зробив трохи свого глінтвейну, тільки тобі доведеться вдоволитись італійським вином, бо французьке тепер дуже дороге. Це, звісно, якщо не відключать електрику, а то їм доведеться пити херес. Завтра прийдуть і Сара з Гремом, так що вони зможуть вам допомогти, але я покладаюся саме на вас. Ви так добре ладнаєте з моїми друзями.

Джон пішов забрати багаж з машини і віднести його нагору. Клер рушила слідом за ним, і вони влаштувались в одній із спалень, яка залишалась трохи вогкою, бо центральне опалення було ввімкнено лише того дня. Клер посміхнулась чоловікові, коли вони розпаковували вализи.

— Як завжди, діла,— сказала вона.

— Мені не терпиться поговорити у сотий раз зі старим Джервасом Тейлором про юриспруденцію,— сказав Джон.

— А мені вже третій рік підряд кортить завести розмову про методи навчання у Стоуніхерсті.

Клер пішла розібрати дитячий одяг, а Джон роздивлявся, де б йому покласти щітку та гребінець. Як завжди, кожний сантиметр був зайнятий якоюсь дрібничкою з матеріної колекції фарфорових статуєток. Кінець кінцем, коли повернулась Клер, він відсунув убік хлопчика, що грає у хованки, та семеро овечок.

— Цих триклятих гномів додалось,— сказав він їй.— Вони розмножуються, як кролики.

— Заглянь у ванну кімнату. Вона схожа на магазин фарфору.

Багато чого дратувало Джона в Стейнтоні, але чи не найдужче — оця колекція фарфорових статуєток, і не просто тому, що вони стояли на кожному столі та комоді в спальні, а тому, що вони втілювали поганий смак, який, йому здавалось, виказував соціальне походження його матері; хоч добре виховання, як висловились би Клер, не гарантує доброго смаку, його часто супроводжує якась підсвідома культура, що підказує людині, чи є фарфорова фігурка хлопчика, що грає у хованки, нікчемним кавалком глини або витонченим шедевром. У Б'юзі, наприклад, все, можливо, було занедбане, але в домі відчувався дух побляклої вишуканості, тим часом як у «Вертограді» все — від назви, яку Еліс дала дому, до китичок, що прикрашали покривало на кришці унітаза,— було чисте, акуратне і вульгарне.

Клер забавляла така манірна вульгарність; а Джонові було швидше соромно. Це ввійшло в характер його матері так давно, що він із сестрою Сарою багато разів глузував над її нахилами, але їм так і не вдалося змінити її смак. Коли суддя був живий, його аскетичні погляди в галузі естетики не давали розвернутися її міщанським уподобанням: фарфорові прикраси проникали до вітальні лише з спеціального дозволу, а в його кабінет їх не допускали зовсім, навіть кінного драгуна, якого вона колись подарувала йому на день народження. Він знайшов для нього місце на порозі туалету. Але незабаром після його смерті вона почала колекціонувати «по-справжньому» — проголосивши це своїм хобі — і рідко коли після поїздки до Йорка, Західної Англії або Озерного краю не поверталася з однією або двома картонними коробками, в яких лежали добірні, дорогі статуєтки, що відрізнялись найгіршим смаком.

Сором Джона мав багато причин. Передусім, він відчував себе пригнобленим тому, що поганий смак його матері виказував не тільки її походження, але й її претензії: адже вона вважала, що її колекція, хоча і не в усіх відношеннях рівна скарбам замку Говард, була все ж таки кроком у тому самому напрямку, і ніщо не тишило її так, як хизування своїми надбаннями перед тими, хто вдавав, що захоплюється ними. Але Джонові було соромно також і за свій сором, бо, хоч у материній вдачі було багато такого, за що її можна було картати, яке він мав право звинувачувати її у відсутності смаку? Якщо смаку можна було б навчити, то вчити її вже занадто пізно, а оскільки він не вірив, що естетичні здібності можна прирівняти до цінностей моральних, то як він міг судити її за такий гріх, як поганий смак? Він знав, що його вражає не потворність експонатів її колекції і не те, що вона витрачає на них гроші, яких у неї не густо; над усе його обурював прихований соціальний підтекст, так наче вона говорила з якимсь місцевим акцентом або від неї тхнуло потом через те, що вона ніколи не

приймала ванну. Його заперечення проти фарфорових прикрас були снобістськими, і він це знав.

На щастя, Мескалли ніколи не приїздили до Йоркширу, а місцеві землевласники, які запізналися з суддею та його дружиною, або самі не знали, що таке смак, або вже давно сприймали Еліс Стрікленд такою, якою вона була. Єдиною людиною, яку теж дратували ті фарфорові оздоби, була сестра Джона Сара, але її заперечення коренились не в соціальних забобонах, а в суворих принципах Баухаузу¹, що їх вона та її чоловік Грем обстоювали протягом усього їхнього спільного життя з палкістю та фанатизмом новонавернених.

Як і Джон, вона успадкувала радикальні інстинкти свого батька, але, незважаючи на це, Сара дратувала свого брата не менш ніж мати, і вона припустилась великої помилки на те різдво, коли приїхала наступного дня з чоловіком і трьома дітьми в новісінькому «сітроєні-універсалі». Роздратування, яке відчував Джон, походило не від якоїсь там заздрості або досади, що директор середньої школи в Ліверпулі міг придбати нову машину, в той час як він, заможний лондонський адвокат, не міг. Він знав, наприклад, що його сестра заробляла добрі гроші, даючи вдома уроки тим учням, які не могли ходити до школи, — вагітним дівчатам або дванадцятирічним злочинцям, — а її найменша дитина ходила до дитячого садка безкоштовно. Він також знав, що Грем і Сара рідко коли ходили в ресторан і ніколи не приймали гостей; що на дім у них була лише невеличка застава; що вони не мали наміру віддавати дітей у платну школу, а внески в рахунок пенсії за них робила держава. Джона дратувало не просто те, як вони використовували ті безкоштовні пільги, що надає муніципальна та центральна влада, і не те, що вони могли дозволити собі нову автомашину, а те, що, незважаючи на відносний добробут, від них і досі віяло злиднями та нестатками, так що Еліс, наприклад, завжди повертала дочці гроші, які вона витратила на бензин, щоб доїхати від Ліверпуля до Йорка.

Ще однією причиною було те, що він добре пам'ятав час, коли Сара зневажала тих, хто купував імпортні «універсали». В своїх ідейних симпатіях вона завжди простягала ніжки по своєму ліжку: коли вони одружились і спочатку наймали квартиру, вона з Гремом вергала зливи презирливих зауважень на адресу тих дрібних буржуа, що із шури пнулися, щоб якось купити будинок. Потім, коли вони сплатили перший внесок за дім, скориставшись грошима, які їм дала Еліс, вони все ще їздили автобусом і зневажали власників автомашин, які сповнювали вулицю торохтінням і забруднювали повітря. А через рік вони придбали «міні», і тоді перепало тим, хто купував іноземні машини; це було якраз після того, як Джон з Клер вперше купили «вольво».

Сара була схожа на Джона: висока і худорлява з густим чорним волоссям, але її обличчя було округліше, а в очах спалахували сердиті вогники. Її чоловік Грем був на дюйм чи два нижчий за неї і з 1968 року носив обвислі вуса. Вони незмінно вдягались у джинсову одягу — Грем навіть вихвалявся, що в нього більш нема ані костюма, ані краватки. Йдучи на поступки своїй тещі, він надягав блакитний шовковий гольф, коли приходили гості, і джинсову куртку до джинсових штанів, але коли Клер називала це парадним костюмом, він хмурився, так наче один з його учнів зайшов трохи далі, ніж слід.

Він говорив співучим голосом, як і всі у тому місті, де він викладав, і це разом з його зовнішнім виглядом та поглядами підтверджувало найгірші побоювання сусідів Еліс Стрікленд, які приходили до неї в гості, щодо зіпсованості молоді у державних школах. У душі, однак, Грем не був запеклим ворогом традицій: він навчався в тій самій класичній школі, що й сер Ісаак Ньютон, закінчив коледж Лондонського

¹ Баухауз — «дім архітектури» (нім.) — художня школа, заснована 1919 року в Німеччині. (Див. «Всесвіт», 1984, № 7. — В. Костін. Триумф і поразка Баухаузу.)

університету і був з природи таким самим консерватором, як і його батько, аптекар; але він був честолюбнішим і рано усвідомив, що людина, сучасна на поверхні, але старого гарту всередині, далеко піде. Він розглядав джинси та ліверпульський акцент як ознаки високої професійної кваліфікації, і з відповідними поглядами на освіту (негативне ставлення до розподілу учнів на групи в залежності від здібностей) справді сягнув так далеко, що став директором школи, коли йому ще не було сорока років.

Напередодні різдва, як тільки гості розійшлись, вони прибрали келихи, поклали найменших спати, повечеряли, поклали спати старших, а потім дивились телевизор до пів одинадцятої, поки не вимкнули електрику. Еліс запалила свічки, які вона поклала заздалегідь у стратегічно важливих місцях по всьому дому, а потім поїхала з Клер до Йорка на опівнічну месу. Вона, звичайно, була англіканського віросповідання, і наступного ранку їй знов треба було йти до церкви в Стейнтоні, але їй подобалась опівнічна церемонія, і вона вважала своїм обов'язком підтримати компанію своїй невістці. Джон, Грем і Сара сиділи й далі перед телевизором в маленькій вітальні і пили.

— Клер ходить до меси кожної неділі? — спитав Джона Грем, забувши на деякий час про свій ліверпульський акцент.

— Так, — відповів Джон.

— А вона бере з собою дітей?

— Так.

— І ти не заперечуєш проти того, щоб їм убивали в голову цю забобонну нісенітницю?

— Не дуже.

— А Клер справді вірує? — спитала Сара.

— Так. Я гадаю, що так.

— Дивно, правда? — сказала вона. — Щодо всього іншого вона здається досить освіченою.

— Це родинна традиція, — сказав Джон.

— Але ж вона не зобов'язана вірити серйозно через традицію? — спитав Грем.

— Ні, звісно, не зобов'язана. — Джон підвівся, щоб налити собі ще портвейну, хоча симптоми святкового нетравлення вже відчувалися в його шлунку.

— То невже вона вірить в це?

— Певно, що так. Сказати правду, я ніколи не розмовляв з нею про це.

— Вона не намагається повернути тебе в свою віру? — спитала Сара.

— Ні.

— А ти не намагаєшся повернути її? — спитав Грем.

— У що?

— У що віриш ти.

— Ми сперечаємось про політику.

— Я гадала, що тут у вас розбіжностей нема, — сказала Сара.

— Чому?

— А хіба ви обидва не консерватори?

— Я ні.

— Хто ж ти тоді?

— Лейборист. Я завжди був лейбористом.

Грем грубо зареготав.

— Облиш, — сказав він.

— Дуже можливо, що я навіть балотуватимусь у парламент,

— Від лейбористів? — недовіжливо спитала Сара.

— Звісно.

— Як дивно.

Деякий час вони сиділи мовчки.

— Від якого округу? — спитала Сара.

— Хекні та Херрінгей.

— Тебе вже висунули? — запитав Грем.

— Ще ні. Виборча конференція відбудеться не раніше січня.

— А хіба ти соціаліст? — спитала Сара.

— Такий самий, як ви.

— Але твій спосіб життя не можна назвати соціалістичним.

— А як живе соціаліст?

— Передусім, у нього нема двох будинків.

— Половина тіньового кабінету має по два будинки.

— Вони не соціалісти.

— Ну, тоді я такий самий соціаліст, як і вони. Все?

Знов залягло напружене мовчання.

— У кожному разі,— сказав Грем, все ще явно спантеличений новою, яку щойно сповістив брат його дружини,— парламент — це марнування часу.

— Можливо,— сказав Джон.— А що *не* марнування часу?

— Ні, його можна було б якось використати,— сказав Грем.— Я маю на увазі, що для цього потрібні закони, чи не так? Але закон — річ негнучка...

— То що ж робити? Залишити все як є?

— Ні, треба йти глибше.

— Як?

— Звертатися до розуму людей. Ловити їх, поки вони молоді. На той час, коли вони виростають, їхній розум вже закривається для всього нового, і в ньому самі тільки упередження.

— Можливо, ти маєш рацію,— сказав Джон із сарказмом,— але розум може змінити рішення, чи не так? Саме тому сьогодні в нас один уряд, а завтра — другий.

— Але по суті вони не відрізняються один від одного, правда? Я маю на увазі, що верхівка обох партій, наскільки я розумію, більш-менш ідентична. Єдиний спосіб змінити суспільство — це змінити людей, а єдиний спосіб змінити людей — зробити це в стінах школи.

— Втовкмачуючи їм у голову, що тобі треба?

— Називай це як хочеш,— сказав Грем.— Я певен, що моя робота почасти полягає в тому, щоб намагатися подолати упередження, які мої учні приносять зі свого домашнього оточення, і відкрити їм розум для більш широких поглядів, одним з яких є соціалізм.

Джон позіхнув.

— Добре. Можливо вони віддадуть свої голоси за мене в тисяча дев'ятсот дев'яностому році.

— Якби вони проголосували за тебе, я б вважав, що зазнав поразки,— сказав Грем серйозно; потім він засміявся, немов для того, щоб обернути ці слова на жарт.

Джон збирався відповісти, коли раптом знов увімкнули електрику. Вони загасили свічки і повернулись до телевізора.

Грем з Сарою пішли спати о пів на першу; Джон чекав на Еліс із Клер. Він заснув у кріслі, але прокинувся о першій годині, почувши, що відчинилися двері і у вітальню війнуло холодом. Він підвівся і почвалав до холу. Клер, ще в пальто, дивилась на нього сяючими очима.

— Тобі треба було піти з нами,— сказала вона.— Було так чудово.

Джон знов позіхнув.

— Що ти робив?

— Дивився телевізор. Дискутував про політику...

— Ну, не напередодні ж різдва...

Він знизав плечима.

— Я йду нагору.

— Я прийду через хвилину. Твоя мати готує випити чого-небудь гарячого.

Джон піднявся сходами і зайшов до дітей. Вони спали — Том на спині, його обличчя погідне, як у кам'яної постаті на могилі хрестоносця. Анна поскидала простирадла та ковдру і лежала перекручена — рот відкритий, ноги й руки розкидані. Він укрит її і потім узяв великі вовняні шкарпетки, що лежали на краю їх ліжок. У себе в кімнаті він почав напаковувати подарунками Томову панчохоу — у носок він поклав мандарин; у ступню — шоколадні цукерки та горіхи, а в п'ятку — яскраве червоне яблуко. Клер зайшла слідом за ним і наповнила Аннину панчохоу, потім вони разом навшпиньках повернулись до дитячої і поклали роздуті шкарпетки назад на ліжка.

Вони сказали пошепки на добраніч Еліс, нашвидку прийняли ванну, щоб зігрітися, і потім зачинили двері своєї кімнати. У темряві Джон переказав свою дискусію з Гремом. Клер захихотіла. «Оце твій соціаліст», — прошепотіла вона, коли вони поцілували одне одного, бажаючи доброї ночі, але після того, як вона це сказала, її холодні губи затримались і, незважаючи на пізню годину, вони зайнялись під ковдрою любов'ю. Потім Клер зітхнула і заснула, Джон лежав і з насолодою згадував Полу Джерард, аж поки теж заснув.

Розділ другий

Вони прокинулись різдвяного ранку і побачили, що вночі випав іній і залишив білу облямівку на всьому, що було видно з вікна спальні. Діти вищали, бавлячись дарунками зі своїх панчіх, а з кухні піднімався запах кави та бекону. Джон з Клер спустились у халатах та хатніх пантофлях.

Після сніданку Еліс і Клер узяли дітей на ранкову відправу до місцевої церкви. Грем із Сарою пішли досипати. Джон поголився і одягся, вирішив піти прогулятися. Він надягнув пальто, взяв старий, ще батьків, терновий ціпок і рушив селищем.

У дитинстві в нього були два маршрути — «нагору і навкруги» та «вниз і навкруги». Нижній маршрут був коротший, і там відкривався вид на ратушу Стейнтонна, але день видався такий чудовий, що він вирішив піти по довшому маршруту «нагору і навкруги»; так він дійшов до околиці і попростував через поля.

Густий іній вислав усе найдрібнішими кристаликами замерзлої вологи — павутиння між кущами, дріт огорожі, стеблинки та листя кожної рослини. Крихка трава, по якій він ішов, відбивала сонце, мов килим, гаптований сріблом та золотом, і Джонови було шкода псувати цей витвір природи своїми слідами. Він переліз через огорожу і опинився на другому полі, яке було виоране, але замерзла земля була настільки твердою, що Джон міг іти по борознах, начебто по щільно викладених колодах. На третьому полі знов була трава, і воно вело на вершину пагорка, за яким простягалася долина і відкривався гарний краєвид на північ.

Тут він зупинився, бо долина була вкрита тонкою смугою густого туману. Видніли лише латки підвищень, немов острови в ефемерному морі. На сході вишикувались стрункі стовпи, що несли електричні дроти в туманне забуття; і то тут, то там з білини виступали величезні дерева. У далечині за дев'ять чи десять миль здіймалися укуси Говардіан-Хіллз, наче далекий берег Лети, річки забуття.

Джон нерухомо стояв на холоді, зворушений красою, яку він бачив. Чутна й видима тиша повернула спокій його збентеженим почуттям, і на мить він зажадав того миру, яким був просякнутий краєвид, що лежав перед ним. Він відкрив для себе, що з літа — з того дня, як він прочитав оповідання Толстого, — він роздвоївся, одна його половина жила по-старому — як адвокат і одружений чоловік, а друга тяжіла до іншої жінки і нової кар'єри. У Лондоні конфлікт був настільки звичайним, що він майже не помічав цієї внутрішньої суперечності: здавалось,

вона була необхідною передумовою життя. Але цей туманний краєвид немовби запевняв, що людина може жити у внутрішньому спокої. Чому ж тоді він не міг досягнути такої погідності? У нього були милі, люблячі діти, добре здоров'я, цікава робота, достатній заробіток, веселі друзі. З ним таке бувало й раніше, і він не міг знайти підстав, щоб протиставити своїй долі. Клер, може, й не поділяла його політичних прагнень, але вона була приємним супутником життя, і навіть її анісоціалістичний скептицизм не став би, як він колись вважав, непереборною перешкодою на шляху до його майбутнього, оскільки, як і її мати, Клер мала величезну приховану здатність до самопожертви. Та й сам Джон не був позбавлений сумнівів. Розмова з Гремом та Сарою минулого вечора настроїла його досить песимістично щодо своїх ідеалів, бо його сестра зі своїм чоловіком, очевидно, уособлювали нову буржуазію, яка привласнювала і експлуатувала державу. Щоб не відкласти гроші для оплати навчання своїх дітей у приватній школі, вони усякими правдами й неправдами намагалися здобути їм місце в зразковій державній, яку заповнювало вщерть потомство багатонадійних подружжів, в той час як дітей робітників, як і раніше, відсилали до другорозрядних шкіл.

Він також добре уявляв, як, захопивши найкращі школи й вивівши своїх дітей на пряму дорогу до відмінних шкільних атестатів та університетських дипломів, вони потім, в ім'я прогресу, загарбували найвигідніші посади, що були у розпорядженні держави. Оскільки шляхи до успішної кар'єри перебували під державним контролем, людині треба було не тільки довести, що вона здатна виконати певну роботу, а й мати документ про добру освіту. Для художника недостатньо бути спроможним написати картину: якщо він хоче навчатися в художній школі, він мусить також мати високі оцінки з біології або математики. Розуміння й досвід ще не все, що потрібно для того, хто займається соціальними проблемами й не має диплома; архітектор може збудувати такий собор, як Мінстер в Йорку, але, якщо в нього нема документа про освіту, його послугами ніколи не скористається муніципальна рада міста.

Багато хто із соціалістів, знайомих Джона, хотіли націоналізувати землю, і в принципі він вважав, що було б правильно забрати її від самовдоволених снобів, подібних до тих, яких його мати запрошувала на обід; але потім він пригадав фермера, що жив по сусідству з «Вертоградом» і орендував землю; він ледь умів читати й писати, однак за його полями та коровами було більше догляду і вони давали більший прибуток, ніж у найосвіченіших агрономів. Якби лейбористська партія націоналізувала землю, чи усунули б його сина від управління фермою на тій підставі, що у нього прогалини в освіті? Чи передали б ферму синові якогось заможного городянина, що закінчив коледж і має сільськогосподарський диплом?

Холод пробрався під одягу; він ішов і думав, що міг би цілком відмовитися від політичної кар'єри, якби не страшився того, що Пола Джерард розчарується в ньому, оскільки навіть тут, у полях, серед тиші природи, він відчував всепоглинаючу любов до тієї худорлявої темноволосої дівчини. Він ішов зараз лісами та полями Північного Йоркширу, однак водночас він був за триста миль звідси, в Приннег-Парку — домі Джерардів, — милувався уявними усмішками, що злітали з гарних губ Поли, вів гіпотетичні бесіди, відчував примарні обійми.

Вона йому не снилась, але кожного ранку він прокидався з почуттям, що в його житті з'явилось щось люте і прекрасне — начебто напередодні в дім прокралась самиця леопарда і принесла приплід у корзині для білизни. І якщо інколи протягом дня він занурювався в реальне, буденне життя — грався з дітьми або читав газету, — тоді та частина його, що любила Полу Джерард, ховалася у засідці. Він міг розгорнути «Таймс» і відчути раптове пришвидшення пульсу тільки тому, що його очі побачили — до того, як він досягнув це розумом, — у фінансовій руб-

риці рекламу банку її батька. І ще — за день до цього, напередодні різдва він сидів і пив чай на кухні, коли щось, сказане одним з тих йоркшірських хлопчиків, збурило його ество, немов раптовий порив вітру. Він програв про себе те, що він напівсвідомо прослухав мить тому. «Ми з Полою у неділю підемо на різдвяну виставу». Якась частина його мозку була настільки збуджена, що перших складів цього речення було достатньо, щоб послати сигнал униз по хребту до мережі нервів у його шлунку.

Безперечно, якби він був з Полою в Приннет-Парку, святкуючи різдво з родиною Джерардів, половина його уваги була б відсутня і зайнята дружиною та дітьми в Йоркшірі; і крики хлопчика або дівчинки, що грає в саду, викликали б такий самий спазм у шлунку. Але оскільки фізично він перебував у Стейнтоні, його думками все більше оволодівала Пола, і її відсутність спричиняла йому страждання. Він уявляв, як вона розмовляє з ним, усміхається йому, ніжно його цілує. Він повернувся в своїх думках до того, як вони зустрічались у лондонських ресторанах, пригадуючи уривки розмов; потім почав фантазувати, якою буде їхня зустріч у Лондоні. Минуло лише п'ять днів відтоді, як вони розлучились у вестибюлі Олд-Бейлі, але відстань у просторі розтягувала час, сповільнюючи його, і справжні риси її обличчя і характеру втрачали конкретність і перетворювались на ідеалізований образ. Її непривабливі якості, що їх міг би помітити безсторонній спостерігач, — скажімо, командний тон або чудна безформність обличчя, — забулись і, повертаючись додому в перший день різдва, Джон дивувався, як він зможе не бачитись із нею аж до Нового року.

Він повернувся у «Вертоград», відкоркував чотири пляшки бургундського, а потім сів на самоті у порожній вітальні. Зазирнула Клер, злизуючи з пальців ромове повидло.

— Грем пішов у бар, — сказала вона. — Він сказав, щоб ти приходив, якщо хочеш.

— Я, мабуть, не піду.

— У тебе все гаразд?

— Так. А що?

— Ти здаєшся дещо... відчуженим.

Він посміхнувся.

— Різдво дивно впливає на людей.

— Тобі не сумно?

— О ні.

Вона нахилилась, поцілувала його і повернулась на кухню.

Розділ третій

Двадцять восьмого грудня вони переїхали в Б'юзі, де Джон ще більше замкнувся у собі. Це була єдина зовнішня ознака його внутрішньої заглибленості. Його доводилося перепитувати двічі, так що в родині Лоу, де Юстас та Гай завжди перебивали один одного, його, як правило, з розмови виключали.

Діти ледь помічали його замисленість: вони були на сьомому небі від того, що опинились у великому домі, де могли всюди бігати, не боячись розбити якусь фарфорову статуетку. Клер помічала її, але як ми знаємо, вона звикла до змін в його настрої, а цей настрої був найнаймні непоганий. Він сидів тихо, з невидючим поглядом, який з'являється в очах, коли вони не виконують ніякої роботи для мозку. Гелен Лоу вирішила, що його відчужена поведінка пояснюється їх старою ворожнечею, а бригадир розумів її так, що Джон поділяв його неприязнь до різдвяних свят.

Причина мовчазності Джона крилась не просто в тому, що його думки були зайняті не тим, про що йшлося за столом; менш обачна людина або людина, якій не доводилось так часто, як Джонові, пильнувати своїх слів, давно б виказала свої думки, навертаючи розмову на

Полу Джерард або щось пов'язане з нею, скажімо, на банківське діло або роботу з умовно звільненими, оскільки він жадав говорити про неї, про все, що асоціювалося з нею, для того, щоб зберегти її образ у своїй свідомості; але двадцять років адвокатури навчили його не говорити нічого такого, що, коли закласти в комп'ютер жіночої інтуїції, виказало б думки, які проходили через його мозок. Він достатньо любив Клер, щоб не робити їй боляче і не принижувати її. Він погоджувався, що всяка любов власницька, і людині завжди болить, коли з'являється третя особа — мати знайомиться з дівчиною, з якою хоче одружитись її син, або син уперше бачить свого щойно народженого братика; у Джона вистачило совісті визнати, що в обох випадках природа вимагає цих страждань як плати за виживання людського роду, тоді як існування коханки не має такого виправдання. Він був також розважливий і розраховував, що чим довше його любов буде залишатися таємною, тим довше він зможе втішатися нею, уникаючи скандалу. Він не розв'язав протиріччя, прихованого в любові до двох жінок водночас, і не міркував над імовірним виходом з кризи на той випадок, якщо така виникне, він не дуже й намагався зробити це, хіба що іноді бажав бути мусульманином, а інколи фантазував, що Клер захворіла на лейкемію, не підозрюючи цього, і мала незабаром умерти.

Це фантазування щодо смерті Клер не було виразом якоїсь ненависті до неї; він любив її так, як, йому здавалось, треба було любити свою дружину. І він не звинувачував її в тому, що вона була єдиною перешкодою, яка заважала йому одружитися з Полою; з його уваги не випадало й те, що коли б Клер умерла і він потім одружився з Полою, то це дало б йому змогу жити з нею, і в нього був би супутник життя, який вірить у його політичне майбутнє, може розвіяти сумніви і підкріпити свою віру грошима. Кануть у Лету турботи щодо страхових премій та плати за навчання. Він тоді зможе залишити адвокатуру — хіба що братиметься за найпримітніші справи, які принесуть йому визнання, — і концентрувати свою енергію на тому, щоб зробити собі ім'я в політиці. Отож він уявляв загибель Клер в автомобільній катастрофі (що допомогло б позбутись і «вольво»), і те, як він, щиро потуживши за небіжчицею, їде в Приннет-Парк, щоб просити руки Поли. Проте була тут одна заковика: Клер рідко сідала за кермо «вольво» без котрогось із дітей, і навіть у найсміливіших мріях Джон не помишляв позбавити життя Тома і Анну.

Генрі та Мері Мескаллів у Норфолку на Новий рік не було: вони поїхали погостювати до своїх друзів у Шотландію. У перший день нового року Джон з Клер зайшли до батьків Генрі випити чогось перед обідом, і Джон відчув полегкість, коли побачив, що Джіллі там теж не було; та й, судячи з гостинної поведінки леді Мескалл, не схоже було, що сім'ї щось відомо про його лист. Гай був у Б'юзі, але він не обмовився жодним словом про колишнє Джонове захоплення. Отож друга половина свята минула так само спокійно, як і перша: вони гуляли, їли гуску, грали в різні ігри, дивились телевізор.

Надвечір у перший день нового року, коли на вулиці вже стемніло, Джон пішов до вітальні, щоб йому не докучали діти, які грали в «монополію» з Гаєм у бібліотеці. Він сів тихо з книжкою в руках — старим детективом Флемінга, що його знайшов у спальні. Він бачив, що бригадир спить на дивані з відкритою книгою на грудях — саме таким чином він проводив темні зимові вечори. Раптом тіло на дивані промимрило:

— Що ти читаєш?

— Вирішив спробувати ось це. — Джон підняв книжку.

— Що це?

— «Грім»

— Флемінга?

— Так.

— Гм. Надійніше, ніж Толстой.

Бригадир узяв свою книжку.

— А ви що читаете?

— Юнга¹.

— А-а.

— Читав коли-небудь?

— М-м... ні.

— Варто почитати. Добре пише про проблеми людей середнього віку.

Джон засміявся.

— Це тому ви його читаете?

— Я не середнього віку. Я старий.

— Тоді, мабуть, це мені треба його почитати.

— Мабуть.

— А що він пише?

— Про що?

— Про людей середнього віку.

Бригадир підвівся і сів.

— Його теорія зводиться до того, що людина з дня свого народження до тридцяти п'яти або сорока років перебуває наче в дослідницькому плаванні; вона відкриває і підкоряє світ. Все можливо. Але потім, у середньому віці настає момент, коли вона досягає обрїю і дивиться вниз по той бік.

— На що?

— На останок свого життя і, в даліні, на смерть.

— Навіть діти знають, що ми всі смертні,— сказав Джон.

— Можливо, вони знають,— сказав Юстас,— але вони не усвідомлюють це до кінця. Навіть двадцятирічні живуть так, наче смерть — це байки старих бабів. Я бачив таких в армії...

— Але як воно впливає на ваше життя — це усвідомлення смерті, згідно євангелія від Юнга?

У голосі Джона була чутна ущиплива нотка, бо він давно ставився до психоаналізу з підозрою.

— З нею треба змиритися.

— Я можу зрозуміти, що, коли хтось, як-от ви, вірить у загробне життя, він може забронювати місце на небесах і починати збирати валізу для подорожі; але, якщо хтось, як я, не вірить у нього — певна річ, він повинен жити, як жив' — їсти, пити, розважатися...

— Навпаки. Саме про таких, як ти, турбується Юнг. Якщо після смерті існує життя, тоді навіть жалюгідний молодший капрал має на що сподіватися; але якщо його нема, тоді твоє життя — це все, що в тебе є; і чоловік, який усе життя мріяв стати генералом, раптом виявляє, що йому ніколи не піднятися вище командира роти. Молодших просувають через його голову. Його дружина розчарована і починає ставитися до нього з презирством. А він виявляє, що вона втратила свою привабливість. Його діти беруть його гроші і живуть своїм життям. Здоров'я підупадає. Психіка слабшає. Не дивно, що так багато людей втрачають розум у середньому віці.

— Але ж ви не втратили розуму.

Юстас посміхнувся краєм губ.

— А хіба ти не думаєш, що я старий дурень?

Джон почервонів.

— Та що ви, ні. Зовсім так не думаю.

— А ти сам не втратив розуму?

— Я? Хіба схоже на те?

— Останнім часом з тебе слова не витягнеш.

— Так, я зайнятий своїми думками. Майбутні вибори...

— Я чув про це.

¹ Юнг К. Г. (1875—1961) — швейцарський психолог і філософ-ідеаліст, засновник школи аналітичної психології.

- Юнг схвалив би?
- Сумніваюсь,
- Чому?
- У нього не було часу для таких абстракцій, як «людство», «спільство» або «робітничий клас».
- Або полк? — спитав Джон з посмішкою.
- Або полк,— повторив Юстас.
- Джон підвівся з стільця, підійшов до каміна і став до нього спиною — так, як Пола стояла у себе вдома.
- Я не продав своєї душі лейбористській партії,— сказав він.— Принаймні сподіваюсь, що не продав.
- Я певен, що ти цього не зробив,— сказав Юстас,— і я не кажу, що ти не повинен займатися політикою. Їм потрібні порядні люди, особливо в таку годину, як тепер.
- То чому б вам... або скоріше, чому б Юнгу турбуватися про мене?
- Юстас рвучко встав.
- Це питання тактики,— сказав він.— Наступати можна лише тоді, коли в тебе надійний тил.
- А тил це що?
- Ти сам. Стабільність твого становища і твоє щастя. Інакше ти будеш сліпцем, який є поводитирем іншого сліпця.
- Мое становище достатньо стабільне, і я достатньо щасливий. Звичайно, важко сказати, що тут є нормою.
- Юнг дає список з п'яти або шести речей, які є складниками людського щастя.
- І які ж вони?
- Добре здоров'я...
- Це в мене є.
- Здатність розуміти красу в мистецтві та природі.
- Пригадавши прогулянку в перший день різдва, Джон сказав:
- Принаймні в природі.
- Пристойний життєвий рівень.
- Мені він здається пристойним.
- І добра робота.
- Є.
- Якась філософія або релігія, що допоможе впоратися з мінливістю долі.
- Боюся, з цим у мене гірше,— засміявся Джон.
- І щасливе сімейне життя.
- Мимоволі сміх Джона урвався.
- Атож, зрозуміло, в мене щасливе сімейне життя.
- Пізніше того вечора, коли вони вже збирались лягати спати, Джон зауважив Клер, що її батько, здається, перебуває у дивному настрої.
- Саме це він сказав про тебе.
- Здається, він думає, що я з'їжджаю з глузду.
- Це в нього глузд за розум заходить.
- Він читає Юнга.
- Це його велика помилка. Однаково, що читати медичний довідник. Ти зразу відчуваєш усі симптоми найстрашніших захворювань.
- Вона лягла в ліжку і натягла ковдру до підборіддя. Її обличчя, облямоване каштановим волоссям, дивилось на Джона приязно, але з якоюсь невпевненістю.
- А ти сам як думаєш? Ти з'їжджаєш з глузду? — спитала вона.
- Ні. А що? Може, ти так думаєш?
- Ні. Просто ти трохи неговіркий, оце і все.
- Я знаю. Вибач. Мені багато про що треба подумати, і взагалі я ніколи не був надто веселий на різдво.
- Джон ліг поруч з нею. Вони вимкнули світло, поцілувалися і заснули.

Розділ четвертий

2 січня 1974 року вони поверталися в Лондон зі швидкістю п'ятдесят миль на годину. Ця гранична швидкість була встановлена урядом з початку нового року для того, щоб заощаджувати паливе. Більш того, промисловості електрика постачалась три дні на тиждень, і всі телепередачі закінчувались о пів на одинадцятю вечора.

Вони під'їхали до свого будинку в Голланд-Парку о четвертій годині дня. Було вже майже темно, і через економію електроенергії вся вулиця освітлювалась лише сірими сутінками. Джон увійшов у дім і почав розшукувати в темряві свічки. На кухні він знайшов один чи два недогарки на блюдцях, які стояли там, де він їх залишив до різдвяних свят, але сірників біля плити не було.

Клер з дітьми увійшла за ним, знемагаючи під вагою валіз. У Клер сірників теж не було, отож він піднявся у вітальню, в якій був повний розгардіяш. Він лайнувся на адресу дружини, що вона залишила дім у такому безладді і, не знайшовши сірників і там, попрямував до спальні. Там він побачив, що всі шухляди витягнуто з комоду, а їхній вміст викинуто на підлогу. Дім не був залишений у безладді — його пограбували, коли вони були у від'їзді.

Джон знайшов якісь сірники — в оправці з назвою російського ресторану, куди він водив Полу. За інших умов спогад про неї кольнув би йому серце, але він і так безперестану думав про неї — його так сповнила рішучість зустрітися з нею того ж вечора, що пограбування не викликало в нього ніяких емоцій.

Він зійшов униз, де в холодному холі на нього чекали Клер і двоє дітей.

— Я знайшов якісь сірники,— сказав він, а потім додав: — Мені здається, що нас пограбували.

— Та ти що! — мовила Клер.— Що вони забрали?

— Не знаю. Якби ти залишила сірники біля плити, я б уже знав... — Він спустився на кухню.

— Звідки ти знаєш, що то не вони взяли сірники? — гукнула Клер йому вслід, її голос тремтів, вона ладна була розплакатися. Анна, що стояла за нею, почала тихо шморгати носом у темряві.

— Може, вони ще в домі,— озвався Том.

— Та ні, вони вже втекли,— сказала Клер не дуже впевнено.

Плач Анни перейшов у ридання.

Знов з'явився Джон з чотирма свічками на таці.

— Спускайтесь на кухню,— сказав він.— Я запалив плиту і відкрив духовку, так що незабаром там буде тепло.

Дружина й діти пішли вниз, а він поставив дві свічки на стіл у передпокої, а дві інші відніс нагору до вітальні. Їхнє мигтюче світло відкрило його очам хаос, що залишили злодії, які випотрошили всі шафи на підлогу. Він став навколішки біля каміна і зібгав газету, щоб запалити вогонь. У корзині був хмиз та дрова: їхній район входив до бездимної зони, але, як більшість представників середніх класів, Джон не дотримувався тих маленьких законів, які створювали для нього незручності, і невдовзі це все горіло.

Увійшла Клер.

— Як це все гидко,— сказала вона.

— Що?

— Ну, ось це.— Вона помахом руки вказала на фотографії та вміст її кошика для шиття, які були серед речей, розкиданих по підлозі.

— Щось подібне трапляється кожного разу, коли ми виїжджаємо,— сказав Джон.— Торік лопнула труба.

Клер здивовано подивилась на Джона: це було зовсім не схоже на її чоловіка, він ніколи так спокійно не реагував на подібні речі.

— Ти вже подивився, що вони забрали? — спитала вона.

— Все столове срібло,— сказав Джон.

— І чайник?

— Так.

— Воно було застраховане?

— Здається, було.

— А тут?

— Усі прикраси... і, боюсь, вони взяли твої коштовності...

Клер сіла і заридала.

— Це так несправедливо,— хлипала вона.— Хоч там не було нічого надто коштовного...

— Знаю,— сказав Джон, який побачив у її сльозах ланки того ланцюга, який перешкодить йому піти з дому, щоб зустрітися з Полою.

— Покидьки,— сказала Клер.— Боже, як я їх ненавижду!

— Ти подумай, наскільки було б гірше, якби ми попали в аварію. Клер витерла сльози з щік.

— Я знаю. Не треба так переживати через втрату речей, але однаково це жахливо.— Вона підвелась.— Я знаю, що ми зробимо,— сказала вона з вимушеною усмішкою.— Ми вип'ємо доброго чаю.

Вона підійшла до чоловіка, він поцілував її, і потім вони разом спустились на кухню.

О п'ятій годині ввімкнули світло, а з ним і центральне опалення. Діти повеселішали, і, коли прийшов поліцейський, щоб оглянути сліди пограбування, вони ходили за ним по дому на певній відстані з урочистим виглядом, збуджені й сповнені побожного страху.

Побачивши, що вони піднесли духом, Джон поспішив до себе в контору. Там він знайшов записку з проханням якомога скоріше по-дзвонити Гордону Пратту, але його думки були зараз зайняті не політикою. Замість того він набрав номер Пола Джерард.

— Пола? — спитав він.

— Джон?

— Так.

— Коли ти повернувся?

— Сьогодні вдень. А ти?

— Я вже тут цілу вічність. Я не залишалась на Новий рік.

Його кольнули ревності.

— Де ж ти була?

— У Лондоні.

— Що робила?

— Нічого.

— Ти не нудилась?

У трубці запала тиша.

— Я уявляла, що ти зі мною.

У нього в горлі задерло, і він відкашлявся.

— Можна зараз прийти?

— Я була б рада.

— У тебе ніяких планів на сьогодні?

— Ні.

— Я буду в тебе через півгодини.

Він поклав трубку і збирався виходити, коли побачив записку від Гордона Пратта. Джон з неохотою подивився на телефонну трубку, яку він щойно поклав і потім, зітхнувши, підняв її знов.

— Слава богу, що ти повернувся,— сказав Гордон.— Наші друзі в Північному Лондоні заворушились.

— Що там?

— Вони перенесли виборчу конференцію на більш ранній строк — на середину лютого... на п'ятнадцяте.

— Це нас якось стосується?

— Само по собі ні, але цей старий цап О'Грейді оголосив, що, зважаючи на політичну кризу, він має намір знов висунути свою кандидатуру.

- Але ж йому сімдесят п'ять.
- Так, так. Але, якщо він буде упиратися, він завдасть нам більшої шкоди, ніж ця компанія з «Трібюн». Нам треба поговорити. Ти сьогодні ввечері вільний?
- Ні, на жаль, у мене справи.
- Ти їх можеш перенести?
- Боюся, що ні.
- Тоді нам треба буде зустрітися десь на цьому тижні. Хоча шкода, тому що інші були настроєні зустрітися з тобою сьогодні.
- У мене нічого не вийде,— сказав Джон.— Це вечеря з одним суддею, про яку ми домовились кілька місяців тому.
- Добре. Не турбуйся. А як щодо четверга? Ти вільний у четвер увечері?
- Так.
- Добре. Я спробую організувати щось на четвер.
- На цьому розмову було закінчено. Джон поклав трубку і знов її підняв, щоб набрати останній потрібний йому номер.
- Клер? — спитав він, коли до телефону підійшла його дружина.— Все гаразд?
- Так,— мовила вона.— Поліцейський пішов. Він сказав, що вранці зайде слідчий.
- Добре. Слухай, в Хекні кепські справи. Вони перенесли конференцію на п'ятнадцяте лютого, бо гадають, що, можливо, відбудуться вибори, а цей стариган О'Грейді знов хоче виставити свою кандидатуру.
- От зануда. А він може це зробити?
- Так. А чому б ні, але це означає, що мені треба буде поїхати туди сьогодні ввечері.
- Ну що ж, гаразд.
- Ти сама впорашся?
- Так. Але повертайся швидше. Це пограбування мене налякало.
- Я повернусь, як тільки звільнюся, але не чекай на мене.
- У тебе є ключ?
- Так.
- Ну, тоді до побачення.

Розділ п'ятий

Джон приїхав до контори на «вольво» і тепер скористався машиною, щоб дістатися до Первз-М'юз. Він припаркував машину перед домом Пола і подзвонив. Через мить Пола відчинила двері і ступила вбік, щоб його пропустити. Він кинув погляд на її обличчя і пішов на кухню, в той час як розум напружено працював, співвідносячи її обличчя з тим ідеалізованим образом, який він створив у себе в пам'яті. Він повернувся і побачив, що вона зачинила двері і йшла за ним. Вони поцілувались, і її запах та тіло також відрізнялись від того, чим він утішався в уяві протягом останніх двох тижнів, але в своїй реальності вони були сильніші і за мить витіснили видіння. Єдиною Полою, яку він тепер знав, була дівчина, чії трохи сухі губи були притиснуті до його губ і чий язик з присмаком косметики сонно пестився з його язиком.

Вона нічого не говорила, але те, як вона притулилась до нього, зібгавши напівстиснутими дитячими кулачками вилоги його пальта, виявляло її почуття. Коли вона відкинула голову, він побачив, що вона плаче.

— Що сталось? — запитав він.

Вона усміхнулась і похитала головою.

— Нічого. Просто я щаслива тебе бачити.

Вона, як завжди, пішла взяти лід з холодильника, а він, як завжди,

відніс тацю у вітальню, де з каміні горіли дрова. Він сів і, глибоко зітхнувши, відкинувся на дивані, а Пола влаштувалась поруч з ним, скрутившись калачиком.

— Я за тобою дуже скучив,— сказав Джон.

Вона міцно обняла його.

— А ти скучала за мною?

— Гм...

— Ну?

Вона підвела голову і подивилась йому в очі.

— Ти знаєш, я так скучала за тобою, що не могла цього знести... Я не могла бути з іншими людьми. Я повернулась до Лондона на третій день різдва, мати з батьком були в нестямі від злості. Вони запросили багато людей на Новий рік, але я сказала, що в мене вечірка і я обіцяла прийти...

Вона говорила скоромовкою, наче щоб устигнути все сказати.

— І тут була вечірка?

— Невеличка. Дуже інтимна.

Він відвернувся, щоб приховати гострий укол ревнощів.

Вона поклала руку йому на щоку і повернула його обличчя, щоб дивитися йому в очі.

— Я була сама,— сказала вона.— Я зустрічала Новий рік наодинці з собою.

— Яка шкода, що я цього не знав.

— Що б ти зробив?

Він завагався.

— Я б зателефонував.

— Так,— сказала вона чи то всерйоз, чи з іронією.— Це було б здорово.— Вона підвелась і пішла налити віскі.— Ти знаєш, це так дивно,— сказала вона.— Я ні з ким не розмовляла цілий тиждень. Ні з ким, окрім продавщиці в супермаркеті.— Вона дала Джону його віскі і знов сіла поруч з ним.— Але я не була самотня. Я уявляла, що ти живеш тут зі мною. Боюся, що ми не раз сварились. Ти був досить неохайний. Розкидав свої речі по всій підлозі... До речі, ти неохайний?

— Ні. Я досить акуратний.

— Тоді нам доведеться сваритися з якогось іншого приводу.— Вона посміхнулась.

— І це все, що ми робили — сварились?

— Мушу визнати, хоча не мені про це говорити, що я зготувала тобі не одну — і досить смачну — вечерю. Можливо, я навіть трохи поповнішала.— Вона оглянула своє тіло у просторій шовковій сукні.

— Я не знав, що ти вмієш готувати.

— Ти багато чого не знаєш про мене,— сказала вона, і на її обличчі з'явилась миттєва розгубленість. Потім вона знов посміхнулась.— Приготувати щось сьогодні? Ти б хотів? Чи тобі треба бігти?

— Ні. Я б із задоволенням повечеряв у тебе.

— Це буде краще, ніж у ресторані, правда?

— Набагато краще.

Вона нагнулась і поцілувала Джона в щоку.

— Ти хочеш їсти?

— Так, хочу.

— Ти, певно, стомився в дорозі.

— Не дуже.

— Хочеш прийняти ванну? Я можу дати тобі рушник, і ти зможеш надягнути свій різдвяний подарунок.

Вона скочила з дивана, пішла в інший кінець кімнати і не бачила замішання, що з'явилось на обличчі Джона при згадці ванни і різдвяного подарунка, тому що ванна здавалась чимось більш інтимним, ніж дозволяли стосунки, які існували між ними, і тому, що йому ніколи не спадало на думку купити подарунок Полі.

Вона повернулася з пакунком і стала, спостерігаючи, як він його розгортає. Там була блакитна шовкова сорочка.

— Тобі подобається? — спитала Пола, її темні очі поглядали на нього з деяким сумнівом:— Мені довелось угадувати розмір твого коміра. Десь п'ятнадцятий?

— Точно. Чудова сорочка.— Він підвівся і поцілував її.— Тільки одне погано.

— Що? — В неї був засмучений вигляд, і вона затамувала дихання, наче дитина, яка передчуває щось недобре.

— У мене нема подарунка для тебе.

Вона видихнула з полегшенням: приймний легкий повів повітря, запах якого був саме такий, як і смак її язика,— туалетної води та губної помади.

— О, чоловіки не купують подарунків. Татусь ніколи цього не робить — тільки для мене. І в будь-якому разі в тебе є діти і таке інше, словом, є про кого турбуватися. А в мене тільки мої батьки і ти.

— Що вони подарували?

— О, багато чого. Мамуся подарувала гарненьке кольє — золото і такі блакитні камінці. Як вони називаються?

— Сапфіри.

— Ні. Ляпіс і ще якоесь.

— Ляпіс-лазур.

— Правильно.

— А що подарував батько?

— Ось це.

Вона вказала на невеличку пастель на стіні біля каміна. Джон підвівся і підійшов подивитися на неї.

— Це Ренуар?

— Так. Я гадаю, що це його син Жан.

— Гарна річ.

— Так,— сказала вона трохи невпевнено.— Але це скоріше був не різдвяний подарунок, а переміщення капіталу, щоб уникнути сплати податку на спадщину.

Вона вийшла з кімнати. Джон ще мить вивчав картину, гадаючи, скільки вона коштує, потім повернувся на диван. Через хвилину прийшла Пола з великим білим рушником.

— Ось,— сказала вона.— Адже ти знаєш, де ванна кімната?

— Знаю.

— Я вже пустила воду, так що дивись, щоб ванна не переповнилась.— Вона попрямувала до кручених сходів.— Я піду вниз і почну готувати.

Джон допив віскі і пішов до ванної кімнати. Над ванною здіймалася пара, а з нею пахощі якогось екстракту. Він зачинив двері, замкнув їх і почав роздягатися. Його тіло скучило за ванною, його кінцівки жадали зануритися в духмяну воду, однак стояти ось так голим у її ванній кімнаті, лежати у воді, яку вона напустила, здавалось відвертою інтимністю, і він тремтів, наче нарешті настав той час, коли він може оволодіти нею.

Він повільно поринув у гарячу воду, і, коли її тепло досягло його нервів, тремтіння припинилось. Він зітхнув, відчувши розслаблення, і поклав голову на емальований край ванни. Все навколо нього було витонченим і розкішним: на зеленому блюді з фарфоровою жабою, що припала до його краю, лежав великий овальний шматок зеленого мила. Тугі краплі вологи виблискували на керамічних плитках, як коштовне каміння. І вода у ванні мала зеленкуватий відтінок екстракту, але була чиста, тепла і прозора; як давно, подумав він, я не приймав ванну, щоб у ній не плавали піна та волосся?

Джон вимився, а потім полежав у воді. Він вивчав своє тіло і гадав, яким воно здасться Полі, якщо вона коли-небудь вирішить зробити його своїм коханцем. Він схуднув з літа і робив деякі вправи,

так що його груди стали опукліші, а живіт пласкіший. Проте він сумнівався, чи Пола відчує фізичну пристрасть до його млявого тіла та блідої шкіри, і, щоб не думати про свій вік та її молодість, він устав, виліз із ванни і взяв величезний білий рушник, який обгорнув його, наче римська тога. Він відчинив двері ванної, щоб випустити пару, і почув музику з вітальні. Він вийшов у коридорчик і побачив Полу, яка сиділа на дивані поруч з каміном.

— Швидше приходь,— сказала вона.— Я хочу, щоб ти відкоркував пляшку.

Він зайшов у кімнату, загорнутий у рушник.

— Зараз я її розпечатаю.

Вона показала на пляшку шампанського на таці.

— Відсвяткуємо твій тріумф у суді,— сказала вона.

— А, так,— сказав Джон.— Я зовсім забув.

— Тобі треба було одягтися ось так,— сказала Пола.— Ти зараз викапаний Ціцерон.

Джон зняв фольгу і відкрутив дротину, що утримувала корок.

— Я не певен, чи сподобалося б це судді.— Корок вилетів, і він наповнив келихи.— Вип'ємо за...— Він замислився.

— За що? — спитала вона.

— За дівчину, яка... чарівна тілом і душею.

— Це ти маєш на увазі мене?

— Так.

— Я не можу пити, якщо ти проголошуєш тост за мене.

Джон підняв свій бокал і сьорбнув пінистого вина.

— А тепер за...— Вона засміялась.— За наступного прем'єр-міністра...

— Це ти маєш на увазі мене?

— А чому ні?

— Треба бути трохи більш честолюбною.

— Гаразд. За першого президента Європи.— Вона випила шампанського зі свого келиха.

— А ми не можемо пити разом? — спитав Джон.

— Можемо. За любов і політику.

Вони обоє випили до дна, а потім Джон знов пішов до ванної кімнати, щоб надягти блакитну шовкову сорочку.

Він не застібнув верхнього гудзика і виявив, сидячи напроти Поли, що вона таки вміє куховарити,— у всякому разі, вміє зробити котлети з баранини, підсмажити картоплю, приготувати салат. Паштет, який передував баранині, був у баночці зі штампом магазину «Харродз», а бордо, яке вони пили відразу після того, як закінчили шампанське, було з виноградників Шато-Лятур.

— Ти завжди так живеш? — спитав її Джон.

— Як так?

— Ну, ось так.— Він показав рукою на наїдки та напої на столі.

— Ні, не весь час, ні. Але я вважаю, що коли є змога порозкошувати, то треба її використовувати.

— Я теж так думаю.— Він поклав у рот ложку шоколадного мусу.

— Люди чомусь завжди вважають, що коли ти дотримуєшся лівих поглядів, то, значить, хочеш привести рівень життя всіх до найнижчого суспільного знаменника, а не підняти його до найвищого.

— А чи може бути найвищий суспільний знаменник?

— Я не бачу, чому б ні. Автомобілі колись були предметом розкоші навіть для супербагатіїв. Тепер машина є у кожного.

— Але чи мав би *pâté de foie gras*¹ такий самий смак, коли б кожний робітник їв його на сніданок?

Вона сьорбнула вина.

¹ Паштет з гусячої печінки (фр.).

— Я не розумію, чому йому треба мати інший смак.

— Якби пиво було вдвічі дорожче за вино, то ти, можливо, пила б його, а не «Шато-Лятур».

— Я ненавиджу пиво.

Джон постукав себе по голові.

— Смак виробляється свідомістю. Наприклад, жінки колись вважали, що негарно бути засмаглим. Дівчата ховались під парасольками, щоб уберегти обличчя від сонця. Чому? Тому що шкіра засмагла від праці на сонці. Вона виказувала твоє селянське походження. Тільки багатії були рожеві й бліді. А тепер у нашому урбанізованому суспільстві все навпаки: засмага є прикметою нероб, тих, хто катається взимку на лижах і вилежує на пляжах влітку, тим часом як бліда шкіра означає, що ти працюєш у конторі або на фабриці, і проводиш відпустку в Блекпулі або Торкі.

— Якщо це так,— сказала Пола,— то британський соціалізм — це химера.

— Чому?

— Тому що він передбачає, що люди щасливі не тоді, коли в них усього порівну, а тоді, коли вони мають більше, ніж інші.

— Це, звісно, химера, якщо вважати, що державна власність на все покладе кінець усякому людському незадоволенню. Але не можна допустити, щоб невиправдано райдужні надії на майбутнє деяких соціалістів дискредитували віру в прагматичну реформу.— Він уповільнив темп мови і жестикулював, немов виступав перед судом присяжних або на політичному мітингу.— Із того, що у Рокдейлі або Бредфордї не можна побудувати рай, не випливає, що не треба покращувати культурні та матеріальні умови бідних. Поглянь, зрештою, назад і порівняй сьгоднішнє життя більшості з тим, яким воно було сто чи двісті років тому. Вже нема рабів, дитячої праці, тепер пристойні умови для роботи, сяка-така охорона здоров'я. Ніхто не повинен принижувати ці досягнення.

Пола позіхнула.

— Я ж тобі не розповів новину,— сказав Джон.— Той член парламенту від Хекні знов збирається висунути свою кандидатуру.

Пола насупилась.

— Ні, не розповів. Це може викликати якісь труднощі?

— Це все ускладнює.

— Тоді нам треба його зупинити.

— Ми зустрічаємось у четвер, подумаємо, що можна зробити.

Вона підвелась, щоб поставити воду для кави.

— Мабуть, я зможу тобі допомогти,— сказала вона з другого кінця кухні.

— Як?

Вона нічого не відповіла, немов уся її увага була прикута до водопровідного крану.

— У мене є знайомства в цій частині світу,— сказала згодом.

— У лейбористській партії?

Вона повернулась і якомсь чудно подивилась на Джона.

— Не в самій лейбористській партії, але серед робітників чистої води.

— Це часом не друзі Террі Пайка?

— Це інші знайомі.— Вона поставила чайник на плиту.— Але деякі з них це, як він би сказав, «білі люди». Вони дуже впливові...

— Я вважаю за краще обійтись без їх допомоги.

— Чому?

— Тому що люди такого сорту завжди очікують послугу у відповідь.

— Але не тоді, коли ти їм заплатиш, і, в усякому разі, коли вони твої боржники.

— Вважаю за краще бути з ними квит.

Пола повернулася до стола, і на її обличчі були ознаки деякого роздратування, наче вона щойно виявила, що баранина підгоріла.

— Хай так,— сказала вона.— Моє діло запропонувати. Але знай: ти не підеш далеко в політиці, якщо будеш занадто перебірливий.

— Що ти маєш на увазі під перебірливим?

— Джентльменські замашки. Гру за правилами.

— Принаймні я не попаду у в'язницю.

— Цього не трапилось ні з Черчиллем, ні з Ллойд-Джорджем, а вони не гребували засобами, коли це було потрібно. Біда з такими людьми, як ми, у тому, що нам вбили в голову, ніби життя не таке жорстоке, ніж воно є насправді. Це розкіш — наче яхта чи «ролс ройс» — віра в чесну гру.

— Я гадав, що саме це ми розуміємо під цивілізованістю.

В її очах з'явився гнів, і до щік прилила кров.

— Цивілізованість — це шарада,— сказала вона.— Це принаймні я засвоїла в Уондзуорті. Життя — це боротьба, як між тваринами, так і між людьми...

Її палкість здалася Джонові зворушливою і милою.

— І виживає найсильніший? — спитав він, посміхаючись.

— Так.

Чайник закипів, вона повернулася до плити, щоб зробити каву.

— Я знаю, цілком природно вважати: якщо ти багатий, то це тому, що так влаштований світ,— сказала вона уїдливо,— і відчувати легке роздратування, коли бідні цього не розуміють. Це, звичайно, точка зору мого батька. Але, якщо подивитися на суспільство очима когось, як Террі Пайк, то побачиш: воно організоване, щоб захищати власність тих, в кого вона є, проти тих, в кого її нема.

— Можливо, цінності цивілізації ґрунтуються на несправедливості,— сказав Джон уже серйознішим тоном.— І, можливо, вони є розкішшю, але все ж таки вони кращі за нецивілізовані цінності.

— Я не певна, що погоджуюсь навіть з цим,— сказала Пола, ставлячи каву на тацю.— Ходімо нагору.

— Чому ти не погоджуєшся? — запитав Джон, підіймаючись за нею по сходах.

— Бо те, що ти розумієш під цивілізацією, тобто добре налагоджена держава загального добробуту, робить людей безхребетними й тупими, як швейцарці. Ти, звичайно, не будеш стверджувати, що мистецтво розцвітає у законслухняному суспільстві. Люди весь час убивали один одного в Італії за часів Відродження, а в Англії за часів Шекспіра.

Вона сіла на диван і налила дві чашечки чорної кави.

— Ти оптимістка,— сказав Джон, сідаючи поруч з нею,— якщо ти думаєш, що Террі Пайк напише «Гамлета».

— А він не буде писати «Гамлета»,— сказала Пола,— оскільки культура отруєна для нього асоціаціями з буржуазією, але в нього, напевно, більше від Гамлета, ніж у тих молодиків, яких ти бачиш на обідах та танцювальних вечорах. Якби він вважав, що його дядько вбив його батька, він не обмежився б тим, що сповістив про це поліцію.

— І ти це схвалюєш?

Вона завагалась.

— Так. Мене захоплює, що вони самі вирішують свої проблеми, а не йдуть, пхикаючи, до спеціалістів з соціальних проблем і консультантів з питань сімейного життя.

— Тобто вирішують їх за допомогою обрізів?

Вона засміялась.

— А ти хотів би, щоб вони хапалися за мечі?

— Я взагалі не хотів би, щоб вони вдавалися до насильства.

— Це ти так говориш. Так ми всі говоримо, однак люди, що їх ми шануємо як героїв в історії та літературі, більш схожі на лондонських гангстерів, ніж на адвокатів та бізнесменів. Пригадай облогу Трої. Паріс викрав чужу дружину, отже. Менелай зібрав своїх друзів

і вирушив одібрати її силою. Александр Македонський, Юлій Цезар, Наполеон — все це люди, які застосовували силу, щоб домогтися того, що їм було потрібно, і ми захоплюємось ними. Отелло задушив свою дружину, бо гадав, що вона невірна, і трагедія не в тому, що він її задушив, а в тому, що вона не була невірна. Сила, кров, любов, дружба — все перемішалось, і навіть сьогодні, в нашому обачливому бюрократичному раю ті, хто живуть ризикуючи, живуть яскраво...

— Як Террі Пайк?

Вона почервоніла.

— Так. Як Террі і Джиммі і дехто з їхніх друзів. Вони ставляться з презирством до надійного світу щорічних надбавок та пенсійних виплат. Вони відмовляються бути приборканими й оскопленими законом. Дружба, честь, вірність та любов для них це не просто слова, як для нас; це часто справа життя і смерті. Те, чим ми втішаємось опосередковано, через книжки та фільми, вони здійснюють на ділі. Можливо, вони ізгої і злодії, що проводять половину свого життя за ґратами, але вони принаймні проживуть по-справжньому другу половину, в той час як ми будемо висиджувати годинами, дивлячись це все по телевізору.

Трохи приголомшений цим водоспадом слів, Джон тільки криво посміхнувся і сказав:

— Тебе послухати, так вони виходять просто-таки героями.

Пола сердито подивилась йому прямо в очі і спитала:

— Ти мене любиш?

— Так, люблю.

— Ти справді мене любиш?

— Так. Я справді тебе люблю.

Вона зітхнула і відвела очі.

— Ти сумніваєшся? — запитав він.

— Ні, але було б легше, якби ти мене не любив,— сказала вона.

— Я знаю.

— І мені було б легше, коли б я тебе не любила.

— Але ти мене любиш, правда?

— Так.

Він посміхнувся і взяв її за руку.

— У тебе такий трагічний вигляд.

— Але це справді трагічно з десяти причин, тому що я люблю тебе і хочу з тобою спати, але ти одружений...

— Це вже не має ніякого значення,— сказав він.

Вона замовкла, немов намагалася збагнути те, що він сказав; потім похитала головою і промовила:

— Я не можу руйнувати твою сім'ю.

— Ти тут ні до чого. Коли щось не склалось, то воно не склалось уже давно.

— Ти певен? Чесно?

— Так.

— А якби було щось з мого боку...— Вона відвернулася, наче побоюючись чогось, що він міг побачити в її очах.— Причина, через яку я не могла спати з тобою досі, яку, коли б я не любила тебе, я б могла приховати, але, оскільки я люблю тебе, не можу.

— Ти повинна сказати мені.

— Але, якщо я скажу, ти мене не захочеш.

— Ти мені не дуже довіряєш.

Вона повернулася, схопила його руку і сказала монотонним, мертвим голосом:

— Я обдурювала тебе.

— Коли?

— Я таки спала з ним.

— З ким? З Пайком?

— Так.

Джон забрав свою руку з її руки і відвернувся.

— Це було після тієї вечірки, що я влаштувала для нього. Ти пам'ятаєш? Я розказувала тобі. Він відчував себе таким приниженим. Я повинна була... довести... я не знаю... довести, що я розумію його.

— Це було лише один раз? — спитав Джон холодним голосом адвоката, який проводить перехресний допит.

— Ні,— сказала вона сумно.— Нема сенсу прикидатися. У мене був з ним роман.

— Як довго?

— Я не любила його,— сказала вона.

— Як довго? — повторив він.

— До суду. Після суду ми прийшли сюди. Це було востаннє. До того дня я мусила бути з ним. Але тепер все скінчено. Він знає. Після цього я його не бачила.

— Але до різдва, до суду, коли ти бачилась зі мною, та бачилась і з ним.

— Я не любила його. Я любила тільки тебе. Але він покладався на мене. Я вважала, що я не можу ось так просто його прогнати. Але я не могла спати з ним і з тобою. Я думала про це, але я не могла цього зробити, хоча ти був для мене найголовнішим.

— Так, я все розумію,— сказав Джон саркастично.— І я дуже вдячний тобі за відвертість...

Вона мовчала; потім заговорила тихим зажуреним голосом:

— Я думала, що, сказавши правду, відштовхну тебе, але не могла більше приховувати.

Вони сиділи поруч, як двоє незнайомих людей на лавці в парку, не дивлячись одне на одного, обоє очікуючи, поки їхнє хвилювання ущухне, немов спазми в животі.

— Я думаю,— зрештою сказав Джон,— що, кінець кінцем, у мене була Клер... Я маю на увазі, що, коли ми зустрілись, у нас обох були... попередні зобов'язання.

Пола повернулась до нього і міцно стиснула оббивку канапи біля його руки.

— Я більш ніколи не зустрічатимуся з Террі,— сказала вона.— Тепер у мене нема нікого, окрім тебе, і, якщо я тобі не потрібна, я буду одна.

— Ти мені дуже потрібна,— прошепотів він.

Вона набрала в легені повітря.

— Ось я.

Він поцілував її, вона пригорнулась до нього. Вони відхилились назад, а потім упали на канапу, не розтискаючи обіймів, і через деякий час сталося те, чого він так довго бажав.

Розділ шостий

У наступні кілька тижнів Джон рідко повертався додому раніше як опівночі, і Клер, здавалось, змирилася з тим, що вона мусить жертвувати товариством свого чоловіка заради його політичної кар'єри. Час від часу вона пропонувала поїхати з ним у Хекні або Херрінгей, але завжди, здавалось, відчувала полегкість, коли він відмовлявся від її пропозиції, вважаючи за краще (він так казав) тримати її як резерв для вирішального дня — дня виборів.

На кожний вечір, що його Джон проводив у Північному Лондоні, припадало два в Первз-М'юз, і скоро це стало для нього майже звичкою — їздити туди зі своєї контори, приймати ванну під наглядом зеленої фарфорової жаби, перевдягатися в джинси, шовкову сорочку і в'язаний жакет; їсти там чи в ресторані — залежно від настрою Поли; повертатися, кохатися з нею і опівночі переодягатися знов у бавовняну сорочку та костюм, нишком-тишком виходити на вулицю і брати таксі додому.

Це подвійне життя йшло без збоїв. Політика була алібі для його сім'ї, а його сім'я була алібі для його прихильників у Хекні. Тільки Гордон Пратт, здавалось, підозрював, що між сім'єю та політикою було ще щось: хоч би коли він тепер заводив із Джоном розмову на політичну тему (а після того, як шахтарі проголосували за загальний страйк, було багато про що поговорити), на обличчі його друга з'являлась напівблаженна посмішка.

— Здається, ти зараз перебуваєш десь в іншому місці,— сказав Гордон Джонові одного вечора у барі.— Тут Хіт намагається зробити в нас франкістську Іспанію і ввести фашистський режим, а ти сидиш і посміхаєшся.

Джон похитав головою, наче це могло виштовхнути з його думок всюдисущий образ його коханки.

— Пробач мені,— сказав він.

— Ти втратив інтерес?

— Ні.

— Або впевненість у своїх силах?

— Ні.

— Становище погіршується.

— Я знаю. Не хвилюйся. Я тебе не підведу.

Таке запевнення не заспокоїло Гордона.

— У тебе якісь незлагоди з Клер?

— Так, деякі є. Вона вважає, що я марную свій час.

Гордон чекав детальніших пояснень, але Джон не побажав їх дати, і зрештою він сказав:

— Гаразд, я не буду допитуватись.— І знов заговорив про тих членів головного адміністративного комітету, які вагались між Джоном та О'Грейді.— Як це безглуздо! — сказав він.— Справа ще не вирішена, хоча єдині твої противники це — пакистанський троцькіст і вісімдесятирічний фашист. Але деякі товариші ставляться до тебе з підозрою. Ти розмовляєш надто правильно. Ти навчався в Оксфорді і приватній школі. Ти заробляєш надто багато грошей, і ти надто мало займався політикою.

— Їх не можна звинувачувати,— сказав Джон.

— Їх не можна звинувачувати,— сказав Гордон,— але їх треба примусити зрозуміти, що вони обирають члена парламенту, а не присуджують якусь дурну премію...— І він говорив далі зі своїм неослабним шотландським акцентом, в той час як Джон сховався за своєю застиглою посмішкою, щоб думати про Полу.

Її тіло, гарне в одязі, було менш привабливим, коли вона лежала гола на ліжку. Свіжа, округла, юна краса, яку відображає на своїх полотнах Ренуар, у той час не була в моді, але така худорлява, довготелеса дівчина, як Пола, хоч і підходила сучасним модельєрам, однак програвала роздягнуною, оскільки її псували сильно випнуті стегна, кошава грудна клітка, що добре проглядалась під шкірою, і непропорційно маленькі груди.

Як коханка вона була енергійніша і менш апатична, ніж Клер, однак в її ставленні до сексу було щось механічне і сумлінне, наче вона робила це тому, що саме так роблять дорослі, коли кохають. Над усе їй, очевидно, подобалась та свобода, яку надавало кохання,— ходити по дому перед Джоном без усякої одежі.

Джон відчував це, але сприймав спокійно. Він діставав задоволення, володіючи нею як особистістю. Як і в паштеті з гусячої печінки та шампанському, його вабив не стільки смак, скільки рідкісність: у Джона, як і в більшості чоловіків, сексуальний потяг підкорявся психічному імпульсу.

Одного вечора, коли вони сиділи у залитому світлом свічок ресторані, Пола поскаржилась Джонові, що вона вже давно не бачила його при денному світлі. Він запропонував зустрітись завтра вдень і пообі-

дати, але вона спитала його, чи можливо було б зробити це у суботу. Джон насупився.

— Я гуляю з дітьми.

— Приведи їх. Я була б рада познайомитися з ними.

Він сидів насуплений.

— Тобі треба бути з Клер? — спитала Пола.

— Справа не в тому. Вона була б рада позбутися їх. Але якщо я візьму їх сюди...

— Тобі не треба цього робити. Ми можемо зустрітися десь в іншому місці. Наче випадково. Скажімо, у Найтсбріджі, а потім разом випити кави або шо.

Наступної суботи вранці Джон запропонував: він поведе дітей до міста, а Клер хай піде по крамниціях. Його пропозиція була прийнята всіма трьома членами сім'ї, тож він вийшов о десятій годині і зустрівся з Полою, як вони й домовлялись, біля входу до магазину «Харродз». Джон познайомив Полу з Томом і Анною, і вона привіталася з енергійною, променистою чарівністю, якої він до цього не бачив і яку, він вирішив, вона, певне, успадкувала від своєї матері-американки.

Вони зайшли до магазину і сіли у кав'ярні. Діти крізь соломинку посмоктували кока-колу, а дорослі маленькими ковтками пили каву. Джон спробував завести з Полою якусь абстрактну балачку, але вона майже не слухала його — весь час розмовляючи з дітьми про школу, різдвяні подарунки, демонструючи Томові неабияку обізнаність з футболом, а Анні таку ж поінформованість про розподіл місць у таблиці популярних пісень.

Діти сприйняли її добре. Їм завжди подобалось їздити до Вест-Енду, а ця елегантна жінка, така ласкава, здавалась казковою хрещеною матір'ю, яка зійшла з вітрини, де стоять манекени, що демонструють жіночу одягу. Джону вона теж уявлялась у цій ролі, і після того, як він розплатився за напої і вони пішли з кав'ярні, він побачив, як і побоювався, що Пола веде дітей до відділу іграшок. Коли вони йшли поміж заставлених полиць, він думав, чи може він попросити їх не розказувати матері, що незнайома жінка купила їм подарунки, і як він зможе пояснити Клер, навіщо Полі потрібно було це робити. Проте Пола знайшла вихід. Вона нахилилась до дітей, обняла їх за плечі і сказала:

— А тепер вибирайте собі іграшку до вподоби, а я спробую переконати вашого татуса купити її для вас.

Том і Анна розбрелись, шукаючи, яку б іграшку їм вибрати, а Пола з Джоном стали чекати їх.

— Ти не проти? — запитала вона.

— Це їх розбещує — адже різдво було зовсім недавно.

— Я б хотіла їм сподобатися.

— Ти б їм сподобалась і без цього.

— Ти просто не любиш платити, — сказала вона з посмішкою.

— Ні, — сказав він. — Буде краще, якщо заплачу я.

— Я теж так подумала, — сказала вона, — але я тобі поверну гроші.

— Не треба.

— Обов'язково, але зараз я не можу. У мене з собою нічого нема.

— Це добре, що в тебе їх нема. — Здавалось, Джон був трохи роздратований. Пола збиралась ще щось сказати, коли повернулась Анна з лялькою, яка плакала «справжніми» сльозами і мочила пелюшки, а потім Том з новим вагоном для його електричних поїздів.

— Хто була ця «гарна дама», яку ти зустрів, коли робив покупки? — спитала Джона Клер тієї суботи ввечері, коли вони переодягались, щоб піти у гості.

— Пола Джерард.

— Я б хотіла коли-небудь з нею познайомитися, — сказала вона. — Я думала, ти запросиш її на обід.

— Ти казала, що вона напевно не сподобається нікому з наших друзів.

— Здається, дітям вона сподобалась, так що вона не може бути такою вже поганою.

— Ти довіряєш їхній оцінці більше, ніж моїй.

Вона посміхнулася трохи зніяковіло, потім зняла халат, який надягла після того, як помила голову. Побачивши її оголене тіло, Джон був вражений, наскільки воно вабило його більше, ніж тіло Пола Джерард.

— Мені дуже сподобались твої діти,— сказала Пола, коли Джон лежав поруч з нею наступного вівторка ввечері.

— Ти теж їм сподобалась.

— Мені стало їх так шкода.

— Чому?

— Для дітей це так жахливо, коли розпадається сім'я.

Джон завмер, наче помітивши краєм ока отруйного павука на стелі над ліжком.

— Вони здавались такими упевненими, оптимістичними,— сказала вона.

— Вони такі і є.

— Мабуть, було б краще, коли б я поступово знайомилася з ними, так щоб їхньою першою думкою про мене було, що я їхній друг, а не суперниця їхньої матері.

Джон сів у ліжку.

— Я сподіваюсь, це не означає, що кожного разу, коли ми будемо зустрічатися, їм буде надаватися повна свобода дій у відділі іграшок магазину «Харродз».

— Ні,— сказала Пола серйозно.— Я не хочу домогтися їхніх симпатій підкупом. Як було б гарно, коли б ми могли вчотирьох поїхати на якийсь уїкенд... скажімо, у Пріннет.

— Що подумали б твої батьки?

— Про те, що я привезла додому одруженого чоловіка з двома дітьми? — Вона засміялась.— Рік тому вони б жахнулись, але тепер, абсолютно чесно, вони б відчували просто полегкість.

— Чому?

— Вони б хотіли бачити мене скоріше другою дружиною відомого адвоката, ніж першою дружиною дрібного шахряя.

— Вони знали про Террі?

— До них дійшли чутки.

— Я можу зрозуміти, чому це могло їх стурбувати.

Пола підвелась з ліжка і попрямувала до туалету.

— Трохи посиджу на горщику,— сказала вона.

Джон зашарівся. Вони не вживали таких висловів удома.

Розділ сьомий

Минуло вже два місяці, як Джон переніс напад «хвороби Івана Ілліча». Його політична діяльність, здавалось, вилікувала його від розпуки та невпевненості у собі, недуг, на який він захворів улітку,— одначе тієї ночі, коли він заліз у ліжко і ліг поруч з Клер, він виявив, що не може спати. Пола, Клер та діти зринали в його думках і знову зникали, повторюючи фрази, які інколи мали сенс, а інколи ні, отже, він гадав, чи справді він не спить, чи, може, спить і бачить сни. Картинки з недавнього минулого спалахували і згасали, як слайди в кімнаті зі спущеними шторами: гарячкова дружелюбність Пола до його дітей, поворот Клер на сто вісімдесят градусів з її запрошенням Пола на обід, потім знов Пола, яка сидить на унітазі й запитує: «Ти мене любиш? Ти мене справді любиш?» А потім раптом Гордон Пратт, теж на унітазі: «Ти втратив інтерес? Ти втратив впевненість у своїх силах?»

Він заснув, потім прокинувся знов, невпевнений в тому, де він і що за жінка лежить поруч з ним. Коли він зрозумів, що це Клер, йому захотілось обійняти її і заплакати, уткнувшись їй у плече, але як він міг — дорослий чоловік? І що б він міг сказати, розбудивши її? І чому вона повинна його заспокоювати?

Він повернувся і ліг на спину, дивлячись у темряву, слухаючи цокання свого годинника. Він знов зайнявся самоаналізом, щоб з'ясувати, чому почуває себе таким нещасним. Раптом йому забило дух: він пригадав, що Пола сказала того дня про його дітей — як вони будуть страждати, коли сім'я розпадеться. Він пригадав також і наступні зауваження, і аж здригнувся, коли усвідомив, що за цим стоїть: вона вважає за само собою зрозуміле, що він залишить Клер і одружиться з нею.

Тепер він дихав знов, швидко і пожадливо вдихаючи повітря, немов його мозку був потрібен додатковий кисень, щоб вичислити, поперше, як це трапилось, що вона зробила таке припущення, і, по-друге, як би виплутатися з цього безглузлого непорозуміння. Хіба він казав їй, що обмірковує можливість розлучення або окремого проживання? Це здавалось незбагненим, щоб він міг так сказати, тому що таке ніколи не спадало йому на думку. Нехай він колись фантазував про смерть Клер, але у нього ніколи й на думці не було покинути її, з дітьми чи без них. Що він сказав тієї ночі, коли повернувся у Лондон? Може, у пориві пристрасті він дав зрозуміти, що залишить Клер? Він намагався точно згадати, що він сказав Полі, але ті слова не спливали в його пам'яті. Вона сказала, пригадав він, що не хоче руйнувати його сім'ю, а він відповів... Він не пам'ятав. Що він хотів сказати? Що любов до Поли не зруйнує його сім'ї і те, що він спить з нею, ніяк не позначиться на ній, бо хоч його любов до Клер вже більш не була єдино можливою, романтичною і її не живив сексуальний потяг, та однаково вона існувала. Клер — його дружина. Він тоді не збирався ні заперечувати, ні натякати на можливість того, що він коли-небудь залишить її.

Він знов ліг на бік, трохи заспокоєний тим, що знайшов причину свого збентеження. Коли наступного дня він побачить Полу, то пояснить їй, що хоча він тепер її любить і любитиме завжди, але не зможе покинути Клер. З цією думкою він і заснув, глибоко зітхнувши, мов дитина, яка щойно виплакалась.

Добрі наміри, якими ми переймаємось уночі, не завжди легко здійснити, коли ми прокидаємось наступного ранку. Як тільки Джон остаточно прокинувся, він пригадав, що треба буде зробити ввечері, але, поки він сидів за сніданком, спостерігаючи, як його діти бадьоро наминають кашу, немов для рекламної телепередачі, в ньому зміцніла рішучість дати зрозуміти Полі, що він ніколи не залишить свою сім'ю. Хоч він ясно уявляв, які вигоди обіцяє йому статус чоловіка Поли Джерард, він ще більш упевнився, що йому ніколи не вистачить духу сказати Томові чи Анні, що він і Клер «житимуть у різних домах», — або будь-який інший евфемізм, що його вживають для пояснення розлучення; що він більш не сидітиме тут, спостерігаючи, як вони снідають, а буде зустрічатися з ними лише по суботах, під час шкільних канікул або на свята. Навіть якби Пола була троянською Єленою, в нього б не вистачило духу зробити це; краще, подумав він, пригадавши фразу з біблії, яку він вивчив ще у дитинстві, краще прив'язати камінь на шию і кинутися в море, ніж зруйнувати щастя невинної дитини.

Клер, похитуючись, зайшла на кухню. Її очі були заспані, і вона, здавалось, почувала себе ніяково, що була ще в нічній сорочці. Вона простежила, щоб діти надягли чобітки перед тим, як іти до школи, бо надворі був дощ, і дала кожному по торбинці, щоб покласти взуття

для школи. Після того, як вони пішли, вона налила чашку кави з кавника, що стояв на плиті, і сіла напроти Джона за кухонним столом.

— Що ти робиш сьогодні вдень? — спитала вона.

— Я сподіваюсь завершити справу у Центральному суді.

— Ти будеш увечері вдома?

— Боюся, що ні. Мені потрібно відразу їхати до Хекні.

Вона зітхнула.

— Останнім часом я тебе майже не бачу.

Він поглянув на газету.

— Незабаром усе вирішиться в той чи той бік.

— Сподіваюсь, що тебе не оберуть,— пробурмотіла вона в свою каву, як зухвала дитина.

— Я теж,— сказав він, не відриваючи очей від газети.— Але зараз уже пізно виходити з гри. Я повинен довести все до кінця.

Розділ восьмий

Джон уже бачив Полу в різному настрої. Траплялися вечори, коли без усякої видимої причини вона була така похмура й мовчазна, що на те, аби витримати її три чи чотири години, ішли всі його запаси терпіння, а випадали й інші вечори, коли вона була така весела та жвава, що, подібно до Попелюшки, він з жахом очікував наближення півночі. Цей контраст у настрої був частиною чарівності Поли. Джон не міг заперечувати, що в ній є «отрута у чистому вигляді», яку помітила Мері Мескалл, але, як крижані вітри Йоркширу, вона робила її приязний настрій ще більш жаданим, коли вітер ущухав і на чистому небі сяло сонце.

Через цю непередбаченість він її трохи побоювався, і, хоча був на дванадцять років старший за неї, проте волів надавати їй право приймати рішення, які стосувались їх обох. Коли, наприклад, виникало питання, де обідати, вдома чи в ресторані, Джон був вельми зацікавлений обідати вдома: коли він водив її до ресторану, де якість їжі, майстерність кухарів та витримка вина наближались до тих стандартів, які вона встановила вдома, це йому коштувало великих грошей, і, хоча він знав її досить добре, щоб узяти її зубну щітку або базикати з нею, коли вона сидить на унітазі, він не відчував у собі сили признатися, що думка про фантастичний рахунок наприкінці кожних відвідин ресторану не тільки псувала йому апетит, але й багато в чому отруювала задоволення від вечора.

Єдиною перевагою походів до ресторану було те, що підвищувались шанси створити у Поли добрий настрій. Вона не була гурманкою і вибирала дорогу страву в меню, весело базикаючи про всяку всячину. А вдома обідати було ризиковано: Полу могла спіткати якась куховарська невдача — могло підгоріти м'ясо або підлива могла зсістися, і це забезпечило б похмурий настрій до кінця вечора. Якщо Джон запевняв її, що він любить добре підсмажене м'ясо або що смак голландської підливи не залежить від того, зсілася вона чи ні, це робило Полу ще більш понурою: байдужість до її невдач означала таку ж байдужість до її триумфів.

Отже, коли він, відімкнувши двері, зайшов у її дім того вечора (в нього тепер був свій ключ) і побачив, що вона стоїть біля плити, він, з одного боку, відчув полегкість, що вони не підуть до ресторану, а з другого боку — побоювання, що якась кулінарна катастрофа завадить йому обговорити з Полою характер їхніх стосунків.

Вона повернулась, коли він увійшов, усміхнулась і підійшла до нього, облизуючи пальці.

— Ну як? — спитала вона, маючи на увазі справу в Центральному суді.— Ти виграв?

— Так. Але з великими зусиллями.

— Поздоровляю.— Вона поцілувала його і повернулася до плити.— Не затримуйся у ванні,— сказала вона.— Я намагаюсь приготувати кнелі і не хочу, щоб вони пересохли.

Джон лежав, і гаряча вода плескалась біля його підборіддя. Утупившись поглядом у зелену жабу, він обмірковував, яку тактику йому слід обрати — почати розмову про Клер до вечері, після вечері чи коли вони лежатимуть у ліжку. Він був сповнений рішучості зробити заяву про свої наміри і водночас був настроений не поривати з Полою, отож сказати все це треба було так, щоб Пола не витлумачила, ніби він віддає перевагу Клер.

Він вийшов з води, витерся величезним білим рушником, переодягнувся в хатню одягу і пішов до вітальні. Він крикнув Полі, що вже вийшов з ванни і, почувши її кроки на сходах, вирішив відразу перейти до розмови, щоб вона не висіла на ньому весь вечір. Він подав їй келих, і вони стали, обійнявшись, спиною до каміна.

— Сьогодні вдень я була у батька,— сказала вона.— Він каже, що Хіт збирається оголосити вибори.

— Коли?

— Він сповістить про це завтра.

— Це означатиме, що у лютому відбудуться вибори.

— Двадцять восьмого.

— Йому так сказали?

— Не офіційно, але він знає когось з кабінету міністрів.

Джон опустив кутики уст і прикусив щоку.

— Ти щось не дуже радий,— сказала Пола.

— Я радий...— почав він, але не продовжив. Його голос звучав байдуже, це було чути навіть йому самому.

— Що це означає для Хекні?

— Не знаю. Це може зіграти на руку О'Грейді в його домаганнях бути переобраним.

— Через це ти такий стурбований?

— Ні. Просто якщо я маю боротися на виборах, то я волів би робити це в менш загостреній ситуації, без страйку шахтарів і триденного робочого тижня. Головним питанням буде роль профспілок, а це соціальний феномен і аж ніяк не політична проблема.— Він зітхнув і вихилив питво.

Пола взяла його келих і пішла до пляшок, щоб знову його наповнити.

— Я розумію, що ти маєш на увазі,— сказала вона,— але однаково я певна, що тебе висунуть, і певна, що ти здобудеш місце у парламенті. Я не думаю, що має велике значення, переможуть лейбористи чи ні, тому що можна зробити собі ім'я і перебуваючи у лавах опозиції...

Вона підійшла до нього з келихом. Джон узяв його.

— Думаю, що ти маєш рацію.

Вона знов обняла його однією рукою.

— Що трапилось? У тебе сьогодні такий зловісний вигляд.

— Минулої ночі я не міг заснути. Лежав і думав.

— Про що?

— Чи годжусь я в політики?

— Якщо ти не годишся,— сказала Пола,— тоді я не знаю, хто годиться.

— Думав, що буде з тобою і зі мною.

— Ми будемо старіти разом, як усі подружжя, правда? — Вона говорила швидко і невимушено, наче це було банальне запитання з само собою зрозумілою відповіддю.

— А як же Клер?

— Вона знов одружиться.

— Вона не може.

— Чому?

— Вона католичка.

— Хіба тепер хтось звертає на це увагу?

— Вона звертає увагу.

На мить вони замовкли, і це мовчання було як темрява чи холод.

— Ти хочеш позбутися мене? — спитала вона тихо.

— Боронь боже.— Він повернувся, поцілував її в губи, обійняв і стискав в обіймах, доки вона не запхикала. Все ще не відпускаючи її, він сказав: — Я вже досить старий, щоб знати, що я ніколи не зречуся того, що я відчував... обіцяв. Зараз я люблю тебе і завжди любитиму. Якби в мене не було дружини, я б просив тебе одружитися зі мною, і, якби ти відповіла відмовою, я б умер з розпуки. Навіть одружений я відчуваю, що належу тобі, а ти — мені, що нам призначено було зустрітися і ми приречені кохати один одного. Але зараз вона там, у моєму домі в Голланд-Парку, купує моїх дітей, прасує мої сорочки, а потім дивиться на самоті телевизор. Я сумніваюсь, що, коли я покину її, вона знайде другого чоловіка. Інші чоловіки, здається, не вважають її привабливою, а якщо вважають, то їх відштовхують її холодні манери. Я все, що в неї є. Вона одружилася зі мною, коли їй було двадцять. Вона перейшла з батьківського дому просто в мій. Якщо я покину її, розлучуся з нею, вона або одружиться знов,— що згідно з її віросповіданням є гріхом, смертним гріхом,— або я засуджу її на дочасне удівство: зайва жінка на якійсь вечірці, легка здобич для шалапутного чоловіка котроїсь подруги, який уп'ється і пожаліє її. І навіть, якби я зміг покинути її — чий злочин, зрештою, полягає лише в тому, що вона мені набридла,— я не міг би приректи Тома і Анну на життя в розбитому домі. Ти сама казала — вони будуть страждати. Я бачив дітей, батьки яких розлучились,— їх збувають у школи-інтернати, а потім під час канікул ганяють з одного дому до другого, жоден з яких не є домом. Якби я зробив таке щодо Тома і Анни заради тебе, я б кінець кінцем зненавидів тебе...

Вона міцно стиснула його.

— Цього не повинно статися. Ти ніколи не повинен мене ненавидіти.

— Сподіваюсь, цього ніколи не буде.

— Адже ти б одружився зі мною, якби Клер не було? У тебе ж більш нікого немає, правда? Я ж не просто одна з дівчат?

Він посміхнувся.

— Де б я знайшов для них місце у своєму графіку?

— Можливо, у тебе в конторі є секретарка або якась лейбористка у Хекні...

— Ні. Більше нікого нема. Більш нікого не буде. Якби Клер померла або якби вона втекла з ким-небудь, тоді б ми одружились, і я б ніколи не поглянув на іншу жінку. Але я боюсь, що вона не помре і не втече, так що нам треба поміркувати над тим, що нам робити.

— Так.— Вона звільнилась від його обіймів і сіла на дивані. Її ноги були розставлені, тіло нахилене вперед, очі опущені додолу, немов вона знепритомніла.— Ти розумієш,— мовила вона,— все, що ти казав про неї... розлучена жінка і таке інше... ти міг би сказати про мене. Легка здобич. Я хочу сказати, що, хоч би як сильно ти мене любив тепер і хоч як сильно ти любив би мене далі, в тебе не вистачить часу, щоб бути з двома жінками стільки, скільки вони хочуть бути з тобою, правда ж?

— Стане легше,— сказав Джон,— якщо я буду членом парламенту. У кожному разі, більшість вечорів я буду поза домом.

— Так, зрозуміло. Я могла б купити дім, звідки було б чути навіть парламентський дзвоник на голосування — на вулиці Лорд-Норт чи на площі Сміт. І в тебе був би привід їздити за кордон, так? Я маю на увазі, що було б добре поїхати коли-небудь у відпустку разом.

Вона подивилась на нього замріяно.

— Звісно...

Він став навколішки біля її ніг і взяв її руки в свої. Вони були холодні.

— А через двадцять років десь у гостях люди показуватимуть на мене пальцями й казатимуть: «Це Пола Джерард. Подружка міністра закордонних справ. Це в них триває вже цілу вічність».— Її очі поїнялися вологою у куточках, немов там просочилися дві сльозинки, але у виразі обличчя було щось недобре, і в її голосі, коли вона продовжила, пролунали тверді нотки.— Але я не буду винятком, чи не так? Зрештою, половина лідерів лейбористської партії утримують коханок, які керують їхніми офісами. Я певна, що така сама картина і в консерваторів, чи це поширене лише серед лейбористів, у середовищі синів провінційних нонконформістів? Принаймні ти був би продовжувачем доброї традиції.

— Як це?

— Адже твій батько був провінційним нонконформістом?

— Так. Я думаю, що так.

— Добре, що я багата,— сказала вона,— і мені не потрібен чоловік, щоб утримувати мене. Може, ти даси мені якусь роботу. Тобі потрібна буде секретарка.

— Звісно,— сказав Джон.— Ми зможемо придумати щось подібне, так що кінець кінцем я проводитиму з тобою більше часу, ніж з будь-ким іншим.

Вона посміхнулась, потім зітхнула.

— Все одно, шкода, що ми не можемо одружитися. Я була б такою гарною дружиною для політика.

— Я б напевне тебе розчарував. Я не досить честолюбний, щоб досягти успіху.

— Я зроблю тебе честолюбним. Я не допущу, щоб ти здався. Ти винятковий, принаймні я вважаю, що ти такий...— Вона говорила тепер високим, трохи істеричним голосом.— Я вірю в тебе, можливо, тому що я тебе люблю чи я люблю тебе, тому що я вірю в тебе.— Вона знову втупила очі в підлогу.— Ви з Клер сказали одне одному якісь безглузді слова дванадцять років тому і підписали якийсь безглуздий папірець, так що ти тепер належиш їй, і я не можу тебе мати; однак у моєму серці, як кажуть поети, я сказала ті слова. Я підписала більш, ніж клаптик паперу. Адже я тобі говорила, що досі не любила нікого? Це правда. Я ніколи не любила. Я спала з чоловіками, щоб побачити, чи можуть усі ці рухи тіла розпалити якісь почуття, але виявилось, що ні. Тоді я вирішила, що коли я не можу любити одного чоловіка, то я можу любити все людство і займатися місіонерством у тюрмах. Ти знаєш, куди це мене привело. Нікуди. Абсолютно нікуди. Дрібний шахрай, який подумав, що я схиблена на їхньому ремеслі... А потім ти... Відомий, добропристойний, трохи помпезний, але з добрими, чистими ідеалами.— Вона приклала долоні до його щік.— Ти не можеш осуджувати мене за те, що я тебе люблю. Ти набагато, набагато кращий за людей, яких я зустрічала досі, чи то багатих, чи бідних. Мабуть, тому, що ти не належиш ні до перших, ні до других. Яка шкода, що існує Клер. Ну, та дарма. Ми подумаємо про це згодом. А зараз давай їсти, інакше кнелі перестоять. Власне кажучи, вони вже, мабуть, і так не ті...

Вона підвелась, і вони спустилися вниз повечеряти. Після цього вони кохались. Потім Джон повернувся додому до Клер. Протягом вечора його сім'ю більш не згадували, і Джон швидко заснув, задоволений тим, що йому все вдалося.

Розділ дев'ятий

Дані політичної розвідки Пола виявились точними: прем'єр-міністр оголосив сьомого лютого, що він радитиме королеві розпустити парламент. Загальні вибори мали відбутися через три тижні.

Новина викликала паніку серед лейбористів Хекні та Херрінгею. Були скликані надзвичайні збори виконавчого комітету, щоб вирішити, чи слід виборчу конференцію, призначену на середину лютого, перенести на ближчий строк. Усі погодились, що кандидата слід обрати відразу, що конференцію треба провести у суботу; але були деякі розбіжності щодо того, чи має виконавчий комітет на це право, чи не повинен він скликати спеціальне засідання головного адміністративного комітету, який потім санкціонує нову дату проведення виборчої конференції. Люди О'Грейді доводили, що оскільки головний адміністративний комітет це те ж саме, що й виборчий комітет, безглуздо скликати його заради того, щоб він скликав сам себе. Група «Трібюн» бачила логічність цих доводів, але через те, що вони були висунуті людьми О'Грейді і підтримані людьми Джона, вони вчули в цьому фашистську змову і наполягали на тому, щоб усе було зроблено суворо за правилами.

Після тригодинних дебатів їх забалотували, і головний адміністративний комітет мав обрати кандидата через два дні, о чотирнадцятій годині в суботу, 9 лютого 1974 року. Джон за допомогою Гордона негайно почав накидати план своєї промови. Це не було важко, тому що його оцінка наявної кризи не тільки відповідала порадам виконкому лейбористської партії, але й підходила до нейтрального тону, якого йому слід було надати своїй промові, коли він хотів залучити на свій бік як лівих, так і правих делегатів. Тільки фанатичні консерватори, доводив він, вірять у те, що страйки, які охопили промисловість — це результат комуністичної змови, спрямованої на підриг суспільства. Ми, соціалісти, з гіркового досвіду історії знаємо, що страйк — це єдиний засіб, який є в робітничого класу, щоб поліпшити своє матеріальне становище; що за його допомогою він підвищив свій як відносний, так і абсолютний добробут. Звичайно, ми проти інфляції, звичайно, ми всі за законність. Але парламент не має права за допомогою політики в галузі заробітної платні уярмлювати робітничий клас, відмовляючи йому у праві продавати свою працю за свою ціну. Поширювати свободу ринку на бізнесменів і відмовляти в ній робітникам — це суперечить загальноприйнятим нормам справедливості. «Якщо ви оберете мене, — закінчить він, — я буду щосили запроваджувати в життя соціальні, економічні та політичні реформи, викладені у маніфесті нашої партії. Я не прошу вас обрати мене своїм кандидатом як послугу, привілей або нагороду за те, що я, можливо, зробив чи не зробив для лейбористської партії в минулому; я пропоную свої переконання та здібності для того, щоб у Великобританії розцвів рух до соціалізму».

Віддрукувавши свою промову двома пальцями на машинці у своїй конторі, Джон дістав «добро» Гордона і потім показав її Клер, яка пробігла по тексту і сказала: «Дуже добре, любий», — так наче це Том показував їй своє домашнє завдання. Наступного дня він попросив Полу висловити своє враження. Вона прочитала промову тричі перед тим, як робити якісь зауваження, а потім знов її прочитала рядком за рядком.

— Ти не хочеш, щоб склалось враження, що ти занадто оптимістично настроєний щодо страйків, — сказала вона, — тому що навіть лейбористи стурбовані владою профспілок.

— Я знаю, — сказав Джон, — але в будь-якому разі вони проголосять за О'Грейді.

— А чи не варто тобі спробувати залучити їх на свій бік?

— Гордон ділить делегатів на чотири групи. Старі пройдисвіти праві, потім молодші праві соціал-демократи, помірковані ліві і ліві фанатики. Моя підтримка походить майже виключно з другої групи, так що мені потрібно завоювати на свій бік одну з решти груп. Спробувати перевершити О'Грейді рівносильно смерті, а раптом стати гарячим прихильником Троцького буде, мабуть, не зовсім переконливо. Помірковані ліві — ось ким я займаюсь...

— Тоді, мабуть, тобі треба сказати щось про Національний комітет підприємців. Адже це їх найулюбленіший проект, правда?

Так тривало за північ — вони сиділи за кухонним столом, не лягаючи в ліжко. Пола була дещо обізнана в політиці, але вона майже не знала той тип людей, які склали лейбористську партію. Джон був змушений обґрунтовувати доречність багатьох нідансів у своїй промові, проти яких заперечувала Пола, оскільки в своєму новому амплу політичного консультанта вона нічого не випускала з уваги. До кінця вечора, однак, промову трохи змінили, і, коли Джон, знесилений, повернувся додому, він подумав, чи не віддасть він кінець кінцем перевагу байдужості Клер перед відданою зацікавленістю Пола.

Клер уперто прагнула виконувати свій обов'язок у день конференції. Вона збиралась була поїхати до котеджу на той уїкенд, щоб подивитися, чи не розірвало труби після морозів, але потім змінила свої плани і приготувалась з'явитися разом з дітьми поруч зі своїм чоловіком.

— А що нам надягти? — спитала вона за сніданком. — Я маю на увазі, це повинно бути святкове вбрання чи якесь дрантя?

— Щось посередині, — сказав Джон. — Я надягну вельветовий костюм.

— Може, твідовий?

— Це занадто помпезно для Іст-Енду.

— У мене є простенька спідниця, яку я купила на розпродажі. Я надягну її, блузку та вовняний жакет. А діти можуть надягти джинси. Мені здається, в цьому є щось американське — бути дружиною та дітьми кандидата.

Після раннього другого сніданку вони сіли у «вольво» і подалися до Хекні. Том сидів мовчазний і трохи засмучений, тому що він теж хотів поїхати до котеджу, щоб випробувати модель літака, але, коли вийшли на Мерілебоун-роуд, вони з Анною повеселішали і стали демонструвати, як їхній батько репетирував свою промову перед дзеркалом у ванній кімнаті.

Їхній піднесений настрій заспокоїв Джона. Протягом тижня він сумнівався, чи вийде щось із цієї політичної авантюри, але тепер, коли невдовзі все мало вирішитися, він був сповнений рішучості досягти успіху. Йому подобалось відчуття страху та збудження в животі, і йому сподобалось, що Гордон та невеличка група прихильників чекали на нього перед ратушею.

Гордон відчинив дверцята.

— Я можу залишити машину тут? — спитав Джон.

— Так, нормально, — сказав Гордон.

— Я сподіваюсь, що іржа компенсує те, що вона не британська, — сказав Джон.

— Не хвилюйся, — сказав Гордон. — Деталі для «вольво» виготовляють у Мідленді.

Вони зайшли в будинок і пішли по коридору до конференц-зали. Це було схоже на зйомки кінофільму — якої-небудь яскравої політичної драми. Слухаючи стукіт підборів, він майже чув марш, накладений на фонограму, і майже бачив, як камера їде за ним на гумових колесах. Клер з дітьми йшли поруч — чепурні, симпатичні, мрія поставачальників рекламних текстів. Том з Анною у незнайомому місці притихли, а на обличчі Клер застигла ввічлива усмішка. Гордон та інші увійшли в залу, а вони сіли разом з Джоном, немов чекаючи прийому у дантиста. Потім Гордон вийшов і відвів Клер з дітьми на балкон для публіки.

Джон звернувся до делегатів з промовою, і, наскільки він міг судити, вона була сприйнята добре. Він ні на кого зокрема не дивився, тому що обличчя делегатів, кожне по-своєму, були чужі йому — брид-

кі, заздрісні, нерозумні. Він усміхнувся дружині та дітям нагорі, але це була ледь помітна усмішка із страху, що делегати можуть розцінити цей вираз любові як опортуністичну передвиборну саморекламу. Коли він скінчив, то під час оплесків пошукав у залі обличчя Гордона, щоб зрозуміти з його виразу, чи це була перемога, чи поразка, але поруч з Клер на балконі його не було, і, коли Джон опустив погляд на останні ряди зали, замість Гордона він побачив Полу. Її чорне волосся і темні очі відразу вирізняли її серед інших похмурих облич. Знов Джон злегка всміхнувся, показуючи, що він впізнав її, а вона відповіла йому ледь помітним помахом руки. Потім Джон почав думати, як їй вдалось потрапити на конференцію, яка не була відкритою, а потім — чи не завдасть її присутність неприємностей.

Питання із зали відвернуло його від цих думок. Він побачив жалюгідного чоловіка з клинцюватою борідкою.

— Ви пропонуєте свої здібності та переконання соціалістичному руху, — сказав той насмішкуватим тоном. — Я ось тільки думаю: а що ж у вас за здібності та переконання?

Джон підвівся.

— Мої переконання — це соціалістичні переконання, — почав він.

— Але які вони? — закричав той чоловік зі свого місця.

— Я не вважаю, — сказав Джон, — що держава повинна володіти всім, як у Радянському Союзі, але я переконаний: того, що забезпечує життєві потреби людей, не можна полишити риночним силам; суспільство повинне принаймні контролювати підприємства, від яких ми всі залежимо.

— Включаючи банки? — вигукнула жінка з останніх рядів зали.

— Я не розумію, чому б ні. Французький уряд, врешті-решт, володіє банками. Ми повинні завжди ставити питання: чи буде націоналізація якогось конкретного концерну корисна нації чи ні. Я не ідеологічний фанатик. Я не вважаю, що ми повинні націоналізувати заради націоналізації геть усе аж до бакалії чи крамнички по продажу риби зі смаженою картоплею. Але, коли щось справді варто націоналізувати, як це було в минулому з платними дорогами, електрикою, водою, потім охороною здоров'я, потім вугільною та сталеливарною промисловістю, потім з деякими галузями автомобільної промисловості, а тепер з авіабудівельною промисловістю і, можливо, що з деякими фармацевтичними компаніями, — тоді я за націоналізацію.

Він сів. Пролунали оплески. Він поглянув нагору, на Клер, — вона усміхалась. Потім — униз, на Полу. Вона теж усміхалась. Надійшло ще одне запитання. Джон дав ще одну відповідь. З задніх рядів пролунав сердитий крик, потім чоловік з клинцюватою борідкою знов підвівся і сказав:

— Ви не розказали нам про ваші здібності, товаришу.

Джон знов підвівся.

— Мої здібності — це просто здібності адвоката. Мене навчили захищати в суді чийсь інтереси, і я хотів би захищати інтереси соціалізму в палаті громад. Я не переоцінюю своїх можливостей або важливості окремої людини для нашого руху. Але все одно саме за допомогою законів ми будемо перебудовувати наше суспільство, і людина з юридичною освітою краще, ніж багато інших, озброєна всім необхідним, щоб складати ці закони та проводити їх через палату громад.

У залі пролунали приглушені вигуки: «Правильно, правильно».

Бородань знов підвівся.

— Ви не будете заперечувати, що члени лейбористської партії буржуазного походження завжди скеровували свою діяльність на те, щоб зірвати соціалістичні плани робітничого класу...

Це викликало протести з різних кінців зали.

— Я не згоден! — вигукнув Джон, заглушаючи гомін. — Часто-густо соціалістичні плани лейбористського руху зривались через те, що битим державним служакам вдавалось ошукати наших парламентарів.

Дозвольте нагадати вам, товаришу, що чимало видатних соціалістів — вихідці із середніх верств суспільства, а Макдональд¹ був сином дрібного фермера. Більш того, наш великий рух буде приречений, якщо він стане рупором бузувірського робітничого шовінізму, і я, наприклад, ніколи не стану співучасником цього.

Оплески, шум, стук молотка головуючого по столу.

— Я гадаю,— сказав він,— що час Джона вийшов, отож покличте хто-небудь брата Пателя.

Джон покинув узвишшя і пройшов у коридор. Гордон вийшов слідом за ним.

— Добре,— сказав він.— Можливо, ти насипав солі на хвіст декому з «Трібюн», але ти справив сильне враження. Молодчага!

Поки він говорив, Пола вийшла з тих же дверей, якраз коли Клер з дітьми спускалася сходами з балкона. Побачивши, що вони наближаються, Пола швидко простягла свою руку, щоб потиснути руку Джона, наче вона була звичайна поклонниця.

— Поздоровляю,— сказала вона.— Я певна, що вони тебе оберуть. На їхньому місці я б зробила саме так.

Вона усміхнулась і пішла далі по коридору. Джон відкрив рота, щоб відповісти, але в цей момент Анна смикнула його за рукав, говорячи:

— Вони невиховані, правда, татку? Так кричати...

Вони вийшли на вулицю.

— Отам неподалік є кафе,— сказав Гордон.— Боюся, не дуже шикарне, але, якщо ви візьмете дітям по морозиву, а собі по чашечці кави, то, коли все скінчиться, я повернуся з новинами.

Джон зробив так, як йому сказали. Озираючись на всі боки, немов побоювався вуличного руху, він шукав очима Полу, але її ніде не було видно. Вони зайшли в кафе і замовили каву та морозиво. Клер сіла якимось чудно, випроставши спину, за жовтий пластиковий стіл — вона, здавалось, боялася, що стілець забруднить її одягу. Коли вона почала пити свою каву, то повернула чашку так, щоб ручка була з протилежного від її губ боку, аби не торкатися того краю чашки, де перед нею пили інші відвідувачі. Зате Том з Анною накинулись на своє морозиво, зовсім не помічаючи, що їх оточує.

Індієць чи пакистанець за стойкою дивився на них зажурено. Може, він знає, подумав Джон, що я суперник його співвітчизника Пателя? Чи просто ми не пасуємо до цієї обстановки?

— Я гадаю, нам доведеться приходити сюди досить часто, якщо тебе оберуть, так? — спитала Клер.

— Тобі — ні,— сказав Джон.

Вона посміхнулась.

— Я готова зіграти свою роль,— сказала вона.— Власне, можливо, вона мені з часом і сподобається. Але я не можу вдавати, що Хекні — це мій найулюбленіший куточок у світі.

— Він і не мрія мого життя.

— Дивно, правда? Бідні квартали Парижа та Рима мають якийсь шарм, а в Лондоні вони просто убогі. І справа не тільки в бруді...— Вона скоса глянула на край своєї чашки.— Скоріше це виродження усього. Цей нестерпний поганий смак...— Вона зробила ще один ковток.— І у Франції кава це принаймні кава. А не ось така рідина, що не піддається описові.— Її аж пересмикнуло.

Джон промовчав.

— Навіть в американців пристойна кава, правда?

— Тобі треба було взяти чай.

— Мабуть.

Деякий час вони сиділи мовчки.

¹ Р Макдональд (1866—1937) — перший лейбористський прем'єр-міністр Великої Британії.

— А хто ця жінка, яка підійшла потиснути тобі руку? — спитала Клер.

— Певне, з делегатів.

— Чому ж вона тоді не дочекалась голосування?

— Не знаю. Може, вона й не делегат.

— Вона гарненька. Тобі не здається?

— Я не звернув уваги.

— І добре вдягнена.

— Я не бачив, що на ній було.

— Сен-Лоран. У Хекні не може бути багато жінок, що носять одяг фірми Сен-Лоран.

— Навпаки,— сказав Джон.— Більшість моїх клієнтів — це мешканці Хекні, і їхні дружини завжди одягаються за останньою модою.

— Можливо, це одна з них. Коханка якогось гангстера. Вона позирає на мене погрозово.

Джон промовчав. Діти доїли своє морозиво. Він підійшов до стойки і замовив ще дві порції морозива й другу чашку кави для себе; коли він повертався до столика, то побачив у дверях сяюче обличчя Гордона.

— Ти переміг, друже. Красиво переміг.— Він узяв Джона за руку.— Тепер ти офіційний кандидат лейбористської партії від виборчого округу Хекні та Херрінгей. Повертайся в залу. Там усі чекають на тебе.

Розділ десятий

Влада й лестоші так запаморочують голову, що відтоді, як Джон почув ці новини, й аж доти, доки повернувся додому того вечора о сьомій годині, він не думав про Клер, а коли все ж таки подумав, то це було схоже на почуття людини, яка раптом пригадала марудну недовкінчену справу.

Напередодні він майже пообіцяв заїхати після конференції в Первз-М'юз, але тепер був такий стомлений, що йому хотілось лише лягти вдома на диван і дивитися по телевізору детективи. Крім того, було важко придумати якийсь привід, щоб виправдатися перед Клер; оскільки він щойно повернувся з Хекні й підвіз Гордона до Бейзуотера, він навряд чи міг удати, що в нього ділова зустріч з питань виборів. Тому він пробурмотів Клер, що йому треба піти купити віскі, і, як тільки вийшов на вулицю, попрямував до телефонної будки і подзвонив Полі.

— Вибач мені за сьогоднішній день,— сказав він.

— Чому?

— Розійшлись, як незнайомці...

— Це не твоя вина. Я знала, що вона там буде. Ну, то як усе скінчилось?

— Я переміг. Мене обрали.

— Чудово. Блискуче. Я знала, що так і буде. Ти зайдеш? У мене охолоджується шампанське.

— Ти знаєш, я думаю, що не зможу. По-перше, я геть знесилений. По-друге, не можу знайти ніякого приводу, щоб піти.

— Я розумію. Хоч як воно є, а тобі треба відсвяткувати це з нею. Вона твоя дружина.

— Я ні з ким не збираюся святкувати. І, звичайно ж, не з Клер. Вона вважала б за краще, щоб я не переміг. Я подивлюсь телевізор і ляжу спати.

— Ти, певно, стомився,— сказала вона не дуже переконаним тоном.— Такі речі дуже стомливі. Вони виснажують нерви. І в тебе попереду так багато справ.

— Ти не проти, якщо я не прийду?

— Ні, зовсім ні. Я зроблю так само, як ти. Подивлюсь телевізор і рано ляжу спати.

— Я подзвоню тобі завтра, коли Клер буде у церкві.

— Добре.

— І ми зустрінемося у понеділок ввечері.

— Добре. Я збережу шампанське. Ми зможемо відсвяткувати потім.

Згодом того вечора Клер нагадала Джонові, що шкільні канікули починаються наступної п'ятниці.

— Я подумала,— сказала вона,— що можна було б відправити їх з Гаєм у суботу до Б'юзі.

— А він поїде?

— Поїде, якщо я оплачу проїзд.

— А ти? Ти б хотіла поїхати?

— А я не буду потрібна тобі тут?

— Власне кажучи, ні. Ти внесла свою лепту. Наступного разу твоя допомога буде мені потрібна ввечері у день виборів.

Вона відвернулася.

— У такому разі в суботу я поїду до котеджу й подивлюсь, чи все там гаразд, а потім у неділю поїду прямо до Норфолку.

— Нічого, що ти будеш одна?

— Ні. Це ж всього одна ніч. Я хочу до початку весни зробити дещо в саду. Все буде гаразд.

У понеділок Джон сказав своєму старшому клерку, що його висунули кандидатом у члени парламенту і він хотів би по можливості згорнути свої адвокатські справи. Він побачив на обличчі трого літнього чоловіка суперечливі почуття, які викликали в нього новини,— гордість, що людина, з якою він працює, буде незабаром членом парламенту, і в той же час розгубленість, що в цій ролі не буде виступати представник інтересів консервативної партії. Колеги поставились до цього так само. У спокійніші часи вони б, мабуть, розцінили його соціалізм як пікантну данину інтелектуальній моді, але в лютому 1974 року вони всі поділяли погляд, що комуністи скористаються лейбористською партією, щоб захопити владу у країні.

По дорозі додому він заїхав у Первз-М'юз і розказав Полі про сімейні плани на уїкенд.

— Я не знала, що в тебе є котедж,— сказала вона.— А де він?

— В Уїлтшірі.

— А точніше?

— Поблизу Хангерфорда.

— Я знаю ці місця досить непогано. Я інколи там гостюю.

— У кого?

— У Темплтонів.

— Наш котедж за півмилі від їхніх головних воріт.

— Там дуже гарно...

Вона вийняла шампанське з холодильника, і вони випили за його триумф у Хекні, але створити радісний настрій не вдалося: у Джона болів живіт, а Пола здавалась надмірно задумливою.

— Це означає,— спитала вона, повертаючись до поїздки Клер,— що ти будеш вільний на вихідні?

— Обидва уїкенди і весь тиждень.

— Ти приїдеш на день-два до мене?

— Як ти захочеш, то чом би й ні. Я можу зняти вдома трубку, а потім сказати, що телефон зіпсувався.

— Що було б здорово,— сказала Пола,— то це поїхати на уїкенд в Приннет.

— Поїду з великим задоволенням,— сказав Джон із дещо штучною ввічливістю.

— Ми могли б виїхати у суботу вдень, а повернутися після обіду в неділю. Я б хотіла, щоб ти побачив це місце і познайомився з моїми батьками, тому що, мені здається, без цього ти мене ще не знаєш.

Тиждень минув швидко. У вівторок вранці Джон виступив перед судом у Херроу, щоб здобути ліцензію на тоталізатор; він домігся її, і тепер, коли справу було закінчено, був вільний до кінця виборів. Він перетнув Лондон і заїхав до місцевого відділення лейбористської партії в Хекні, пообідав у закусочній зі своїм виборчим агентом і другу половину дня провів з ним та іншими представниками виборчого округу, плануючи кампанію. Вони вирішили здійснити широку індивідуальну передвиборчу агітацію серед місцевого населення і організувати також зустрічі з громадськістю у школах та культурних центрах.

Він повернувся до Вест-Енду о дев'ятій годині, провів годину з Полою, а потім поїхав додому. У середу о дев'ятій ранку він був знов у Хекні, весь день зустрічався з виборцями, а ввечері виступив перед гуртом із двадцяти трьох чоловік. У четвер він сподівався повернутися вчасно, щоб пообідати у Мескалів, але о п'ятій годині зателефонував додому і сказав Клер, що їй доведеться їхати самій: у нього була запланована ще одна зустріч, і, мовляв, хоча малоімовірно, що вона принадить більш ніж двадцять чоловік, та, якщо він її скасує задля запрошення на обід, це може справити деморалізуючий вплив на учасників кампанії.

У п'ятницю він прийшов додому до вечірнього чаю, щоб побачити, хоча б ненадовго, Тома і Анну до того, як вони поїдуть на канікули. Потім, коли вони лягли спати, його почали гризти докори сумління: він уявив Клер у холодному котеджі, а себе з Полою у пишній розкоші Приннет-Парку. Тому він запропонував сходити в кіно, а потім повечеряти в якомусь недорогому ресторанчику. Клер, здавалось, була здивована пропозицією, але подзвонила няні і пішла по пальто.

Вечір вийшов невдалий. Посередині фільму в кінотеатрі вимкнули електрику, і, приїхавши до ресторану на годину раніше того часу, на який замовили столик, вони мусили тулитися у чеканні на мініатюрному диванчику біля так званого бару і пити нікому не потрібний аперитив. Коли нарешті їх посадили за столик, Джон замовив *scampi à la provenale*¹, майже відразу пожалкував і спостерігав з погано прихованою заздрістю, як Клер їла палтуса, підсмаженого на решітці. Ні він, ні вона не могли придумати, що сказати одне одному. Джон заглибився думками у вибори, які не становили ніякого інтересу для Клер, а Клер, здавалось, була не менш заклопотана чимось своїм, що було так само нецікаве Джонові.

Вони приїхали додому, розплатилися з нянею, подивились на дітей і пішли спати. Джон, сповнений свого подружнього обов'язку, хотів був пригорнути до себе Клер, але з її швидкого поцілунку стало очевидно, що вона була не внастрої кохатися, отже, вони відкотились одне від одного і заснули.

Розділ одинадцятий

Приннет-Парк мало скидався на вишуканий, комфортабельний маєток, який уявляв собі Джон, а сер Крістофер та леді Джерард зовсім не скидалися на гречних і милих людей, якими, на думку Джона, мали б бути батьки Поли. Будинок, звісно, був великий; він стояв у кінці довгої алеї; в домі був дворецький, який відчинив двері та витяг валізи з багажника машини Поли, але передpokій у неоготичному стилі та холодні коридори викликали у Джона асоціації з приватною школою або провінційною художньою галереєю, особливо з останньою, оскільки стіни були завішані картинами вікторіанської доби.

Він пройшов за Полою одним з коридорів до невеличкої їдальні, де на дивані сидів літній чоловік з грінкою в руці. Коли вони зайшли, він підвів очі і подивився на них, потім знов на грінку, яку він зараз же поклав собі у рот. В іншому кінці кімнати з крісла підвелася жінка і підійшла до Джона та Поли, щоб привітати їх. Стало відразу ясно,

¹ Креветки по-провансальськи (фр.).

що це мати Пола і що саме від неї Пола успадкувала свою зовнішність.

— Мамусю, це Джон Стрікленд,— сказала Пола.

Леді Джерард потиснула Джонові руку, ледь помітно йому усмінулась, по суті, не дивлячись йому в очі, а потім повернула голову і поглянула на літнього чоловіка на дивані. Джон обернувся і побачив, як остання крихітка грінки зникла між тонких, зморшкуватих губ. Той теж підвівся і привітався з другом дочки, поглядаючи на нього з трохи більшою цікавістю.

Леді Джерард запропонувала Джонові чаю, та, коли із ввічливості він погодився, це, здавалось, викликало в неї крайнє замішання. Вона смикнула дзвіночок на стіні, але залишилась стояти поруч і промовила з легким американським акцентом:

— Він, певно, нагорі, прибирає в кімнатах.

— Я піду принесу чашки,— сказала Пола.

— Ні, ні,— сказала леді Джерард.— Зараз на кухню не можна.

— Чому?

— Місіс Гривз відпочиває...

— Не робіть із себе посміховище,— сказала Пола. Вона сердито насупилась і вийшла з кімнати.

— У вас є... м-м... служниці? — спитав Джона сер Крістофер, витираючи пальці об вельветові штани.

— Ні,— сказав Джон. Сер Крістофер був старий, старший, ніж він уявляв.

— З ними клопоту більше, ніж вони того варті, але в такому будинку без них жити неможливо.

В кімнаті було холодно. Здавалось, вона опалювалась одним стрижнем електричного каміна. Світло теж було тьмяне, а стіни завішані такими ж великими, потемнілими полотнами, які Джон бачив у передпокої.

— Ви любите мистецтво? — спитав сер Крістофер.

— Дуже,— сказав Джон.— Пола показувала мені чудового невеличкого Ренуара, якого ви подарували їй на різдво.

— Гарний, правда? У нас колись було декілька з цієї імпресіоністської братії — Ренуар, Мане, Сезанн. Продав усіх гуртом у шістьдесят шостому році. Думав, що ціни сягнули вершини. Виявилось, що я, звісно, помилявся, але коли ти платиш цим мудрецам за пораду, то, думаю, можна нею і скористатися, правда ж? Вони сказали мені взятися за ці вікторіанські штуки. Протягом двох чи трьох років я скуповував майже все, що надходило на ринок, але не можна сказати, щоб вони добре йшли. Один чи два піднялись угору — оцей Тіссо, наприклад. У мене є Лейтон і один Альберт Мур, в них я певен, але в цілому діла в мене пішли б куди краще, коли б я взявся за акції.

— Все одно вони складають... солідну колекцію,— сказав Джон.

— Ви так думаєте? Я в цьому нічого не тямлю. Але треба щось вішати на стіни.

Повернулась Пола з двома чашками та срібним чайником з гарячою водою.

— Я не знаю, чому ви не виженете цю стару каргу,— сказала вона матері.

— Я сподіваюсь, ти її не образила, доню...

— Ні, я її не образила. Я просто збудила її, ото й тільки.

— Вона має право подрімати...

Пола сіла і налила дві чашки чаю. Вона вимушено усмінулась Джонові, коли подавала одну з них йому,— немов для того, щоб приховати свій поганий настрій.

— Боюсь, що він рідкий і холодний,— сказала вона,— але це все, на що ми здатні.

О шостій годині зайшов дворецький, щоб забрати тачу. Через деякий час він повернувся з іншою тачею, заставленою склянками для

вина, пляшками і льодом. Сер Крістофер подав дружині херес, Джону та Полі — віскі, а потім налив собі півсклянки джину з тоніком.

— Ви виставили свою кандидатуру на парламентських виборах, так? — спитав він Джона.

Джон почервонів.

— Так,— сказав він.

— Від лейбористів?

— Так.

— Мабуть, ви маєте рацію. Якщо не можеш їх подолати, приєднайся до них.— Він із сумом подивився в свою склянку.

— Хтось прийде на вечерю? — спитала Пола матір.

— Ні, доню. Не сьогодні.

— Ви будете переодягатися?

— Так, а вам не треба.

— Ми могли б теж переодягнутися.— Пола повернулась до Джона.— Ти не проти?

— Та ні.

Пола провела Джона до його кімнати, в якій дворецький розпакував його валізу і розіклав його вечірній одяг.

— Я за милю звідси, аж у тому кінці будинку,— сказала вона.— Але не хвилюйся про те, що буде потім. Я проберусь до тебе, коли шлях буде вільний.

Вона залишила його, щоб він прийняв ванну і переодягся. Кімната була незатишна і холодна. Джон помацав батареї. Вони були ледь теплі, і він увімкнув невеликий електрокамін. Його здивувало, що така багата сім'я, як Джерарди, жили у такому дискомфорті; він гадав, що, оскільки Пола живе в теплі та добрі, то й дім її батьків має відзначатися тими ж якостями, помноженими на різницю у віці та статусі. Але тепер він усвідомив, що багатії часто скнари і що звички дітей радикально відрізняються від звичок їхніх батьків.

Він лежав у ванні. Чому, думав він, Пола захотіла, щоб він познайомився з її батьками і побачив її дім, коли все воно таке ординарне? Невже вона сподівалась, що цей сірий особняк вразить його? Чи вона думала, що приверне його ближче до себе, якщо розкриє перед ним самотність та нестерпність її життя вдома? Як відрізняються деякі речі, подумав він про себе, від того, як ми їх собі уявляємо. Півтора місяці тому, коли він був у домі своєї матері в Йоркширі, він би продав свою душу дияволу, аби провести уїкенд з Полою в Приннет-Парку. Тепер він жадав опинитися знов у себе вдома в Голланд-Парку, де під фундаментом гуркоче метро, а на кухні голосно сперечаються діти. Сама думка про сім'ю викликала гострий біль туги за домом, як у дванадцятирічного хлопчиська в перший день у школі-інтернаті, і, так само як цей хлопчик очікує останнього дня занять, Джон полинув думками до неділі, що настане через вісім днів, і тоді він знов побачить їх усіх.

Переодягнувшись для вечора, він спустився вниз. Сер Крістофер чекав на нього у поточеній міллю зеленій куртці. Пізніше увійшла леді Джерард у сукні, яка здалася Джонови витвором Крістіана Діора з каталогу моделей за 1947 рік. Останньою з'явилась Пола у довгій вовняній спідниці та блакитній шовковій блузці.

— Боже, як у цьому домі холодно,— сказала вона, здригнувшись, коли заходила у двері.

— У наші дні тільки уряд може тримати себе в теплі,— пробурмотів її батько, кинувши винуватий погляд на Джона.

— Напевне, опалювати будинок таких розмірів — це дорого,— сказав Джон.

— Справа в тому,— сказала Пола, узявши склянку з віскі,— що мій батько страшенно не любить витратити гроші, коли він може їх куди-небудь укласти. Правда, татусю?

Сер Крістофер ніяково посміхнувся, але нічого не відповів.

Їжа була холодна і несмачна. Мабуть, куховарка карала Полу за те, що вона порушила її післяобідній сон. Вино, однак, було добре, і час від часу, коли дворецького не було в кімнаті, сер Крістофер схоплювався зі свого місця і наповнював келихи. Леді Джерард, яка пила стільки ж, скільки її чоловік і дочка, алкоголь, здавалось, не брав. Протягом усього вечора вона вела церемонну, офіційну бесіду, і, коли Джон спитав про її дитинство в Америці, вона уся випросталась, немов він сказав щось непристойне,— так наче вона сподівалась приховати своє заатлантичне походження і видати себе за дочку якогось англійського герцога.

Коли вечеря скінчилась, жінки пішли. Джон і сер Крістофер залишилися у їдальні за карафкою портвейну. Він був такий же добрий, як і все вино до цього; здавалось, сер Крістофер не шкодував грошей на цей різновид палива, і коли він розказував про різні вина, що їх тримав у себе в підвалі, то виявляв при цьому більшу любов і обізнаність, ніж під час їхньої розмови про мистецтво. На той час, коли вони приєдналися до жінок у вітальні, обидва чоловіки були добре напідпитку. Серові Крістоферу доводилося притулятися до кожного одвірка, повз який він проходив, а по коридорах він дибав так, ніби перебрідав через повноводний гірський потік. Джону вже було важко керувати м'язами обличчя, і його мова стала трохи нерозбірливою.

Пола з матір'ю дивились по телевізору кінні змагання, і, коли повернулися чоловіки, не виказали ніякого бажання його вимкнути. Тому Джон і сер Крістофер присунули два крісла до телевізора, і через кілька хвилин старіший з них уже спав, а молодший чимдуж намагався тримати очі розплющеними. О пів на одинадцятую батьки пішли спати, а через півгодини Джон з Полою пішли й собі.

Великим зусиллям волі Джон примусив себе почистити зуби. Потім, плутаючись у гудзиках, він зняв костюм і перевдягся в піжаму. Після цього забрався в ліжку, але, очікуючи Полу, залишив лампу увімкненою. Його голова ще паморочилась від усього випитого. Тримати очі відкритими виявилось для нього неможливим, так що він уже наполовину спав, коли почув, як двері відчинились, а потім знов зачинились. Він побачив, як рука Поли вимкнула лампу. Він спробував піднятися з ліжка, але та сама рука лягла на його плече і штовхнула назад. Пола лягла в ліжку і забралась під ковдру. Вона була гола й холодна. Він відчув, що її руки розстегнули його піжаму і зняли її з нього, як це робить хворому медична сестра. Він знов спробував піднятися, але вона знов штовхнула його назад. Вона лягла на нього зверху. У темряві йому було видно лише її обличчя і темні розплющені очі. Він відчував її дихання на своєму обличчі. Коли він заснув, вона ще лежала на ньому, як п'явка.

Розділ дванадцятий

Вони повернулися в Лондон у неділю після обіду. Джон висадив Полу в Первз-М'юз, а потім поїхав в її «ланчії» додому в Голланд-Парк. Пола порадила йому провести ніч там на той випадок, якщо Клер подзвонить із Б'юзі. Він знову поклав трубку на важелі. Через деякий час йому подзвонила Гелен Лоу, його теща.

— Джоне? Це ти?

— Так.

— Що таке з вашим телефоном? Весь час короткі гудки, але насправді він не зайнятий.

— Діти нагорі не покладали трубку.

— А-а, зрозуміло. Клер удома?

— Ні. А хіба вона не у вас?

— Вона сказала, що залишить машину для тебе в Лондоні, а сама поїде поїздом, що відходить десь о дванадцятій, але цим поїздом вона не приїхала, і з наступним її теж не було.

- Ви дзвонили в котедж?
- Так. Ніхто не відповідає.
- А вам вона не дзвонила?
- Ні. І Юстас був цілий день удома.
- Може, у вас зіпсувався телефон?
- Ні. Сьогодні вдень двічі дзвонила Джойс Сьюелл.
- Це загадка. «Вольво» тут нема, отже, можливо, вона вирішила добиратися машиною.

- Вона сказала, що машина буде потрібна тобі в Лондоні.
- Справді, ми домовились, що вона залишить її тут.
- Сподіваюсь, вона не попала в аварію.
- Зараз я все з'ясую,— сказав Джон,— і передзвоню вам.

Джон поклав трубку і відразу ж її підняв, щоб подзвонити в поліцію. Він спитав, чи не було в той день аварій з жовтим «вольво-універсалом». Коли йому відповіли, що таких не було, він з тривогою подумав, що Клер могла впасти на сходах або її могло вбити електричним струмом у котеджі. Він спробував пригадати, хто б із друзів чи сусідів міг бути в Уїлтшірі у неділю ввечері в лютому, але зрештою дійшов висновку, що буде простіше поїхати туди «ланчією», щоб заспокоїтись і перестати про це думати.

Він виїхав о сьомій годині і приїхав у котедж за годину з лишком. У внутрішньому дворіку стояли два автомобілі — жовтий «вольво» та блакитний «форд-кортіна». У вікнах вітальні і в їхній спальні на другому поверсі світилося. Джон поставив «ланчію» поруч із «вольво» і пішов до чорного входу. Двері були відчинені, отож він увійшов і гукнув Клер. Ніхто не відповів. Він пройшов до вітальні. Світло там було ввімкнуте, але вогонь у каміні погас. Джон гукнув ще раз, але знов ніхто не відповів. Він уже збирався піти з кімнати, коли помітив, що одна із штор на скляних дверях у сад наполовину відірвана від бігунків. Він ступив уперед і побачив між шторами оголену постать, що нерухомо притулилася до скла, немов видивляючись у сад. Під правим плечем був чорний отвір, завбільшки з грейпфрут, і чорна цівочка крові збігала на стегно. То була Клер, мертва, уклякла на підлозі, ноги підібгані, груди прилипли, наче слимаки, до дверної шиби. Руки повисли у неї по боках.

Джон стояв нерухомо, не відчуваючи цієї миті нічого, крім страху. Він прислухався, а потім швидко й легко, мов танцівник, кинувся до дверей, але ще перед тим, як побіг до них, зрозумів, що кров уже скіпілася. Клер була мертва давно. Тому він повернувся, щоб подивитися на її тіло. Він не міг примусити себе доторкнутися до нього, а що лоб її був притулений до скла, то він не міг бачити виразу її обличчя. Він оглянув рану в спині: в червоному м'якуші виднілись чорні дробинки та уламки білої кістки. Скидалось на те, що її було вбито з дробовика з близької відстані.

Джон залишив тіло Клер прихиленим до дверей і пішов до сходів. Нагорі в спальні теж світилося. Він піднявся туди й побачив, що ковдри стягнуті з ліжка, а простирадла зіжмакані, так наче тут точилася боротьба; потім помітив одягу, розкидану по підлозі,— чоловічу й жіночу впереміш. Чоловіча одяга була не його, та й у Клер він не пам'ятав такої гарної шовкової білизни, оздобленої дорогим мереживом. На мить Джон подумав, що помилився, що внизу було тіло не Клер,— але потім поруч із спідньою сорочкою він упізнав темно-блакитну блузу та чорну спідницю, які належали їй. Він пройшов далі по кімнаті й побачив ще одне тіло, теж голе, що лежало на підлозі між ліжком і стіною. Він підійшов ближче. То було тіло чоловіка, але половину голови знесло пострілом, і Джон подивився на чорне волосся на грудях, а тоді перевів погляд на живіт, немов це могло допомогти впізнати труп. Спочатку він подумав, що то хтось, кого він не знає, і тільки тоді, коли знов подивився на голову й побачив вискал, в якому скривилося те, що лишилось від губ, він упізнав Генрі Мескалла.

Він роззирнувся по кімнаті. Все було так, як тоді, коли вони приїздили сюди востаннє. Потім зупинив погляд на шпалерах, де багато років тому йому не вдалося підігнати дві частини малюнка. Потім, коли мозок почав осмислювати те, що бачили очі, Джона почало похитувати. Він пішов, заточуючись, до сходів і сів на першу сходинку. У нього паморочилося в голові від люті, страху, горя і ревнощів. Він не хотів ще раз дивитися на тіло, яке зрадило його. На якусь мить ревнощі переважили горе, і, коли Джон подумав про мертвого на підлозі в спальні, на його обличчі майнув потішений вираз.

Але потім спрацював рефлекс юриста, і він усвідомив, що коли знаходять жінку, вбиту разом з коханцем, то вбивцею звичайно буває її чоловік. Страх пригасив мстиве почуття, і Джон почав обмірковувати, чи зможе він скласти звіт про відтинок часу між від'їздом з Лондона та приїздом до котеджу настільки детально, щоб зняти з себе підозру, що їх убив він. Він міг покластися на Полу та її батьків: вони підтвердять, що він гостював у Приннет-Парку до обіду в неділю, а його теща зможе поручитися, що він був у Голланд-Парку, коли вона подзвонила йому того вечора; але що, як вони загинули надвечір? Адже тоді при швидкій їзді він міг їх убити? Або того ж таки вечора, незадовго перед тим, як він приїхав? Він так часто був свідком того, як у суді руйнуються алібі, що раптом засумнівався в своєму власному. Треба поїхати до Поли. Вона під присягою засвідчить, що не залишала його ні на хвилину, що вони провели разом весь уїкенд. Він спустився вниз і, залишивши в домі все так, як застав, рушив назад до Лондона.

Ідучи автострадою повз аеропорт Хітроу, Джон пригадав, як вони з Клер востаннє летіли до Франції, і аж заплакав. Потім, усе ще під владою страху, злякався: коли Пола побачить, що він так побивається за Клер, вона може й не підтвердити його алібі на час, що минув після того, як вони попрощались. Коли він приїхав у Первз-М'юз, він поставив її машину за білим «фордом-ескортом» неподалік від її дому і постояв у темряві, аж поки опанував себе.

Була десята година вечора, але нагорі у вітальні ще світилося, отож Джон відімкнув двері, зайшов до кухні і пробрався в темряві до кручених сходів. Коли він зійшов нагору, його на мить засліпило світло. Побачивши його, Пола підвелась, а ще одна постать, молодого чоловіка, лишилася сидіти на дивані.

— Пробач,— мовив Джон,— я не знав...

— Заходь,— сказала вона.— Це ж Террі. Він проходив мимо і...

Приголомшений свідченням того, що не тільки його дружина зрадила його й була вбита зі своїм партнером, а й Пола розважала свого колишнього коханця, з яким присягалася більше не зустрічатись, Джон захитався, як недолугий актор у поганенькій мелодрамі. Він сперся рукою на знайомий столик для напоїв, щоб не впасти.

Террі Пайк підвівся. Його обличчя нічого не виявляло.

— Привіт, шефе,— кинув він.

— Я, мабуть, піду,— мовив Джон.

— Не будь дурним,— сказала Пола.

— Це мені треба ушиватися,— озвався Террі. Його губи ледь сіпнулись у подобі усмішки.

Ноги Джона стали мов ватяні, і він сів на бильце канапи.

— Де моя сумка? — запитав Террі.

— Ось,— сказала Пола й подала йому блакитний брезентовий портплед.

— Привіт,— мовив Террі.

Пола нічого не відповіла. Джон помітив, як Террі підморгнув їй перед тим, як зникнути на сходах.

— Ти ж обіцяла...— прохрипів він.

— У тебе такий жахливий вигляд,— сказала Пола.— Йди сядь біля каміна.

— Ти обіцяла, що більш ніколи не будеш з ним зустрічатися.

— Він просто проходив мимо. Ото й тільки.

— Тоді чому він приніс свої речі?

— Які речі?

— У нього був портплед.

Вона знизала плечима.

— О, мабуть, сподівався нашвидку переспати зі мною, згадати минуле.— Вона посміхнулась.— Але б я його все одно турнула, хоч би й не з'явився ти. Ну, а тепер розкажуй, що сталося, а я зроблю тобі щось випити.

П'ята частина

Розділ перший

Коли Джон прокинувся наступного ранку і почув запах кави, він спочатку подумав, чому це Клер встала раніше за нього; потім — чому діти не гоцають по його ліжку. Він пошукав поглядом годинник на нічному столику і, тільки коли побачив незнайому підставку для лампи, пригадав, де він, а також усе те, що сталося напередодні. Він заплющив очі і сховав обличчя в подушці, немов сподівався знов заснути і ввісні позбутися цього кошмару.

Та заснути він не міг. Коли перед очима виникав жахливий труп Клер, притулений до скляних дверей, кров починала глухо гупати у нього в скронях; від думки про голе тіло Генрі Мескалла на їхньому ліжку шлунок стискали спазми. Потім він пригадав своїх дітей, батьків Клер, Полу, Террі Пайка, лейбористів з Хекні та Херрінгею, і ще дужче притиснувся обличчям до подушки, немов для того, щоб задушити себе і в такий спосіб звільнитися від усіх думок, що краjali йому душу.

Його увагу привернув якийсь звук поруч з ліжком. Спершу він подумав був, що то поліція, але почув, як його ніжно кличе Пола. Він повернувся й розплющив очі.

— Ти вже прокинувся? — спитала Пола.

— Так,— сказав він і сів у ліжку,— але, боже, як би я хотів не прокидатися!

У неї в руках була таця, застелена білою скатертиною, а на ній — кава з молоком, грінки, джем, масло та варене яйце.

— Я принесла тобі сніданок,— сказала вона.

— Я не певний, що зможу що-небудь з'їсти.

— Ти повинен,— сказала вона.— І я дам тобі ще одну таблетку валіуму. Це тебе заспокоїть.

Він поставив тацю собі на коліна, а вона пішла до свого туалетного столика по таблетку. Потім подивилася, як Джон проковтнув її і запив кавою, а тоді сіла на край ліжка.

— Слухай-но,— сказала вона,— учора ввечері ти був у стані шоку; так що вживати якихось заходів не було ніякої змоги, але зараз ми повинні негайно прийняти якесь рішення.

— Я знаю,— сказав Джон.

— Передусім треба подзвонити в поліцію. Розкажи, що скоїлось; скажи їм, що минулого вечора ти був там, і домовся зустрітися з ними там сьогодні.

— Вчора ввечері ти сказала, що підтвердиш моє алібі.

— Я зроблю це, якщо ти справді цього хочеш, але я переконана, що брехати було б помилкою. По-перше, Террі знає, що принаймні го-

дину ми не були разом, і мені страшно подумати, як він може цим скористатися. По-друге, хтось міг бачити «ланчію» біля твого котеджу.

— Мабуть, ти маєш рацію.

— І головне, я вважаю, що безглуздо казати неправду, коли в цьому нема потреби.

— Але вони неодмінно запідозрять мене...

— Дурниці. Ти сказав, що кров скипілася. Це означає, що їх напевне вбили вже за кілька годин до того, як ти дістався туди.

— Так.

— Далі. Ти поїхав з Приннета після обіду. Отже, я була з тобою до четвертої години. Ти не зміг би потрапити в свій котедж більш як на годину раніше, ніж ти це зробив.

— Так. Але вони можуть подумати, що ми з тобою у змові.

— Ні. Я про це подумала. Ти міг би змовитися з коханкою вбити свою дружину, але не дружину з коханцем. Хоч як там є, сім'я Гривзів живе над гаражем у Приннеті. Вони б почули, як ти заводиш машину.

Джон зітхнув.

— Мабуть, ти маєш рацію.

— Далі. У тебе є адвокат?

— Я знаю багатьох, але конкретно в мене нема нікого.

— Добре, тому що я подзвонила серу Пітеру Крекстону, адвокату-ві мого батька, і він заїде сюди по дорозі до своєї контори.

— Мені не завадило б одягтися.

— Він буде тут десь через півгодини.

— Мені подзвонити до поліції зараз?

— Ні. Зачекай, поки він приїде.

Джон поставив тацю на нічний столик.

— Я дуже вдячний тобі, що ти подбала про все це. Я не певен, що сам я зміг би це зробити.

Вона подивилась на нього з любов'ю.

— Ти пережив страшний шок. У звичайній ситуації це вибило б будь-кого із сідла на цілий місяць, але в нас нема місяця, бо вибори відбудуться за два тижні, і ми не маємо права дозволити цьому жахливому... нещасливому випадку стати нам на перешкоді.

— Але мені доведеться зняти свою кандидатуру.

— Ти не повинен цього робити. Якщо ти це зробиш, то це тільки буде сприйнято так, ніби ти справді вбив свою дружину. До того ж такої нагоди більш ніколи не випаде. А зараз усе складається так, що місце в парламенті тобі забезпечено.

— Але ніхто не проголосує за підозрюваного в убивстві.

— А ти не підозрюваний в убивстві, і ніколи ним не будеш. Як тільки поліція дізнається, де ти був і хто може підтвердити твоє алібі, вони не будуть тебе підозрювати, а якщо ти не підозрюваний, то ти стаєш об'єктом співчуття — звісно, якщо ці новини впливуть на світ ще до виборів.

— Напевне впливуть.

— Можливо, але сер Пітер мастак залагоджувати такі справи.

— Які справи?

— Щоб до газет не попало те, чого їм не треба знати.

— Не уявляю, як я зможу виголошувати промови.

— Ти повинен, — сказала Пола запально, — і не тільки заради своєї кар'єри, але заради того, щоб не збожеволіти. Якщо ти цього не зробиш, то приречеш себе на рослинне існування. Подумай про своїх дітей. Ти повинен зробити це задля них.

— Ти мене не зовсім розумієш.

Вона підвелася, підійшла і сіла поруч з ним. Узяла його руку, погладдила зморщену шкіру і набряклі, вузлуваті вени.

— Я знаю, що я молода, — сказала вона, — і що я, так би мовити, зацікавлена особа, але насправді я розумію набагато більше, ніж ти думаєш. Я знаю, що ти любив Клер і що тобі дуже боляче не тільки

через те, що її вбили так жахливо, але й тому, що вона загинула разом з коханцем... Я не буду лукавити й казати, ніби я рада, що ти її любив і що тепер ти відчуваєш ревності і тяжко переживаєш, але це ніколи не заважало мені кохати тебе, а що я тебе кохаю, то сповнена рішучості допомагати тобі, аж поки ти все це забудеш або настільки забудеш, що зможеш обійтися без мене. Тоді, якщо ти захочеш, я піду, і ти зможеш жити сам або з ким-небудь одружитися, але зараз я думаю, що я тобі потрібна і можу допомогти, а тому благаю тебе: дозволь мені це зробити.

Він подивився на її юне, схоже на ангельське обличчя, в її-нелукаві очі.

— Звісно,— сказав він.— Звісно. Я не витримаю... зараз.., не витримаю сам-один.

Розділ другий

Сер Пітер Крекстон, адвокат сім'ї Джерардів, відвіз Джона у своєму «даймлері» до котеджу, де п'ятеро чи шестеро чоловіків, схожі на бригаду беручких до роботи малярів, уже робили своє діло.— витирали пил з дверних ручок, фотографували тіла. При денному світлі труп Клер не був такий страшний; побоюючись, що його інтерес може здатися підозрілим, якщо він розглядатиме труп, Джон поглянув на нього краєм ока. На сідницях були чорні плями у тих місцях, де в них упиналися п'яти, що підтримували їх, а волосся спадало вперед на обличчя, утворюючи проділ на потилиці, і відкривало невеличку чорну дірку ззаду на шиї. Одна рука була вкрита закипілою кров'ю, і під нею на підлозі теж була кров — невеличка калюжка, а поруч з нею дві тонкі смужки під прямим кутом одна до одної.

У другому кінці кімнати його гречний адвокат розмовляв з двома іншими чоловіками. Вони підійшли до нього.

— Знайомся, Джоне,— сказав сер Пітер (який, здавалося, вирішив, що йому належить бути на «ти» з будь-ким із друзів сім'ї Джерардів),— це інспектор Томпсон, а це сержант Сімз — обидва з відділу карного розшуку графства Уїлтшир.

Джон потиснув руку обом поліцейським.

— Я сказав їм,— вів далі сер Пітер,— що ти готовий відповісти на будь-які їхні запитання в моїй присутності.

— Атож,— підтвердив Джон.

— Ми маємо попередити вас, сер,— сказав Томпсон, опасистий чоловік з рожевим обличчям, схожий більше на фермера, ніж на поліцейського.— Будь-що з того, що ви скажете, може бути використане як доказ...

— Містер Стрікленд — адвокат,— сказав сер Пітер.— Він знається на процесуальних нормах.

Вони пройшли вчотирьох до кухні й сіли за стіл. На ньому ще були рештки інтимної вечері на двох — дві свічки, дві тарілки із шкурками мандаринів, два келихи, один наполовину повний: третій келих поруч з пляшкою бренді та недокурком товстої сигари, загашеним у попільничці. Сержант звільнив місце для свого блокнота, і тим часом, поки Томпсон ставив запитання, він і сер Пітер робили нотатки,— останній на сторінках свого кишенькового записника.

То був нехитрий допит з метою встановити, що котедж належав Джонови; що Клер була його дружиною; що вона приїхала туди (наскільки йому було відомо) сама, тоді як він поїхав до Приннет-Парку з міс Полою Джерард; що він був у товаристві міс Джерард від полудня суботи до шістнадцятої години в неділю; що йому подзвонила додому мати дружини і внаслідок цього дзвінка він почав хвилюватися, подзвонив у поліцію, щоб дізнатися про нещасливі випадки, а тоді поїхав до котеджу в машині міс Джерард, знайшов свою дружину вбитою і повернувся назад до Лондона.

— Ви не могли б мені сказати, сер,— спитав інспектор,— чому ви не подзвонили до нас учора ввечері?

Джон почервонів і позирнув на сера Пітера, який кивнув головою, немов говорячи: «Кажі правду».

— Я був приголомшений і... боявся.

— Кого? Убивці?

— Ні. Я зрозумів, що він уже напевне пішов, але я подумав... я подумав, що ви можете подумати, ніби це я вбив їх.

Сержант записав його відповідь.

— А чому ви так подумали?

Джон знизав плечима.

— Я не міг уявити, кому ще це могло бути потрібно.

— Це ви їх убили?

— Ні.

Томпсон подав знак Сімзові не записувати те, що він збирався сказати.

— У вас, мабуть, стане спокійніше на душі, сер, коли ви дізнаєтесь, що вашу дружину і того чоловіка нагорі було вбито в суботу ввечері між десятою і дванадцятою годиною.

— Отже, якщо ви можете довести, а ви, звісно, можете це зробити,— сказав сер Пітер,— що ви були у Джерардів у суботу ввечері, то вас навряд чи можна розглядати як підозрюваного.

— Ви були в Приннет-Парку, так? — запитав інспектор.

Сержант знов почав робити нотатки.

— Так.

— Цілий вечір?

— Так.

— Коли ви лягли спати?

— Десь об одинадцятій.

— Вас хтось бачив у проміжок часу між тим, коли ви лягли спати, і наступним ранком?

Джон відчув, як знову червоніє.

— Пола... тобто, міс Джерард... ми провели ніч в одному ліжку.

Сер Пітер кивнув головою, почувши потрібну відповідь, та й інспектор, здавалося, був поки що задоволений. Він спитав Джона, чи не міг би той узяти участь в офіційному впізнанні тіл. Спочатку вони вчотирьох пішли до спальні, де лежав уже вкритий ковдрою труп Генрі.

Томпсон зняв ковдру з обличчя, яке було спотворене пострілом з дробовика.

— Це Генрі Мескалл, правда? — спитав він.

— Так,— відповів Джон.

— Ви певні? Від обличчя лишилося не багато.

— Я абсолютно певен.

— Ви часом не знаєте його адреси і когось із найближчих родичів?

— Його дружина — Мері Мескалл.— Джон дав її адресу в Болтонзі, а потім номер телефону.

Сержант занотував це в своєму блокноті.

— Виходить, ви його досить добре знали? — спитав Томпсон.

— Так,— сказав Джон.— Він був один з моїх найближчих друзів.

— Ви не могли б поінформувати його дружину?

— Я б волів, щоб ви увільнили мене від цього.

Вони всі разом рушили вниз.

— Це — кров,— сказав сержант Сімз Джонові, вказуючи на чорні плями на сходовій доріжці.

— Скидається на те, що у вашу дружину стріляли в спальні,— сказав Томпсон.— Я б сказав, що спочатку застрелили чоловіка, потім, схоже, ваша дружина вислизнула, але тут на сходах її влучив постріл з другого ствола. Тоді вона, певно, намагалася втекти крізь двері, що ведуть у сад, але злочинець наздогнав її і вистрілив з револьвера їй ззаду в шию.

Вони увійшли до вітальні.

— Як вони проникли в дім? — спитав сер Пітер.

— Ми гадаємо, що через те вікно.— Томпсон показав у протилежний кінець кімнати.— Там за вікном на клумбі сліди.

— Скількох людей?

— Тільки одного, але він міг впустити другого через чорний хід.— Інспектор повернувся до Джона.— Ви не могли б сказати, ось так, не оглядаючи дому, чи щось із нього викрадено?

— Та ні, я не помітив.

— У вас не було ніякого срібла або коштовних картин?

— Ні. Лише програвач і телевізор, які й тепер тут.

Томпсон кивнув головою, підійшов до тіла Клер, зняв простирадло, що вкривало його, і обережно відхилив тіло від скляних дверей. Воно було залякле, як статуя, і Джон уперше побачив, що очі закоптились і їх майже не видно.

— Це ваша дружина? — спитав Томпсон.

— Так.

Інспектор знов прихилив тіло до дверей.

— Хто міг це зробити? — спитав Джон.

Томпсон знизав плечима.

— Мабуть, злодії, сер. Малоймовірно, щоб це зробила місіс Мескалл, правда?

Джон похитав головою.

— Ні. Вона не ревнива.

— Мені здається, що злодії пробралися в будинок, вважаючи, що там нікого нема, але перелякалися, коли застали там вашу дружину і містера Мескалла.

— Але дрібні злодюжки не носять дробовики та револьвери,— сказав Джон.

— Таке трапляється дедалі частіше,— сказав Сімз.

— Особливо в Лондоні,— докинув Томпсон.

— Але це ж тут...— сказав Джон.— Голі чоловік і жінка... Вони могли просто втекти. Але отак переслідувати Клер на сходах і стріляти в шию...

— Я згоден з вами, сер,— сказав Томпсон.— Це трохи дивно. Спочатку ми подумали, що ваша дружина, мабуть, упізнала вбивцю.

— Чому?

— Ось подивіться на її палець і на той знак, який він намалював кров'ю на підлозі.— Він ступив крок уперед і вказав на дві смужки засохлої крові, які перетинали одна одну на полірованому дереві.— Схоже, що вона намагалася щось написати.

— Це як половина літери Н, правда? — озвався сер Пітер.

— Або Т,— сказав Томпсон.

— Або J,— докинув Сімз.

— Якщо вона знала, що вмирає,— сказав Джон,— це може бути зображення хреста. Вона була.. побожна.

Сержант, що стояв за ним, хихотнув.

Розділ третій

Пізніше того ранку Джон повернувся в Лондон із сером Пітером Крекстоном, а потім сів на поїзд до Норіджа. Коли він дістався до Б'юзі на таксі, діти вже спали. Він сів у кухні і розповів Юстасові й Гелен про смерть їхньої дочки — і про те, як Генрі знайшли мертвим біля її ліжка, і про те, що сам він був у Приннет-Парку з Полою Джерард.

Залишаючись вірним своїй професії, він виклав їм факти, не зупиняючись на поведінці Клер чи на своїй поведінці. Однак коли він розказував, він побачив з обличчя Гелен, що невірність дочки при-

голомшила її більше, ніж звістка про саму смерть. Її обличчя спочатку виражало скорботу та покірність долі,— немов вона почула те, чого боїться кожен з батьків, але повсякчас готовий почути,— а потім на ньому відбилися жах і розпука. Вона повернулась до Юстаса, який узяв її руку, немов для того, щоб допомогти їй опанувати себе; потім він попросив Джона розповідати далі, і Джон, раптом зрозумівши, що було найголовніше для матері його дружини, розповів про кривавий хрест на підлозі.

— То, ви кажете, вона стояла навколішки? — спитала Гелен хрипким нетерплячим шепотом.

— Так. Вона стояла навколішки поруч із зображенням хреста...

Наступного ранку Томові та Анні було легше сказати, що їхня мати мертва,— по-перше, тому що Джон відчував: йому досить сказати, що її вбили «лихі люди», а по-друге, тому що діти сприймають серйозність та значущість звістки, якої вони не можуть до кінця збагнути, залежно від настрою дорослого, який сповіщає їх, а Джон, що тримався на заспокійливих таблетках, був спокійний і безжурний.

Після сніданку, перед тим, як він вирушив назад до Лондона, до нього зайшов Юстас, схожий на Йосифа Аримафейського¹, спитати, чи не можна поховати Клер на кладовищі в Б'юзі.

— Я думаю, Гелен була б щаслива,— сказав він,— якби Клер лежала поруч.

— Авжеж,— сказав Джон.— Авжеж. Власне, я був би вам вдячний, якби ви взялися влаштувати похорон. Я маю повертатися, бо скоро вибори.

— Ти все ж таки братимеш участь?

— Так. Вважаю, що повинен.

Юстас кивнув.

— Мабуть, ти маєш рацію. Життя має йти своїм звичаєм.

Останню фразу він вимовив двозначним тоном. Джон хотів був спитати, що він має на увазі, але тесть уже човгав до дверей своєї спальні.

У Норіджі Джон купив усі ранкові газети і в поїзді до Лондона переглянув їх у пошуках згадки про вбивство. Нічого не було. На станції Ліверпуль-стріт він зателефонував Гордонові. Вони зустрілися через двадцять хвилин у вестибюлі готелю «Грейт-Істерн», де Джон розповів приятелеві, що сталося. Було ясно, хоч це й лишилося неказаним, що Гордонові байдуже до Клер, отож він коротко висловив своє співчуття, і коли потім, уже сидячи, нахилився вперед і обхопив руками обличчя, то це був скоріше жест, який давав йому змогу подумати, ніж прояв співчуття чи скорботи.

— Мені краще зняти свою кандидатуру? — запитав Джон.

— Не знаю. Дай подумати.— Гордон помовчав.— Ти певен, що тебе не підозрюють?

— Абсолютно. Я був у Сассексі.

— Свідки надійні?

— Так.

— У такому разі це постає як особиста трагедія, що може забезпечити тобі додаткові голоси — із співчуття.

— Моя історія занадто бридка для цього.

Гордон кивнув головою.

— Мабуть. У «Ньюз оф уорлд»² буде свято.

— Можна зробити так, що в пресу це не попаде.

— Яким чином?

— Мої інтереси захищає адвокат Джерардів. У нього явно є якісь зв'язки.

— А хто він?

¹ Євангельський персонаж — людина, яка поховала Христа.

² Тижневик консерваторів.

— Сер Пітер Крекстон.

Гордон засміявся.

— А-а. Він сам працює на кілька газет.

— То яка ж твоя думка? Зняти свою кандидатуру чи провадити кампанію?

— Я вважаю, що ти повинен іти далі. Плакати вже надруковано. Вони сповіщають, коли й де відбудуться мітинги. Для виборчого округу було б катастрофою, якби ти зараз зняв свою кандидатуру. Так-так. На твоєму місці я провадив би кампанію. Зрештою, це все-таки особиста справа. Виборців це не стосується.

— Я можу бути не зовсім у формі...

— Ти дуже добре тримаєшся,— сказав Гордон,— як на людину, чию дружину вбито два дні тому. А потім, я завжди знав, що за глэденьким красномовством адвоката в тебе є залізна воля. Я підтримував тебе передусім саме з цієї причини.

З готелю «Грейт-Істерн» Джон поїхав просто до Хекні, де сказав своєму передвиборному агентові лише те, що його дружину вбито й що він не хоче, аби про це дізналися до виборів.

— Моя передвиборна платформа базується на політичних питаннях,— сказав він,— і я не хочу, щоб до них примішували трагедію в моєму особистому житті.

Того ж вечора він виступив на мітингу, де його перебивали вигуками члени Національного фронту. Після мітингу його зустріла Пола й відвезла в «ланчії» у Первз-М'юз.

Лише в середу надвечір Джон повернувся до свого будинку в Голланд-Парку, щоб узяти дещо з одягу. В зеленавому світлі кінця дня він швидко піднявся до своєї спальні, не дивлячись ні ліворуч, ні праворуч, немов його проганяли крізь стрій болісних привидів. У спальні він перевів подих. У кімнаті було незвичайно тихо. Він підійшов до шафи, щоб узяти валізу, й побачив на стільці одягу Клер — спідницю, дві блузки, пару вицвілих трусиків та колготки, які вона стягла й кинула жужмом. Він витяг валізу, а потім сів на ліжко і заплакав.

Після того як він поплакав, йому здалося, що в домі можна побути ще трохи. Він спустився в кухню, ввімкнув опалення і зробив собі чай. Він відчув голод. У хлібниці був якийсь черствий нарізаний хліб, з якого він зробив грінку. Масло в холодильнику було несвіже, але він густо намазав на нього мед. Коли він з'їв одну грінку й збирався взятись до другої, задзвонив телефон. Джон підняв трубку.

— Джон? — Голос був жіночий, якого він не впізнав.

— Так. Слухаю.

Настала пауза.

— Я хочу з тобою зустрітись.

— Хто це?

— Мері.

Він трохи повагався.

— Гарзд... Коли?

— Зараз.

— Заходь. Я буду вдома.

На цьому розмова закінчилась, і Джон поклав трубку. Він уже збирався пити чай з грінками, коли пролунав стук у двері на цокольному поверсі. Він відчинив їх, і ввійшов Гай.

— Я проходив мимо,— сказав він,— і побачив, що ви тут.

— Заходь, випий чаю.

Гай пройшов і сів за стіл, а Джон налив у чайник гарячої води і поклав ще хліба в тостер.

— Прийміть моє співчуття,— сказав Гай.

— Тобі Гелен розказала?

— Ні, тато. Він подзвонив. Я зрозумів, що це щось серйозне. Він звичайно ніколи не користується телефоном.

Джон повернувся до столу й налив шурякові чашку чаю.

— Хто це зробив? Вони знають? — запитав Гай.

Джон знизав плечима.

— Певно, грабіжники.

— Трохи зажорстоко для грабіжників, чи не так?

— Я теж так подумав.

— А це часом не Мері? Може, вона знетямилася від ревнощів?

— Вона буде тут за хвилину.

— У неї міг бути дробовик.

Джон похитав головою.

— Злочинець добив Клер з револьвера. Я не уявляю, що Мері могла це зробити... а передусім — щоб у неї був револьвер.

— Я теж.

Джон подивився на Гая, який тепер нагадував йому Клер.

— Ми не були такі щасливі, як це могло здатися, — сказав він.

— Я знаю, — сказав Гай. — Думаю, що сім'я — це не така проста штука.

Хоча Гай вживав американські словечки й був одягнений, як завжди, в геть потерті джинси, Джона не дратувала його присутність; він навіть відчував незнану досі симпатію до хлопця.

— У всьому цьому, — сказав він Гаєві, — єдине, за чим я шкодную... Звісно, я шкодную за всім, але багато в чому це моя провина. Я не був вірним Клер, як ти знаєш, тож мені не повинно бути гірко, що вона була невірна мені, але мені гірко. Мені не повинно бути гірко, що то був Генрі, бо я знаю, чого він був вартий, — він ніколи й не вдавав із себе іншого, — але мені гірко. Та що чи не найгірше в усьому цьому — це те, що Клер убили разом з ним, і тепер Гелен напевно думає, що вона в пеклі.

— Вона так не думає, — сказав Гай, — після вашої байки про хрест, намальований кров'ю.

— Це не байка, — сказав Джон.

— Я думав, ви це вигадали.

— Може, це й не було зображення хреста. Поліція вважає, що вона намагалася написати чиесь ім'я...

— Але ця думка підтримує матір.

— Нехай тоді вірить у це.

— Я теж хотів би в це вірити.

Джон подивився на нього з подивом.

— Я ніколи не знав, наскільки серйозно ти чи Клер сприймали релігію.

Гай знизав плечима.

— По-різному. Вона ходила до меси щонеділі, правда ж?

— Лише після того, як у нас з'явилися діти... — Нагорі подзвонили біля дверей. — Це Мері.

— Мені піти? — спитав Гай.

— Краще залишайся.

Гай лишився сидіти за кухонним столом, а Джон пішов до парадного входу. Він відчинив, і з темряви вийшла Мері.

— Ти міг би сказати мені сам, — мовила вона, не дивлячись на нього.

— У мене не вистачило духу.

— Не дуже приємно було це почути від поліцейського, який явно вважав, що це зробила я.

Вона повернулася, і при світлі в передпокої Джон побачив по плямах на обличчі та почервонілих очах, що вона плакала.

— Вибач, — сказав він. — Мені треба було прийти до тебе.

Мері почала шморгати носом.

— Не будемо сваритися. Це все так гидко й без того. — Вона подивилася на сходи. — Може, піднімемось нагору?

— Ходімо до кухні. Там Гай.

Вона знов шморгнула носом.

— Гай? Он як... Та дарма. Що в таких ситуаціях доводить до нестями — то це те, що ближні ні га мить не залишають тебе. Мати не виходить з дому. Вона думає, що я накладу на себе руки.

Вона спустилась у кухню, привіталася з Гаєм і, шморгаючи носом та усміхаючись, сіла поруч з ним за кухонним столом.

— Питимеш чай? — спитав Джон.

— Ні. Віскі.

— Зараз я принесу, — сказав Гай.

Він вийшов з кімнати, а Джон став, зіпершись на кухонну раковину.

— Ти знала, що в них був роман?

Вона нервово засміялася.

— Я знала, що він нею цікавився. Думаю, більше для того, щоб дошкулити тобі. Те, що ти виставив свою кандидатуру на виборах, дратувало його... — Вона махнула рукою.

— Мені ніколи не спадало цього на думку.

— Я знала, що він збирався з кимось зустрітися. Коли він казав, що повернеться з Франкфурта чи Джідди в понеділок, я знала, що він зупиниться десь, щоб провести уїкенд з якоюсь дівкою. — Вона побачила, як Джон поморщився. — Пробач. Клер не була дівкою. Це, мабуть, сталося вперше в її житті, так?

— Не знаю. Я ніколи не думав, що вона може бути невірною.

Знов пролунав нервовий і уривчастий, схожий на гавкіт сміх Мері.

— Я б ніколи не подумала, що вона переспить з Генрі.

— Я теж.

— Дружба тепер не багато важить.

— Атож.

Повернувся Гай з пляшкою віскі. Джон налив подвійну порцію в кожную з трьох склянок і додав води з кухонного крана.

— Що ти сказав дітям? — спитала Мері.

— Просто, що її вбили.

— Я теж, але рано чи пізно вони однаково дізнаються про все. Я одного не можу зрозуміти: чому про це не було нічого в газетах. Я чекала побачити: «Дружину соціаліста застрелено з банкіром в їхньому кубельці», — від самого того моменту, як дізналася.

— Сподіваюсь, це не потрапить у газети.

— Але що казати нашим друзям?

— Правду.

— У такому разі все неодмінно впливе.

— Кінець кінцем впливе.

— Але не раніше, ніж закінчатся вибори. Так?

— Так.

— Не можу сказати, що я звинувачую тебе. Життя має йти своїм звичаєм. Єдине, чого я не можу до ладу уявити собі, то це, як *моє* життя буде йти своїм звичаєм...

— Але ж... — Джон не міг придумати, що сказати.

— Генрі був свиня, — сказала Мері, — але він був моєю опорою.

— Я знаю, — сказав Джон.

— Може, час від часу ти поведеш мене в ресторан?

— Звісно.

— Хоча в тебе є ота Пола Джерард, так?

— Так.

Вона великими ковтками випила своє віскі.

— Завжди знаходиться заміна, — сказала вона підводячись. — Мені треба йти додому. Час купати дітей. Що ти робиш сьогодні ввечері?

— Я...

— Звісно. Ти не повинен забувати про своє алібі.

— Я не вбивав їх.

— Ні, я знаю. Я теж не вбивала. А ти? — Вона повернулася до Гая.

— Що?

- Ти сьогодні вільний?
- Еге ж.
- Ходімо в кіно.
- Домовились.
- Зайду пізніше. Десь о восьмій.

Вона вийшла з кухні повеселівши. Джон провів її до парадного входу.

— Це гидко, правда,— сказала вона,— коли всі знають, що тебе облили грязюкою? Якби він загинув у авіакатастрофі, це була б інша річ. А так це просто паскудно... Пробач. Тобі не легше. Хоча в тебе є ота... Ну гаразд, ще побачимось... Ні, з тобою не хочу. Я хочу побачитися з Гаєм. Не бійся, я його не з'їм.— Вона поцілувала Джона в щоку.— Не забувай про мене. Гаразд?

— Гаразд.

— Ми однаково можемо лишатися друзями.— Вона взялася за ручку дверей.— До речі, ми приходимо на похорон один до одного? Я оце думаю: як заведено в таких випадках? Я можу звернутися із запитанням до газети. Це ж такий мудрований етикет...

— Не приходь на похорон Клер.

— Не прийду. Гаразд. Де її поховують?

— У Б'юзі.

— Генрі теж поховують у Норфолку. На родинній ділянці. Так що вони лежатимуть майже обіч. Їх будуть відокремлювати чотири чи п'ять миль. Так близько і так далеко... Ха-ха!.. Ти бачив його тіло. Я мала його впізнати. Жах. Ну, та дарма. Хробакам однаково що їсти.— Вона відчинила двері.— Як шкода, що його зараз тут нема і він не може мені сказати, щоб я заткнулася... Щастя тобі!..— Вона вийшла, не подивившись на нього, і зачинила двері.

Розділ четвертий

На похорон Клер, що мав відбутися тієї суботи вдень, запросили гільки близьких родичів, але багато шанованих норфолкських сусідів однаково прийшли. Похорон проводив католицький священник на англійсько-католицькому кладовищі, недалеко від будинку родини Лоу. У своєму слові він розказав історію про хрест, намальований кров'ю на підлозі, ані словом не згадавши про коханця нагорі.

Джон стояв біля могили із своїми двома дітьми. Його обличчя нічого не виражало, бо в нього не було ніяких думок, що могли б надати йому певного виразу. Том, праворуч від нього, мав урочистий вигляд, наче цього від нього й сподівалися; Анна, ліворуч, намагалася погамувати збудження, яке викликало в неї все, що відбувалось. Обом сказали, що їхня мати лежить у полірованому дерев'яному ящику, але ні той, ні та, здавалось, цього до кінця не усвідомлювали.

— І оце поховують?— прошепотіла Анна до батька, не вірячи, що таку річ з блискучими срібними ручками треба віддати вологій землі.

Юстас стояв, випроставшись, і Гелен спиралась на його руку. На ньому був темно-сірий костюм, ровесник його молодості, який завдяки тому, що дбайливо зберігався у нафталіні, надавав йому надзвичайно елегантного вигляду. Його голова була піднята, наче він був на параді,— а може, просто тому, що його пильний погляд був спрямований по верх голів присутніх до білих хмар на небі.

Обличчя Гелен було наполовину сховане під темною вуаллю. Джон помітив, що хоч вона коли-не-коли посміхалася дітям, але не підводила очей, щоб не зустрітися поглядом з ним; можливо, подумав він, вона вважала його винним у тому, що сталося, або ж боялась, що він відступиться від своєї історії про хрест, бо щоразу, коли священник згадував про це, вона енергійно кивала головою, так наче Клер, застрелену під час перелюбства, вже було залічено до тих Дензі, які загинули за віру.

Після похорону в домі Лоу були поминки. Хоча сусідів і не запро-

шували, їх явно чекали: в побляклій вітальні було розставлено келихи, і одна з жінок, які допомагали в домі, стояла у фартусі і наповнювала їх хересом. Заходячи, гості потискували руку Юстасу та Гелен і висловлювали співчуття, але Джона обминали, наче його присутність бентежила їх. Тільки його мати, яка приїхала з Йоркширу, театральню поцілувала його, коли ввійшла до кімнати, а погім з трагічною міною рушила далі — побалакати з сусідами Лоу, ніби то були її сусіди, як і могло статися насправді: вони були однієї породи.

Джон, який спочатку майже не помічав, що інші обминають його, ходив по кімнаті за своїми дітьми, але, коли вони побігли до кухні, щоб принести тарелі з бутербродами та булочками з сосисками, він підійшов до однієї групки людей, а потім до другої, але відчув (а може, це йому здалося) холодність та осуд у тому, як вони розмовляли з ним. Це викликало в нього роздратування й злість. Хто ці люди? Чого вони прийшли? Як вони сміють примушувати його відчувати себе небажаним гостем на похороні своєї дружини? Що вони знають про Полу? Може, Юстас із Гелен звели на нього наклеп? Чи, може, це через те, що він кандидат від лейбористської партії? Чи вони думають, що соціалізм і адюльтер нерозривні й що він уособлює і те, і те?

Джон вийшов з вітальні й подався до бібліотеки, де на камінній решітці жевріли два поліна. Він присів навпочіпки і спробував роздмухати вогонь міхом. Коли поліна заблискотіли яскравим полум'ям, він підвівся, підійшов до вікна і поринув зором у вогий мертвий сад. Як важко повірити, що ці чорні дерева та кущі колись знову рясно вкриються цвітом та листям. Чи приїде він знов до Б'юзі наступного літа? Мабуть, що ні. Це був дім Клер, а не його, і якщо Лоу вважають його винним в її вбивстві, а можливо, навіть в її невірності, тоді йому краще з ними не зустрічатися. Діти зможуть приїздити сюди самі або з нянькою. Йому треба буде найняти няньку, яка б доглядала за ними, але він скоріше помре, ніж приїде до Б'юзі лише для того, щоб зносити докори старих Лоу.

З передпокою долинули голоси гостей: вони вже розходились. Джон обернувся, підійшов до каміна і поглянув на годинник: він скористався виборами як приводом, щоб негайно повернутися до Лондона, але до поїзда лишалось ще дві години. Він став спиною до каміна, зігріваючи ноги і водячи поглядом по книжкових полицях. Нарешті зупинив погляд на «Смерті Івана Ілліча». Він ступив крок уперед і витяг книжку з того місця, де сам її поставив, — між «Скоттом Антарктичним» та «Оксфордським словником християнських імен». Подумати лишень, що всього кілька місяців тому отаке невеличке оповідання так сильно засмутило його, тим часом як реальне життя... Він розгорнув книжку, перебіг очима по сторінках і пригадав, як він ліг спати тієї ночі з відразою до свого життя, ненавидячи Клер, переконаний у тому, що він помирає, а вона житиме вічно. Тим часом як тепер... Як закінчується це оповідання? Джон подивився на останню сторінку. «Він хотів сказати ще «прости», але сказав «пропусти» і, неспроможний уже поправитись, махнув рукою, знаючи, що той, кому треба, зрозуміє». Звісно, він умер розкаяний. Як Клер. Джон згорнув книжку і поставив її назад на полицю.

Розділ п'ятий

Загальні вибори відбулися двадцять восьмого лютого. До півночі в окрузі Хекні та Херрінгей голоси були підраховані і результати оголошені: в ратуші Хекні. Джона Стрікленда обрали більшістю у 8328 голосів. Прихильники Джона привітали його вигуками та оплесками, і він виголосив коротку промову. Після цього в приміщенні виборчого комітету влаштували вечірку, на яку Джон прийшов з Полою, не пояснюючи, хто вона.

Переможна більшість у нього була майже така, як у О'Грейді на виборах 1970 року, але вже на той час, коли був оголошений його резуль-

тат, стало ясно, що консерватори не дістали тієї підтримки, на яку вони розраховували,— що лейбористська та ліберальна партії здобули деяку перевагу над ними. На козлах поставили телевізор, і щасливі товариші Джона вибухали дедалі п'янішими вигуками щоразу, коли оголошували сприятливий результат або коли на екрані з'являвся лідер лейбористів Гарольд Вільсон, але ті вигуки більше скидалися на вигуки болільників футбольної команди, що виграла матч, ніж на войовничий крик революціонерів, від якого кров холоде в жилах, і Джон, крім сп'яніння перемогою, відчував професійне задоволення: його поміркований аналіз настроїв суспільства виявився правильнішим, ніж істеричні побоювання його друзів-буржуа.

Діти залишилися в Б'юзі, так що Джон повернувся тієї ночі з Полою в її дім у Первз-М'юз. Коли він прокинувся наступного ранку о десятій годині, то вже добре знав, де він є; і знов Пола вже була на ногах — запах кави плив крученими сходами,— і коли Джон спустився в халаті вниз, то побачив, що на кухонному столі розкладено всі ранкові газети.

— Ми не набрали абсолютної більшості,— сказала Пола,— і Хіт не піде у відставку.

— Йому доведеться це зробити.

— Це залежить від лібералів...— Вона поставила перед ним яечню з беконом.— Святковий сніданок,— сказала, сідаючи поруч.— Учора ти був чарівний,— провадила вона, тим часом як Джон узявся до їжі та газет.— Я справді пишалася тобою. Багато хто подумав, що вони були свідками початку чогось важливого. Один чоловік, який сидів у залі поруч зі мною сказав: «Цей далеко піде».

Джон посміхнувся.

— Не покладай особливих надій.

— Я не покладаю ніяких надій. Будь такий, як ти є. На вечірці я розговорилася з твоїм приятелем. Як його ім'я? Журналіст з дружиною-ірландкою?

— Гордон.

— Так. Він сказав, що знає тебе ще з Оксфорду...

— Після закінчення університету ми разом наймали квартиру.

— Він вірить у тебе не менше, ніж я. На нього справило величезне враження те, що смерть Клер тебе не зломилася і, незважаючи ні на що, ти йшов своєю дорогою.

— Тільки завдяки тобі...

— Це не так. Він сказав,— а мені він здається досить проникливим, правда,— що чого тобі досі бракувало, то це внутрішньої впевненості у своїх силах. Він каже, що англійські приватні школи виробляють почуття, ніби для успіху важливі зовнішні фактори: відповідна школа, відповідний університет, відповідна вимова, відповідна дружина,— і що закон з його наголосом на прецеденті та юридичних тонкощах робить те саме. Мовляв, досі тебе пригнічувало те, що він називає «класовою культурою», але тепер твої справжні почуття та ідеали прориваються на поверхню і роблять тебе більш переконливим для себе самого. Ти розумієш, що він має на увазі?

— Так,— сказав Джон з повним бекону та яечні ротом.

— Він також сказав...— Пола завагалася.— Він би цього не сказав, якби не був п'яний, тож, мабуть, мені не слід цього повторювати.

— Кажі,— мовив Джон, почасти слухаючи Полу, а почасти читаючи газету.

— Він також сказав, що Клер тобі перешкоджала.— Вона замовкла, немов для того, щоб подивитися, чи не засмутить його розмова про померлу дружину.

— Як?

— Мовляв, вона не поділяла твоїх ідеалів, не могла по-справжньому оцінити твої можливості.

— Вона не була соціалісткою..,

— Він мав на увазі не лише твої можливості як політика, хоча він часто вживав політичний жаргон. Він сказав, що знав тебе досить добре, коли познайомився з Клер, і гадає, що ти покохав її і одружився з нею... Ось його власні слова: «щоб забезпечити успіх на фініші в елітарній буржуазній субкультурі».

Джон посміхнувся.

— Він, певно, був добряче напідпитку.

— Але ж він говорив, що думав. Він вважає, що потім вас утримували разом такі спільні турботи, як ваш дім, діти, але що в душі ви рухались у діаметрально протилежних напрямках, пригнічуючи справжні особистості одне одного. Він сказав, що це було все одно, наче б Дантон одружився з Марією-Антуанеттою.

— Йому б працювати у шлюбній консультації,— зауважив Джон, перегортаючи сторінку газети.

— Там є невеличка замітка про вбивство,— сказала Пола.

— Де?

— На третій сторінці, внизу.

То було коротке повідомлення, що Генрі Мескалл, банкір, був знайдений убитим разом із жінкою у котеджі в Уїлтшірі.

— Колись воно мало вийти назовні.

— А зараз саме слушний час. Всі читатимуть про вибори.

— Вони не вказують прізвища Клер?

— У «Таймс» — ні. У «Дейлі телеграф» указують. А в «Дейлі мейл» пишуть гірше. На твоєму місці я не стала б читати.

— Що вони пишуть?

— Гірше те, щò вони замовчують.

— Вони називають прізвище Клер?

— Так.

— А що в «Гардіан»? — спитав він, думаючи про Юстаса та Гелен.

— Нічого.

— Добре.

— До речі,— сказала Пола,— я купила тобі подарунок, щоб відсвяткувати перемогу.

Джон відірвав очі від газети; він однаково не любив ні робити подарунки, ні отримувати їх.

— Що за подарунок?

— Сподіваюсь, ти не будеш проти...

— А чого я маю бути проти?

— Ти можеш бути проти.— Вона соромливо осміхнулась.

— Давай його сюди, подивимось.

— Власне, я не можу його тобі дати.

— Чому?

— Він трохи заважкий.

— Тоді опиши його.

— Ходімо подивимось.

Вони обоє встали з-за кухонного столу, і Пола підвела його до вікна, що виходило на вулицю.

— Онде,— сказала вона.

Він виглянув і побачив блискучу синю машину «вольво-універсал», припарковану просто біля будинку.

— Оце такий подарунок? — спитав він.

— Еге. Ти не проти?

— Звісно, я не проти. Він прекрасний...

— Я подумала, що поліція вже набридла тобі своєю увагою до твоєї старої машини, та й узагалі її найкращі часи вже позаду...

— Але ж ця коштує шалені гроші.

— Не такі вже шалені. Але, може, ти хотів щось інше? Я подумала; що з дітьми...

— Машина чудова.

- Тобі подобається колір? Як ні, то можна замінити.
- Джон обернувся й поцілував її.
- Ти дуже добра до мене.
- Це не доброта — бути добрим до того, кого любиш.
- Тоді не добра, а щедра.
- Це й не щедрість. Як я можу дати тобі що-небудь, коли я вже вся твоя?

Хоч Пола звільнила одну із вбудованих шаф для дедалі більшої кількості одягу, яку Джон тримав у Первз-М'юз, проте обом було достатньою мірою властиве почуття пристойності, щоб зрозуміти: має минути кілька місяців, поки вони зможуть відкрито жити разом. Тому, коли діти повернулися з Б'юзі, Джон перебрався назад у свій дім у Голланд-Парку. Пола, проте, взяла в свої руки турботи по догляду за домом. Вона найняла няньку з дипломом Норландського коледжу і працюючу служницю, яка приходила прибирати в домі й прасувати. Вона стежила за тим, щоб Том, вирушаючи в понеділок уранці до школи, взяв гроші на обіди; щоб кожного другого четверга він брав плавки; щоб Анна у вівторок після школи йшла на уроки балету, а щосуботи вранці на заняття з фортепіано. Усе це давало змогу Джонові не лише присвятити свій час обраній ним кар'єрі члена парламенту, але й знов зайнятися адвокатурою.

Єдиним вразливим місцем цього раціонального режиму його життя був настрій дітей. Лише тоді, коли вони повернулись додому і знайшли двох незнайомих жінок замість матері, вони вперше збагнули, що Клер умерла назавжди. Вони нічого не сказали, але їхня веселість зникла. Вони були бліді, сумні і наче самі не свої. Джонові теж було дивно бачити їх такими доглянутими й неприродно ввічливими, і він не дозволяв собі в присутності Поли та няньки бавитися з ними і лоскотати їх, як це робив раніше. Щоразу, коли була змога, він приходив додому до чаю, але, коли це траплялось, вони, здавалося, розуміли, що він жертвує чимось, щоб побути з ними. По неділях усе було так само. Джон твердо вирішив вивільнити цей день для сімейного життя, але на ньому висіло так багато інших справ, що він неминуче відчував роздратування й розчарування, спостерігаючи на дозвіллі, як Том їздить на велосипеді у Голланд-Парку, а Анна гойдається на гойдалці.

Дратувало його також, хоч і трохи по-іншому, те, що вони з Полою живуть окремо, навіть у суто формальному розумінні. Вони обідали разом у палаті громад або в якомусь ресторані поблизу Вестмінстеру, і двічі чи тричі на тиждень він заїжджав у Первз-М'юз по дорозі додому. Але тепер він був часто вимучений після дня адвокатури та політики і виявив, що йому коштує дедалі більших зусиль розлучатись о першій годині ночі з ніжним, теплим і запашним тілом Поли, одягатися і їхати додому в Голланд-парк. І йому аж ніяк не завдавало приємності бачити за сніданком навпроти за столом носате обличчя няньки. Зрештою вони з Полою вирішили, що почекають, як годиться, півроку з дня смерті Клер і що в суботу третього серпня вони розпочнуть спільне життя, тобто, щоб усе ще більше спростити, одружаться.

Розділ шостий

Невдовзі після відкриття парламенту до Джона в палату громад завітали інспектор Томпсон та сержант Сімз. З ними був ще один поліцейський у цивільному, якого вони відрекомендували як інспектора Блеккета з відділу розслідування вбивств Скотланд-Ярду.

— Ми змушені були вдатися до послуг Ярду, сер,— сказав Томпсон,— бо, відверто кажучи, самі зайшли в безвихідь.

Блеккет належав до того типу лондонських детективів, з якими Джон уже був знайомий: він багато разів піддавав їх перехресному допиту як свідків. Коли Томпсон мав вигляд фермера, то Блеккет, з

його грубим, побитим віспою обличчя, мав вигляд злочинця, і, розмовляючи із Джоном, він усміхався з удаваною повагою, яку бували детективи виявляють щодо служителів Феміди.

— Загадкова справа, правда? — сказав він Джонові.

— Так, — відказав Джон. — Безперечно, загадкова, якщо це не фатальний збіг обставин.

— Фатальний збіг обставин? — проказав за ним Блеккет. — Що ж, добре сказано. Ми називаємо це «дика випадковість». Як ви, очевидно, знаєте, сер, з вашого судового досвіду, злочини звичайно улягають певній схемі: є невеличка банда, яка займається котеджами чи поштами, іноді застосовуючи зброю, а іноді ні. Останнім часом у нас з'явилися досить відчайдушні хлопці, що займаються котеджами, — і якщо їх зачепити, то є небезпека дістати тяжкі тілесні пошкодження, — але вони завжди добре поінформовані. Вони ніколи не підуть туди, де нічого взяти. Отже, чому ваш котедж?

Джон похитав головою.

— Не знаю. Виходить, це було позбавлено всякого сенсу.

— У вас заможні сусіди, — сказав Томпсон. — Може, злочинці прийняли ваш дім за їхній, а коли натрапили на вашу дружину та містера Мескалла, то психонули і втекли.

— Так... але хіба вони не побачили б тоді машини?

— Є ще одна версія, — сказав Блеккет.

— Яка?

— Що вбивства були зумисні.

— Але кому потрібно було їх убивати, окрім мене та Мері?

— Я з вами згоден, сер, через те в нашому розслідуванні ми вас обох виключили. Але що, як хтось хотів убити саме вас, а натомість убив містера Мескалла?

Джон проковтнув слину.

— А навіщо комусь мене вбивати?

— Це ви самі нам скажіть, — сказав Блеккет.

— Я не можу уявити ніякого мотиву...

— Не поспішайте. Може, є хтось, проти кого ви виступали в суді, хто має на вас зуб?

Джон похитав головою.

— Ні.

— Або хтось, кого ви захищали. Хто міг подумати, що ви не зробили всього, що могли.

На мить Джон подумав про Террі Пайка.

— Ні, — сказав він. — Не думаю. Розумієте, я не часто виступав в карних справах. Здебільшого поліцензій.

— Я знаю, сер, — сказав Томпсон. — Це ж лише одна з версій. Ми хочемо обміркувати всі можливі варіанти.

— Ви б переглянули ваші справи за минулий рік чи більше, — сказав Блеккет. — Може, й відкопаєте якогось психа, котрий має щось проти вас.

— Звісно, я це зроблю, — сказав Джон, — але не думаю, що це допоможе.

— А чи є у вас якісь міркування щодо того, хто б міг хотіти вбити містера Мескалла? — спитав Блеккет.

— Особисто його?

— Так.

— Ні, немає.

— Може, котрась із його жінок? Здається, в нього їх було чимало... Я, звісно, не рахую вашої дружини.

— Ні, не думаю. Вони не з тих, що...

— Я згоден з вами, сер, — сказав Блеккет. — Ті світські дамочки не дуже схильні вчинити злочин із ревнощів. Принаймні я таких не зустрічав. — Він підвівся. — Пробачте, що забрали у вас стільки часу, сер.

Джон провів їх до дверей.

— Буду радий допомогти вам чим зможу,— сказав він.— Мені дуже важливо, щоб ви знайшли вбивцю.

— Ми зробимо все, що в нашій змозі,— сказав Томпсон.

— Може, я й помиляюсь,— сказав Блеккет.— Може, це просто... як ви висловились, сер? Фатальний збіг обставин? Двійко шукачів пригледіли на травички. Наздогад вибрали місце — тихе, безлюдне, в кінці вулиці... Але це однаково, що підхопити венеричну хворобу від кришки унітаза. Дуже мало ймовірно. Справді так. Якби моя дружина спробувала підсунути таку байку мені, сер...— Він похитав головою і вийшов.

Того вечора, лежачи поруч із Полою в ліжку, Джон спитав її, чи не думає вона, що Генрі та Клер міг убити Террі. Її обличчя було пригнучене до його грудей, і деякий час вона не відповідала; потім відхилила голову, щоб можна було говорити, і, не дивлячись на нього, сказала:

— З якого б то дива йому їх убивати?

— Можє, він хотів убити мене, а помилково вбив Генрі.

— А навіщо йому треба було вбивати тебе?

— Через тебе.

Вона засміялася.

— Ні, запевняю тебе. Він не любить мене до такої міри. Він почував би себе приниженим, коли б якась жінка важила для нього так багато.

— Ти не думаєш, що мені треба сказати про нього поліції?

— Я б цього не робила.

— Може, ти й маєш рацію.

— Небезпека полягає в тому, що, якби ти це зробив і вони не змогли знайти справжнього вбивцю, вони спробували б пришити це йому — просто щоб закрити справу. Вони цілком здатні на таке...

— Я знаю.

Розділ сьомий

Хоча тепер Пола сама дбала про практичні сторони його домашнього життя, була одна справа, якої Джон не міг їй доручити і на яку вона сама не зголошувалась,— зробити щось з одягом Клер та іншими її речами. Спочатку Джон просто запхав речі, які вона залишила жужмом на стільці, в одну з шухляд, а її туфлі та пантофлі — в низ шафи. Потім однієї неділі, вранці, коли діти були з нянькою в церкві, він переглянув шухлядки її туалетного столика, щоб вирішити, що з її коштовностей передати Анні, коли вона виросте. Дивлячись на речі, що належали Клер, він виявив, що пам'ятає її так ясно, наче вона сидить поруч з ним у кімнаті. Це була не фізична присутність, але щось наче одне з тих напрочуд чітких сновидінь, після яких навіть через деякий час віриться, що то був не сон, а дійсність. Довге життя Джона з Клер зробило для нього спогади про неї реальнішими, ніж повсякденні події минулого тижня. Не те щоб він пам'ятав якісь окремі епізоди — скоріше йому здавалося, що він бачить, як вона ходить по кімнаті, відчуває запах її тіла поруч з ним на ліжку, чує, як вона гукає з кухні, що обід уже готовий. У домі було тихо, і Джон упав у ностальгічний транс, знов зазнаючи тих почуттів, що їх зазнавав, коли Клер була жива, але тепер, коли вона була мертва і він знав, що вона зараз не готує обід внизу на кухні, в його душі пробивались на поверхню саме ті почуття, які тоді були приховані десь у найглибших закутках. На мить його спогади про Клер сповнилися справжньої ненависті; очі його звужились, і він зціпив зуби — адже жінка, яку він зараз відчував і пам'ятав, зрадила його з Генрі Мескаллом. Він повторив безгучним шепотом її брехливі слова: «Поїду до котеджу й подивлюсь, чи все там гаразд... Я хочу до початку весни зробити дещо в саду»,—

і ніби чув ті слова так ясно, як вона їх тоді вимовила, хоч тоді він її майже не слухав. Він почав уявляти собі пристрасно сплетені тіла Клер і Генрі Мескалла — його дружини і найкращого друга — й із задоволенням подумав про кару, яку обрушила на них невідома рука. Потім ревності згасли, і він лишився наодинці з сильним, німим, тваринним почуттям до Клер, яке викликало в нього таку журбу, що, коли згодом діти повернулися з церкви, вони побачили, що їхній батько тихо плаче, тримаючи в руці материне перлинне намисто.

Саме тому, що Клер і далі була присутня в своїх речах, Джон захвав їх і не став вирішувати, що з ними робити. Та ця проблема й далі не йшла йому з голови: лишилося чимало цілком пристойних платтів і тувель, що їх можна було віддати на добродійний базар, — якби він тільки міг звикнути до думки, що якась інша жінка носитиме речі Клер. Не міг він наважитись і на те, щоб просто викинути їх з дому. Звісно, найкраще б спалити їх на багатті, але спробуй зробити це на маленькому задньому подвір'ї лондонського будинку.

Наприкінці травня Пола найняла на тривалий термін будинок, затиснутий з обох боків, на вулиці Лорд-Норт — за п'ять хвилин ходи від палати громад. Уранці першого червня, у суботу, вона запропонувала Джонові, щоб він з дітьми прийшов оглянути те, що мало стати їхнім новим домом. Попередні господарі залишили будинок чистим і в доброму стані, але він був не умебльований: скрізь сама гола підлога, а на стінах — темні прямокутні плями там, де висіли картини.

Розташування кімнат було майже таке саме, як і в будинку у Голланд-Парку: кухня на цокольному поверсі і вітальня на другому. Головну різницю становила обшита панелями їдальня на першому поверсі з механічним підйомником із кухні. Саме цей хитромудрий пристрій вразив дітей найбільше, і, поки Джон захоплювався пропорціями кімнати, вони гралися з тросами та блоками.

На третьому поверсі, над вітальнею, містилася спальня, до якої прилягала ванна кімната; на самому верхечку, в мансарді, було ще три спальні і ванна для дітей та няньки.

— Ви самі повинні вирішити, хто з вас у якій кімнаті житиме, — мовила Пола, показуючи Томові та Анні їхній поверх, — а няня буде в тій кімнаті, яка залишиться.

— А няні обов'язково треба жити з нами? — спитала Анна зажурено. — Чи не може вона приходити на день, як місіс Гайлз?

— Ні, — відповів Джон. — Буде краще, якщо вона житиме разом з вами.

— Ми позбудемось її, коли Том піде до школи, — сказала Пола.

— Я думав, що не буду навчатися в школі-інтернаті, тату, — сказав Том, повертаючись до батька.

— Це ще не вирішено, — відказав Джон.

Коли вони спускались униз, Анна спитала, де буде кімната для розваг.

— Тут місця багато, — сказав Джон. — Напроти їдальні є гарна невеличка кімнатка. Може, там?

— Я вважала, що то має бути твій кабінет, — сказала Пола. — Тобі, певно, не обійтись без кабінету.

— Так, ти маєш рацію... Тоді як щодо задньої кімнати на цокольному поверсі? — звернувся від до Анни.

— Як на мене, вона підійшла б для філіппінки, — мовила Пола.

Джон наспився.

— А нам справді потрібна філіппінка? Хіба не досить буде няньки та прибиральниці?

— Ні, не досить, якщо ти хочеш, щоб я була хоч трохи корисна тобі в ролі дружини політика. Нам треба буде приймати гостей, і я б хотіла допомагати тобі в твоїй політичній діяльності.

— Звісно.

— А філіппінки просто незамінні в домі. Ти майже не помічаєш їхньої присутності.

— Я вірю, що це так, але тоді дітям, по суті, нічого не лишається.

— А хіба вони не можуть гратися в своїх кімнатах?

— Та, певно, можуть.

— А де ми будемо дивитися телевізор? — спитав Том.

— Я вам ось що скажу,— промовила Пола голосом, сповненим нестримного ентузіазму, яким вона розмовляла з Джоновими дітьми.— Кожен з вас може мати свій маленький кольоровий телевізор у спальні. Як ви до цього ставитеся?

— Кожен — свій? — спитав Том.

— Кожен — свій,— підтвердила Пола.

— А няня?

— І вона теж.

— Це не буде занадто? — озвався Джон.

— Я не вважаю. Вони коштують не так дорого. В усякому разі дешевше, ніж ще одна кімната.

— А як же ліжко? — стривожено спитала Анна й похнюпилась.— Мені потрібне буде ліжко.

Джон посміхнувся, присів навпочіпки і поцілував її.

— Звісно,— сказав він.— У тебе буде те саме ліжко, що й тепер. І твій стіл. І твоя шафа.

— А як же моя кімната вдома? Там теж має бути ліжко.

— Але, коли ми будемо жити тут, ми вже не житимемо там. Ми продамо той будинок. Там житиме хтось інший.

— То ми вже більш ніколи не будемо жити вдома? — спитала Анна.

— Оце й буде наш дім,— сказав Джон.

Вони всі разом пообідали в ресторані; тепер це траплялося досить часто і вже не було такою подією для дітей, як раніше. Тому, чекаючи, поки принесуть їжу, вони совались і сварилися. На обличчі Поли з'явився вираз стримуваного роздратування, і врешті Джон розізлився й лягнув Анну, а та розплакалась, прикривши обличчя лляною серветкою.

Після обіду вони відвезли Полу додому, а самі поїхали у Голланд-Парк. Нянька у вихідні не приходила, і вони були втрьох. Діти спустилися вниз подивитись фільм по чорно-білому телевізору, а Джон піднявся до вітальні почитати парламентські звіти. Він почував себе спокійно і незвично бадьоро. О п'ятій годині він спустився до кухні, щоб зробити дітям чай. Він надягнув старий фартух, в якому завжди порався в кухні, і поставив каструлю з водою для спагетті — то була улюблена страва Тома.

Почувши, що батько порається біля плити, і відчувши голод,— у ресторані вони з'їли не багато,— діти прийшли в кухню. Анна залізла на табуретку, щоб узяти з шафи банку томатного соусу, а Том накривав на стіл. Вони сміялися, вистрибували й ганялись одне за одним навколо столу. Коли нарешті всі троє посідали за стіл — діти перед тарілками із спагетті з томатним соусом і тертим сиром, а Джон з чашкою чаю,— Анна підвела очі й спитала:

— А ми не могли б лишитися в цьому домі, таточку?

— Та ні,— сказав Джон, дивлячись у свою чашку.

— Як на мене, той будинок шикарніший,— докинув Том,— цебто він буде такий, коли його пофарбують і привезуть меблі та інші речі, але цей мені подобається більше, правда. А тобі ні?

Джон подивився на двоє напружених дитячих личок.

— Новий дім набагато ближче до моєї роботи. Мені буде легше приходити до чаю.

— Я знаю,— сказав Том,— але в цьому будинку всі наші речі, і ми завжди жили тут, і мама тут жила...

— Він не досить великий...

— Чому? Зараз він досить великий.

Том говорив дружелюбно, але настійно, а Анна спостерігала з широко відкритими очима.

— Він буде не досить великий, коли я одружуся з Полою.

Том утупив очі в свою тарілку.

— Тоді, мабуть, так, — погодився він.

— А ти справді збираєшся одружитися з Полою? — спитала Анна.

— Так.

— Ти ж одружений з мамою.

— Тепер уже ні.

— Тому що вона вмерла?

— Так.

— А з людиною, яка вмерла, перестаєш бути одружений?

— Так.

Вона кивнула, немов усе зрозуміла.

— А тобі треба одружуватися з нею, тату? — спитав Том. — Я хочу сказати, чи не могли б ми й далі жити втрьох, без Поли, без няньки й без філіппінки?..

— Та ні, — сказав Джон. — Якщо я буду виконувати свою важливу роботу в парламенті, мені справді буде потрібна людина, яка б доглядала за мною.

— А ми самі будемо доглядати за тобою, — сказала Анна. — Я тобі обіцяю.

— І ми б не сварились і не билися, — докинув Том.

— А на канікули могли б їздити до бабусі Стрікленд та дідуся Лоу, — сказала Анна. — Вони б доглядали за нами.

Джон похитав головою.

— Та ні, мені таки треба одружитися з Полою, — мовив він. — Я пообіцяв, і мені справді хтось потрібен... Коли ви підроснете, ви зрозумієте.

— Ще, будь ласка, — сказала Анна, піднявши свою тарілку.

— Мені, будь ласка, теж, — сказав Том, піднявши й свою.

Джон удав із себе італійського офіціанта, що подає спагетті, і діти знов засміялися.

Наступного ранку Джон повів дітей до меси. Він сів, став на коліна, потім знову сів, як і всі, хто молився, але не стежив за відправою і не слухав проповіді. Його думки були зайняті іншим. Що йому робити з котеджем? Агенти по продажу нерухомості сказали йому, що вбивство звело шанси продати його до нуля. А що робити із старим «вольво», який поліція повернула йому, — він стояв тепер припаркований поруч з новим біля його дому? Один агент оглянув машину і запропонував купити її на брукс. Джон відмовився. А що робити з меблями, які Пола не хотіла перевозити в будинок на вулиці Лорд-Норт? Джона дратувало те, що позбутися набутків минулого життя виявилось такою важкою справою, і він повернувся додому з церкви в безжальному й рішучому настрої. Він вирішив для початку розв'язати проблему з одягом Клер: треба запакувати його в картонні ящики від останньої партії вина, яку йому прислали на замовлення, а потім можна буде спалити його або роздати.

З верхньої шухляди шафи він дістав панчохи та спідню білизну, з другої — спідниці й блузки, з третьої — жакети й джемperi. Ото під ними він і знайшов три конверти, перехоплені гумовою стяжкою. Джон узяв їх і побачив, що всі вони адресовані Клер; почерк був акуратний і чіткий. У нього похолело в животі. Невже це листи від Генрі? Чи від якогось іншого коханця? Мабуть, Клер зраджувала його й раніше, протягом багатьох років. Джон знову поглянув на верхній конверт і побачив, що на ньому італійська марка. Певно, це таки від Генрі, який був там у службових справах. Але почерк був не його. Може, для прикриття він попросив когось іншого надписати адресу. Джон витяг

з конверта перший лист. «Моя люба Клер!» — починався він. Джон перевернув листа й подивився вниз: «Із широю любов'ю, Майкл». Майкл? Хто такий Майкл? Він знову перевернув листа й побачив, що його надіслано з єзуїтського коледжу в Римі. Тільки тоді він пригадав, що директором школи в Стоуніхерсті, де тепер навчався Гай,— і велінням долі священником, який вінчав його самого і Клер,— був єзуїт отець Майкл Пірс.

Джон відчув, що його ноги підтинаються в колінах, і сів на ліжку. Тоді знов подивився на лист. «Моя люба Клер! Я був безмірно радий одержати твого листа, хоч написати його тебе спонукала лише збурена душа». Він став читати далі. Клер написала священникові явно для того, щоб розповісти про залицання Генрі, бо відчувала спокусу прийняти їх. Єзуїт відповів суворіше, ніж можна було очікувати. «...Перелюбство — безперечний гріх... рак душі». Потім Джон побачив на аркуші і своє ім'я. «Ти майже нічого не пишеш про Джона, я не можу повірити, що ти хотіла б скривдити його і принизити». Що вона відповіла на це? Джон розгорнув другий лист. Там знов була теологія. «Якщо ти переспши з Генрі Мескаллом, ти не обов'язково потрапиш у пекло...» Це вже більше скидалося на єзуїта. «Я трохи розгублений, що ти пишеш, що любиш Джона, і все ж таки, здається, часом ставишся до нього із зневагою...» Про що ж це йдеться?.. «Якби ти більше цікавилася життям Джона й поділяла його прагнення, можливо, ти б так не нудьгувала». Погоджуючись, Джон кивнув головою.

Листи роздратували і розчарували його через те, що в них були посилення на ті листи, які Клер написала священнику. Отож, дочитавши третій лист, Джон пішов до вітальні й там за столом Клер написав отцю Майклу Пірсу:

«Я щойно натрапив на листи, які Ви написали Клер. На цей час Ви вже довідаєтесь, що 17 лютого її та Генрі Мескалла знайшли вбитими в нашому котеджі. Я, природно, дуже хотів би дізнатися, яким було ставлення Клер до мене, коли вона вмерла. Боюся, що мій роман, про який Ви пишете в одному з листів, не був вигадкою Генрі Мескалла. Я справді був перший, хто порушив клятву, і, отже, не маю права обурюватися її зрадою. Але ж я її щиро любив, і якщо Ви вважаєте, що це не буде зрадою того довір'я, яке вона почувала до Вас, я був би Вам дуже вдячний, якби Ви дозволили мені прочитати її листи».

Через три тижні єзуїт відповів з Рима.

«Гай написав мені про вбивство Клер. Мене ніколи раніше не вражали так подібні звістки, навіть про смерть моїх батьків. Я надсилаю Вам її листи майже одразу, бо, хоч вона інколи і відзивається про Вас різко, проте там говориться також, як вона Вас любить. Можливо, Ви трохи втішитесь, і коли дізнаєтеся, який байдужий їй був Генрі Мескалл. Вона жодного разу не написала, що вона його любить або що він любить її. Боюся, що вона почувала себе загубленою, і мені, так само як, певне, і Вам, шкода, що ми не зробили більшого, аби їй допомогти.

Дивно, що я це кажу, бо таке звичайно кажуть про людину, що покінчила самогубством. У деякому розумінні через ці чотири листи проходить тема духовного самогубства, і всемогутній бог виявив своє милосердя, залишивши нам свідчення того, що вона вмерла розкаяною.

Власне кажучи, Клер мені не сповідалася, отже, я не порушую дану мною обітницю, надсилаючи їх Вам. Але вони мені дорогі, і я був би радий одержати їх назад.

З найкращими побажаннями, *Майкл Пірс, Т. Х.*»

Джон сховав цього листа й чотири листи Клер у кишеню піджака й відклав читання до вечора, коли діти ляжуть спати. А вже тоді сів

¹ Після прізвища єзуїти додають скорочення Т. Х. — Товариство Христове.

на ліжко, яке ділив з Клер, розібрав їх за датами, заклав між ними листи від езуїта й прочитав усе в належній послідовності.

Розділ восьмий

«3 січня 1974 р.

Дорогий отче Майкл!

З Новим роком! Сподіваюсь, Ви не заперечуєте, що я Вам пишу. Гай дав мені Вашу адресу і сказав, що Ви дуже зайнята і поважна людина, бо виконуєте обов'язки *éminence grise*¹ при папі Павлі, хоча я не зовсім розумію, навіщо йому це потрібно — він і сам здається вже досить *grise*². Я пишу Вам, власне, тому, що звикла мати змогу розмовляти з Вами про бога, а більше я нікого не знайшла. Я пішла на сповідь перед тим, як ми виїхали на різдво, і спробувала поговорити із священником про свої проблеми, але в нього був сильний ірландський акцент, а це мене завжди відштовхує, та ще й чекала величезна черга, тому я зглянулася над ним і покаялася тільки «в нечестивих думках», як це звичайно робиться, і відбулась молитвою. Після того я відчула себе краще, але не набагато. Боюся, що все це не дало бажаних наслідків. Тоді я подумала, що оскільки Ви нас вінчали, то, може, вам буде цікаво дізнатися, як ми живемо, отож слухайте: мене несе до прірви перелюбства, і я, здається, не можу нічого вдіяти. Я подумала, що коли опишу цю спокусу Вам, то ви, може, й знайдете протиотруту.

В ролі «спокусника» виступає давній товариш Джона на ім'я Генрі Мескалл. Може, Ви його знаєте? Це страшенна дурниця, бо його дружина Мері — моя найближча подруга; фактично ми обоє знаємо їх обох ще відтоді, як одружились, отже, в моєму випадку йдеться не про високого, темноволосого та вродливого незнайомця, що сидить у другому кінці переповненої людьми кімнати. Почасті я б хотіла, щоб так було. А ось так усе це досить примітивно й гидко, але факти такі, що якраз перед різдвом він подзвонив і запросив мене пообідати в розкішному, дуже дорогому ресторані. Звичайно, я прийняла запрошення, бо він наш давній друг, а життя занадто нудне, але потім несподівано для себе напередодні ввечері я вимила голову, приготувала найкраще з денного вбрання і нічого не сказала Джонові. Знаєте, Генрі відомий своїми любовними інтригами, і це запрошення на обід можна було вважати за пропозицію, і я це знала, і все одно пішла. Признаюся, мені сподобався той перший обід, тому що *à deux* він здався зовсім не тим, що *à quatre*³, а Генрі просто чарівний — не просто принадний, але й розумний і дотепний. Але він дає ясно зрозуміти, чого він хоче, і то без усякої вульгарності, і, правду кажучи, хоч я й не збиралася давати цьому якесь продовження, — навіть подумала, що це жарт, — мені таки сподобалося слухати компліменти й почувати себе «жаданою», отож, коли він спитав, чи не зустрінуся я з ним ще, я погодилась, і ми домовилися, що не будемо доводити цього до відома Джона чи Мері.

Це вже гріх, я знаю. Порядна, скромна католичка, мати двох дітей, не повинна отак заходити в змову проти свого чоловіка і своєї найкращої подруги, але я не могла протистояти. І виною цьому не обід, чи вино, чи навіть сам Генрі, а збудження, що несе в собі інтрига. Щось, про що можна думати, готуючи дітям рибні котлетки.

На різдво ми поїхали до матері Джона, а на Новий рік — у Б'юзі. Я пішла до причастя і молилася досить мляво, а думала весь час про Генрі й фантазувала, мов школярка, як він мене обіймає. Боюся, це був саме той випадок, коли розлука тільки розпалює почуття. Коли ми вчора повернулись, він одразу подзвонив і запросив мене повече-

¹ Таємний порадник (фр.), буквально: сіре преосвященство.

² Сірий, сивий (фр.).

³ Удвох... учотирьох (фр.).

ряти. Я знала, що мені не треба цього робити,—вечеря куди ризикованіша, ніж обід,—але Джон був у Хекні, зайнятий своєю політикою, дім обікрали, поки нас не було, отже, я не могла встояти. Я сказала «гаразд». Генрі вигадав для Мері якусь неймовірну байку про те, що йому треба провести якихось там арабів по місцях розваг. Ми чудово повечеряли в ресторані при свічках, і дорогою він мене поцілував, і, хоч я не дозволила йому «зайти далі», як ми колись казали, мені цей поцілунок справді сподобався більше, ніж будь-що за багато-багато років. Отже, я пишу вам, немов до газети. Ну що це я, справді, роблю?

Любляча Вас Клер.

Р. С. Діти переказали б Вам привіт, якби знали, кому я пишу, але я не наважилась їм сказати, бо вони могли б розказати Джонові, а він зачув би щось недобре. «О, яке павутиння ми плетемо!..»¹

«9 січня 1974 р.

Моя любя Клер!

Я був безмірно радий отримати твого листа, хоч написати його тебе спонукала лише збурена душа. Я займаюся тут нудною канцелярською роботою, так що завжди задоволений, коли в мене питають поради з духовних проблем. У цьому, зрештою, і полягає наше служіння. Якби ти була тут у Римі або я був би в Лондоні, я, можливо, зміг би дати тобі кращу раду, але я зроблю, що можу, листовно.

Мені здається, я правильно пам'ятаю, що вінчав вас десь дванадцять років тому, і, виходячи з твого листа, я припускаю, що дотепер ти не була невірною Джонові. Проблема, розуміння якої приступне навіть священикові, що дав обіт безшлюбності, полягає в тому, що шлюби втрачають свіжість: чоловіки та дружини поступово знаходять одне одного дедалі менш привабливими, навіть і зовсім непривабливими. Нетерпляче бажання мати коханця—це часто вияв ностальгії за молодістю. Навіть священики усвідомлюють це, але в них своя форма вияву—радикальна теологія. Та, на жаль, життя таке, що наші тіла розбруньковуються, цвітуть, в'януть і вмирають так само, як і в рослин та тварин. Єдина перевага, яку ми маємо перед ними,—це безсмертна душа, яка у хвилини випробувань, таких, яких ти зазнаєш тепер, може здатися і завадою. У іншому разі ти могла б зав'язати роман, і якби ані його дружина, ані твій чоловік не дізнались про це, то хто б постраждав?

А відповідь, як ти добре знаєш, така, що постраждала б ти, тому що перелюбство—безперечний гріх, а гріх ображає господа і ушкоджує душу. Ми всі так боїмося того, що куріння спричиняє рак легенів, і майже зовсім не боїмося морального нікотину, який спричиняє рак душі. Можливо, ти зважишся ризикнути, але небезпека не просто в моральному раку, а в тому, що я вибрав неточну аналогію: у тому, що перелюбство більш подібне до героїну, ніж до нікотину, це—наркотик, який принесе тобі миттєвий екстаз, але кінець кінцем завдасть тобі стократ більші страждання.

Ти майже нічого не пишеш про Джона, я не можу повірити, що ти хотіла б скривдити його і принизити. І який же дім буде у ваших дітей, якщо ви розлучитесь? Або будете жити разом, відчуваючи ненависть та злобу одне до одного? Церкву часто звинувачують у тому, що вона бореться, мов одержима, з гріхами тіла і придушує природні бажання; я б не хотів, щоб ти думала про гріх, що спокушує тебе, як про гріх проти цноти, а скоріше як про гріх проти любові—любові до свого чоловіка, до твоїх дітей та любові до бога.

Отже, моя порада тобі: припинити побачення з Генрі Мескаллом віч-на-віч. Моли бога допомогти тобі зрозуміти тонкіші радощі твого життя—передусім твого сімейного життя. Моли діву Марію та святого

¹ Рядок з поеми Вальтера Скотта «Марміон».

Йосифа, щоб вони просили полегкості для тебе. Відверни свою увагу на щось інше, коли можеш. Спробуй поїхати за місто і спостерігай гармонію в природі. Кажуть, що моральна розбещеність природна, але насправді в тому, як тварини ставляться одна до одної, існує якась порядність та благородство, яких часто бракує людині.

Я молитимуся за тебе. Із щирою любов'ю, Майкл». «17 січня 1974 р.

Дорогий отче Майкл!

Я вдячна Вам за те, що Ви відповіли. Як тільки я прочитала Ваш лист, я подумала, що скористаюся Вашою порадою і відмовлюсь від зустрічей з ним, але потім задзвонив телефон, і знов серце моє завмерло. Я сподівалася, що це він, і це був він. Завтра ми знов ідемо обідати. Ось Вам і всі мої добрі наміри.

Я бачу (туманно, наче крізь скло!), що все, що ви кажете, — правда, але існує одна чи дві причини, яких Ви, найімовірніше, знати не можете, а вони хоч і не виправдують моєї поведінки, проте подають усе в трохи іншому світлі. Передусім, я справді люблю Джона, і він був би дуже принижений, якби дізнався, що в мене роман, особливо з Генрі, але він сам не вірний мені. Я завжди підозрювала, що в нього може бути якась жінка, і Генрі каже, що це правда. Він каже, всім відомо, що в Джона були жінки, а тепер у нього роман з такою собі Полою Джерард. Це не може вважатися виправданням, я знаю. В чоловіків це по-іншому, і я не збираюся переспати з Генрі лише для того, щоб відплатити Джонови. Принаймні так мені здається. Я й на мить не припускаю, що Генрі був би мені вірний, якби я справді стала його коханкою. У нього, мабуть, і тепер ще дві чи три подружки, окрім мене. І ще одне. Біда не в тому, що Джон такий зальотник, а в тому, що він нудний. Я не думаю, що він нудний для всіх. Пола Джерард, очевидно, щось у ньому знаходить, але будь-хто стане тобі нудний, коли ти знаєш його, як свої п'ять пальців, хай навіть і любиш, а Джонови вчинки настільки легко завбачати, що це діє мені на нерви. Ви знаєте, що він хоче виставити свою кандидатуру на парламентських виборах від лейбористської партії? Це для нього типово — брати вліво, коли всі беруть управо. Це, можливо, вражало б, якби він був щирий, але його соціалізм — це афектація. І він був такий завжди. Він удався до тих ідей, щоб звабити мене. Це не зовсім чесно, але я справді закохалася в нього переважно тому, що його плани знищення капіталістичної машини, як ми тоді це називали, були такими ідеалістичними й розумними. Через нього я майже відмовилась від своєї католицької віри. Згодом я зрозуміла, що він любить мене тому, що я належу до вищих верств. Насправді він звичайнісінький сноб. Ніщо не роздратовало б його так, як те, що я почала б накручувати волосся на бігуді, вживати вульгарний діалект, мала б варикозні вени й подавала до чаю млинці з м'ясом. Тільки Джон цього не усвідомлює. Деякий час я гадала, що він щасливий тим, як ми на свій манір проводимо *âge mûr doré*¹ — прийоми гостей, відпочинок за кордоном і покупка садового реманенту. Потім раптом його спіткав рецидив — безсумнівна ознака чоловічого клімаксу. Він знову став «політично активним». Спершу я подумала, що то просто відмовка, аби зустрічатися з якоюсь жінкою, але він справді сумлінно просиджував вечори на зборах місцевої філії лейбористської партії. Але це не повернуло мого колишнього захоплення, бо тепер його спонукав до цього не ідеалізм. У найкращому разі це була марнославність. Більшість людей приходять до політики, тому що хоче бути в центрі уваги, чи не так? Хіба біда демократії не в тому, що представники народу є неминуче люди з певними вадами? Хто ще міг би миритися з нудьгою? У Джона *folie de grandeur*² — у легкій формі. Я думаю, це притаманно більшості

¹ Зрілу золоту пору життя (фр.).

² Манія величі (фр.).

ті юристів. Він вважає, що оскільки він дипломований юрист і може виграти суперечку за обіднім столом, то він розумніший за будь-кого, хоч насправді мені здається, що він досить тупуватий. А може, й не тупуватий. Дружині важко сказати. Але він педантичний, і те, як він виграє суперечки за допомогою своїх брутальних судових штучок, лише відвертає від нього інших. Його фарисейський соціалізм дратує людей. Я знаю, що він дратує і Генрі. Навіть інколи підозрюю, що він після стількох років раптом почав упадати коло мене лише для того, щоб зачепити Джона. Не дуже втішно, правда? Це і гріх робить гіршим, але яка різниця, чи прірва в одну тисячу або в дві тисячі футів завглибшки?

Є й інші причини, пов'язані з Генрі, які роблять усе це ще гіршим. Мені соромно визнавати їх навіть у листі, бо у Вас може з'явитися зневага до мене, але слухайте: днями він сказав абсолютно відверто, що в Лондоні найлегше переспати із знудьгованими заміжніми жінками. Отак — маючи на увазі, що і я знудьгована заміжня жінка, отож кінець кінцем здамся. Я сказала, що я не знудьгована жінка, а навіть якби й була б такою, то ніколи б не переспала з ним, бо, якщо в Джона і є коханка, він не католик і йому забракне розуму на щось інше, тоді як я католичка, і мені не забракне розуму й на щось інше. Генрі лише засміявся. Він сказав, що в нього було більше католичок, ніж усіх інших разом узятих. Він сказав: якщо я з ним не пересплю, то це завдяки буржуазній *pudeur*¹, а не божою ласкою. Він назвав кількох католичок, котрі, як добре відомо, мають коханців, так що я була спантеличена. А ще сказав, що католицька церква відмовилась від ідеї смертного гріха, тому що вона неспроможна. Це правда?

Я викладаю все трохи плутано. Як Ви можете бачити, боротьба триває. Я згодна з Вами щодо природи, але їхати тепер за місто немає сенсу, бо все там мертво.

Будь ласка, напишіть мені ще. Будьте хоч яким суворим. І розкажіть мені про смертний і простимий гріх.

Любляча Вас Клер».

«25 січня 1974 р.

Моя любя Клер!

Якщо судити з твоїх слів, то твій залицяльник особливих симпатій не викликає. Він може бути розумним і веселим, але водночас здається циніком і руйнівником. Мене дуже непокоїть, що ти й досі з ним бачишся, хоч і знаєш, що він хоче тебе спокусити й принизити цим і тебе, і твого чоловіка, і твою релігію. У деякому розумінні він має рацію щодо поглядів церкви на смертний гріх. Ми вже не такі механістичні, як були колись: ми більше не обстоюємо, наприклад, що коли католик виходить з дому, щоб купити недільну газету, твердо вирішивши при цьому пропустити месу, і по дорозі додому його збиває автобус, то він неминуче потрапить у пекло. Але деякі гріхи все ще вважаються серйознішими, ніж інші, і перелюбство — одним з найсерйозніших. Якщо ти переспиш з Генрі Мескаллом, ти не обов'язково потрапиш у пекло, але тим самим ти свідомо порушиш одну з десяти заповідей і поставиш під удар щастя твого чоловіка і твоїх дітей.

Я трохи розгублений, бо ти пишеш, що любиш Джона, і все ж таки, здається, часом ти ставишся до нього із зневагою. Чому ти настроєна так холодно щодо його політичної кар'єри? Ти можеш не погоджуватися з ним, не принижуючи мотивів, що рухають ним. Ти певна, що його спонукає марнославність? Люди в середньому віці частіше, ніж інші, домагаються самоповаги. Це спонука підготуватися до судового дня, навіть у тих, хто не вірить у нього. Можливо, Джон з острахом подумав, що заробляти в суді багато грошей і мати привабливу дружину-аристократку — це недостатньо, що він не використав якнай-

¹ Соромливості (фр.).

повніше тих талантів; якими наділив його бог. Він може відчувати це, й не віруючи в бога, він міг побачити це відбитим у твоїй зневазі.

Пам'ятай, серйозний гріх — це вже часто не перший, а останній крок. Ти сама кажеш, що Генрі Мескалл свідомо користується з твоєї нудьги і, можливо, з твоєї зневаги до Джона. Можливо, твій гріх починається тут. Якби ти більше цікавилася життям Джона й поділяла його прагнення, можливо, ти б так не нудьгувала. Якби він не відчував, що ти зневажаєш його, можливо, він не ганявся б за іншими жінками. Між іншим, не слід вірити на слово кандидатові в коханці, що у Джона роман з іншою жінкою. У таких справах це дуже давній трюк.

Боюся, все це звучить надто суворо, по-священицькому. Я не хочу, аби ти думала, що я тобі не співчуваю. Я знаю, велика спокуса спричиняє велике страждання, але, якщо можеш, ти повинна відчувати скоріше душевне піднесення, а не розпач. Ніхто не плавить слабкі метали і ніхто не доскіпується до знань слабого студента. Якщо диявол спокушає тебе, виходить, він вважає, що твоя душа гідна того, аби нею оволодіти, а якщо бог допускає, щоб тебе спокушали, то це тому, що він знає: ти спроможна взяти гору.

Із щирою любов'ю, *Майкл*,

«1 лютого 1974 р.»

Любий отче Майкл!

Цей поєдинок — певний програш. Острах бере мене, що бог надто часто залишає мене саму. Вчора ввечері я знов пішла з Генрі: ще один шикарний ресторан, а потім обшарпаний нічний клуб. Ми танцювали, і він, як кажуть, «промацав» мене. Це була ганьба, але я дозволила йому, і мені це сподобалось. Страшенно важко пояснити чоловікові та ще й священикові цю нестерпну жагу сексуального забуття. Правду кажучи, я переспала б з ним минулої ночі, якби він наполягав, хоч я ще й удаю, ніби ніколи на це не піду, але він каже, що залишає за мною право сказати, де і коли. Він не дасть мені виправдати себе раптовою слабкістю. Це має бути холоднокривий, свідомий гріх.

Я розумію, що Ви маєте на увазі, говорячи про те, що гріх усе одно серйозний, навіть коли він і не є «смертним», але від цього не легше. За давніх часів люди принаймні знали, що смерть en flagrant délit² означала довічне горіння в пеклі. Треба було сподіватися, що залишишся живий досить довго, щоб встигти розкаятися у хвилину зажури, яка настає після перелюбства. Тепер думаєш, що добрий ангел-охоронець допоможе відбутися п'ятьмастами днями чистилища. Зрештою, якщо я пересплю з Генрі, я любитиму бога анітрохи не менше, ніж тепер. Навіть більше: я відчувала б себе такою винною, що любила б його ще дужче. Розумієте, як тільки церква скаже, що гріх не обов'язково фатальний для відносин з богом, тоді, боюся, всі перепони буде знято. Погляньте, що сталося із контролем над народжуваністю. Подумайте про католичок, які приносили дитину за дитиною з остраху перед неминучим пеклом, якщо вони приймуть таблетку. Якщо перелюбство не доконче приведе мене в пекло, тоді страшенно спокусливо віддатися втіхам тепер, а розплатитися згодом.

Вибачте, якщо це звучить так, ніби я виправдовуюсь за вчорашні гріхи під час танців. Або виправдовуюсь заздалегідь за ще гірші попередку, але це теж небезпечно. Ти гадаєш, що припустився брудного вчинку в думках і, отже, так само можеш здійснити його і своїм тілом, бо хіба не каже десь Ісус, що думати про це так само погано, як і робити це? В усякому разі, я б хотіла, щоб Ви мені нагадали, чому перелюбство такий страшний гріх. Він не є непокутуваним, як убивство чи аборт. Чи не можна його прирівняти до контролю над народжуваністю? Визначити як такий собі гріх третього ступеня?

¹ На місці злочину (фр.).

Я певна: якби я більше поважала Джона, імовірність того, що я ризикнула б його принизити, була б меншою. До речі, відтоді як я вперше Вам написала, я вже трохи наблизилась до його політичних поглядів. Усі, кого ми знаємо, доходять до абсурду в своїй істерії з приводу того, що комуністи, мовляв, використовують робітників, аби здобути політичну владу, коли насправді робітники використовують комуністів, щоб одержувати більше грошей. Здається, я не розповіла Вам, яка в нас зчинилася страшна сварка з Джоном з приводу котеджу. Він сказав, що нам доведеться продати його через те, що він зароблятиме менше, коли стане членом парламенту. Я зняла неабиякий галас і сказала, що він робить усе це, аби тільки потішити свою марнославність. Потім я пошкодувала про це, але не попросила пробачення, бо, коли мені доводилося це робити, я не могла дивитись йому в обличчя: таке воно випромінювало самовдоволення і впевненість у своїй правоті.

Я згодна, я не зовсім розумію, чому б йому не бути соціалістом, і, можливо, він справді вважає, що повинен спрямувати свої таланти так, щоб принести користь іншим людям. Мабуть, я перебуваю під впливом цинізму Генрі. Я думаю, що мене нервує передусім Джонова невіра в бога, бо як можна припускати, що справедливість і рівність — це добре, коли нема бога, який би сказав, що так і є? Ісус сказав лише, що ми рівні духовно. Він скоріше висловив думку, що бідні будуть завжди і що вони будуть зносити це, зціпивши зуби, бо їм відплатиться на тому світі. З богом чи без бога поняття раю для робітників безглузде, чи не так? Лейбористи проти торі — це просто споконвічна сварка між бідними й багатими. Я підозрюю, що Джон став запеклим соціалістом тільки для того, щоб переплюнути мене морально. Я хочу, щоб він повірив у бога, і молюся про це, але, якби це сталось, він би думав, що поступився мені, що зганьбив себе, так само як я б думала, що поступилась йому, якби стала соціалісткою. Чоловіки та дружини часто стримують отак одне одного, правда? Вони немовби придушують розвиток особистості одне одного. Я знаю, Джон нізащо не повірить у бога, поки я не вмру, отож я сподіваюся, що вмру перша.

Біда в тому, — мені здається, я говорила про це раніше, — що він зовсім не такий розумний, яким він себе уявляє. У мене немає його освіти, я не навчалась в університеті, але я смиренно вважаю, що з багатьох поглядів я розумніша за нього — чи принаймні мудріша. Я думаю, що такі самі й багато інших жінок, і вони страждають, спостерігаючи, як розумні балачки їхніх недалеких чоловіків забивають інтелектуальні здібності, які вони в собі відчувають. Але чоловіки — це такі хирляві себелюбці, що коли дружина продемонструє своєму чоловікові, що вона розумніша, і здібніша, і міцніша за нього, йому здається — вона оскопила його. Він втрачає те мале, що в нього є. Даю Вам слово, отче, що знаю десятки жінок, які стримують себе для того, щоб якось підтримати своїх тупоголових, пихатих, крихкотілих чоловіків.

Ви кажете, що я не повинна нудьгувати, але ж як мені не нудьгувати, коли мене засмоктав дід, брудні тарілки після сніданку, прасування, «Жіноча година»¹, чай для дітей, а в кінці цього всього — зарозумілий чоловік, який чекає джину з тоніком, гарячої вечері, захоплення подіями дня, які піднімають на щит його «я», співчуття до тих, хто стромляє палиці йому в колеса? Ну, а потім ми йдемо нагору, він підстригає свої жажливі грубезні нігті, лезом дає лад своїм мозолям, посипає між пальцями ніг протигрибковим порошком, а потім підкочується по вечірню порцію сексу.

Іноді мені здається, що коли б я одружилася з кимось іншим, — скажімо, з Генрі, — то все було б інакше. Звичайно, коли я виходила заміж за Джона, я була надто юна й не знала, що я роблю. Але тепер я вважаю, що вся біда в самому шлюбі. У Генрі, можливо, теж грубі

¹ «Жіноча година» — щоденна радіопрограма для жінок.

нігті на ногах, і він напевно підхопив грибок у якомусь готелі Джидди, якщо не якусь венеричну хворобу від бейрутських повій. Отже, якби я була одружена з Генрі, я б ходила обідати в ресторан із Джоном — тільки він занадто церемонний, щоб залищитися до дружини свого друга. Звісно, я скажу Анні, щоб вона зачекала, як зможе, і вийшла заміж пізніше, ніж я. Можливо, якби в мене була бурхлива молодість, я не зазнавала б такої спокуси тепер. Я ніколи ні з ким не спала, окрім Джона, і мені страшенно цікаво дізнатися, як це з іншим чоловіком.

Ви питаєте, чи я певна, що в Джона роман з Полою Джерард, що Генрі це все не вигадав. Так, я абсолютно певна. Він повертається пізно вночі, нібито з Хекні, але двічі чи тричі на тиждень не приймає на ніч ванну. Це певний доказ того, що він прийняв її десь інде, бо він увесь складається із звичок.

Ви також кажете, що не можете зрозуміти, як я можу відчувати водночас зневагу і любов до Джона. Я не знаю, але це так. Він є і завжди буде моїм чоловіком. Я ніколи не покину його. Він з багатьох поглядів краща людина, ніж Генрі, і він часто буває дуже добрий. Він мало не обоює дітей і витримує багато чого з мого боку. Інколи він кумедний, але скоріше кумедно-милий, ніж кумедно-смішний. Якби Ви побачили його з ротоватором¹, то зрозуміли б, що я маю на увазі. Я також знаю, що він не покине мене, що він дуже відданий сім'ї. Тим-то так негарно з боку Генрі давати ясно зрозуміти, що він хоче спокусити мене для того, аби принизити нас обох. Він усе ще наполягає, щоб я сама призначила час і місце. Мабуть, мені слід радіти, що він такий порочний. Диявол навіть без маски.

Любляча Вас Клер».

«8 лютого 1974 р.

Дорога Клер!

Тепер я бачу, що спокуса зав'язати роман з Генрі Мескаллом має глибоке коріння в твоїх життєвих розчаруваннях. Це спонукана психологічна так само, як і сексуальна, — потреба вирватися з того, що ти розглядаєш як лабету сірого сімейного життя. Я все це бачу й можу зрозуміти, але це ніколи не виправдає перелюбства. Замість того, щоб пропонувати тобі інші чесні шляхи, як вирватись із своєї каторги, — піти на роботу, наприклад, або готуватися до іспитів на ступінь бакалавра, — я попросив би тебе замислитися над сенсом того життя, яким ти вже живеш.

Звісно, твоя незадоволеність своєю роллю дружини й матері досить поширена в наш час, але, ризикуючи роздратувати тебе, дозволю собі висловити думку, що ти, можливо, дала деяким хибним феміністичним поглядам — подібним до помилкових поглядів, які ти піддаєш критиці в соціалізмі, — отруїти твоє ставлення до сімейного життя. Можливо, ти розумніша за Джона, але це не змінює твоїх обов'язків щодо нього, які не зводяться лише до того, щоб випрасувати одяг, приготувати вечерю, але й вимагають цінувати його і дорожити ним, як ти клялася, коли я вас вінчав. Це цілком може означати, що деякою мірою ти повинна підпорядкувати свою волю й особистість його волі й особистості — ця думка, я знаю, огидна нині багатьом жінкам, — але це традиційне вчення церкви, і воно добре обгрунтоване в святому письмі. У тому, що має найголовніше значення, — у душі, — жінки не гірші чи можуть бути не гірші за чоловіків, але в цьому житті, на землі, бог дав тобі підлеглий статус, і непокора проти цього устрою, який є творінням рук божих, є, на мою думку, першопричиною багатьох нещасть, що трапляються в наші дні.

Я кажу це прямо, тому що ти маєш великий дар віри, а через таїнства — благодать божу, які разом повинні дати тобі змогу поба-

¹ Ротоватор — сільськогосподарська машина для обробки землі.

чити далі від суетних сучасних інтелектуальних примх. Звичайно, коли люди підлягають волі інших людей, вони мають право повстати, але наш підлеглий статус визначено богом, і ми повинні навчитися сприймати його смиренно. Я, можливо, вважаю себе здібнішим і розумнішим, ніж ті, хто стоїть наді мною в нашому Товаристві Христа, але бог поставив їх наді мною, і я визнаю їхню владу. Я намагаюсь якнайкраще виконати все, що вони мені доручають. Так має робити й дружина. Ти одружена із Джоном, отже, деякою мірою ти повинна сприймати життя крізь нього. Дари божі — здатність мислення та сприйняття — не повинні призводити до того, щоб ти краялася серцем з приводу каторжності сімейного життя. Вони повинні допомогти тобі зрозуміти, що коли ти одружена, то буденні турботи дружини й матері стають твоїм покликанням. Пишайся своїм домом. Ти пам'ятаєш, як дружини робітників вишкрібали сходинок, які вели до дверей їхніх невеличких будиночків з терасами, а потім натирали крейдою бордюр? Я часто згадував їх, коли заходив в неохайні будинки дружин оксфордських викладачів, і думав, котрі з них кращі дружини. Я не кажу, що ти повинна наслідувати Марту і аж ніяк не Марію¹, але наполягаю на тому, що як католичка ти не повинна бути гордовитою і вважати сімейне покликання негідним тебе...

Я так виразно пам'ятаю тебе, невинну й сповнену оптимізму, під білою вуаллю. Я весь час молю бога, щоб твоя душа повернулася до того стану, в якому вона перебувала у день вінчання. Не бійся, бо, поки ти молиш бога врятувати тебе від гріха, тобі не страшний диявол у будь-якій подобі.

Із щирою любов'ю до тебе, *Майкл*.

«15 лютого 1974 р.

Дорогий отче Майкл!

Я одержала Вашого листа сьогодні вранці, але боюся, що вже запізно. Вчора я вечеряла у Мескалів. Там було кілька гостей, Джона не було, він їздив у Хекні. Я сиділа поруч із Генрі, і мені вдалося прошепотіти, що в суботу ввечері я буду сама в нашому котеджі. Він сказав, що приїде. Жахливо те, що я молила бога, щоб почути саме таку відповідь, і зараз я молюся, щоб він приїхав. Єдине, чого я боюся, то це того, що насправді я йому зовсім не подобаюся, що це все жарт, мерзенна витівка. Було б краще зовсім не молитися, правда?

Пробачте. Я жахливо почуваю себе, бо знаю, що Ви витрачали години Вашого дорогоцінного часу, щоб написати ці листи, і що Ви молилися за мене, тим часом як могли б молитися за когось більш гідного. Ваша порада була доброю порадою. Я згодна з усім, що Ви кажете, навіть про роль жінок, але я боюся, що вже запізно. Я справді зайшла надто далеко, щоб можна було прислухатися до доказів. Я цілком згодна, що діти Джон не повинні постраждати, і я, звісно, люблю їх більше, ніж Генрі. Просто моя потреба в Г. зараз така гостра, що я готова піти на розрив. До речі, я цілком певна, що до цього не дійде. Навіть якщо Джон і дізнається про все, його це не дуже вразить. Може, заговорить ображена гордість, але не думаю, що він мене ще любить по-справжньому. Він покинув мене заради своєї нової кар'єри, і тепер, коли він член парламенту (а в його виборчому окрузі багато ірландських католиків), він не хоче розлучення, отже, діти не постраждають. Справді, мені здається, що я можу залагодити цю справу з будь-ким, окрім бога, і в мене не вистачить сил відштовхнути Г. лише заради того, в кого більшість людей вірить. Це здається безглуздим. Отже, я поки що порвала з богом і просила матір божу та святого Йосифа не втручатися, так що Ви не можете звинуватити когось із них у тому, що вони не допомогли мені.

Між іншим, я таки намагалась уникати Генрі. Не дуже старанно, правда. Я трохи почитала «Про наслідування Христа»², але знайшла

¹ За біблією, Марта — символ активного життя, Марія — споглядального.

² Релігійний трактат Фоми Кемпійського (1380—1471).

цей твір огидним — це однаково що прибиратися для свого похорону. Я не можу повірити, що добро задумане таким похмурим і нудним. Я не хочу просто сидіти й чекати, доки я вмру.

Сподіваюся, Ви не образитесь, якщо я попрошу Вас мені не відповідати. Може, я вже розпусна жінка, але я ще здатна відчувати сором.

Любляча Вас Клер»,

Розділ дев'ятий

Наступного дня, в суботу, Джон повіз дітей обідати до Пола. Тепер у неї одна шафа була повна іграшок та ігор, щоб малі не нудились, а з нагоди їхнього приїзду вона, крім того, купила кожному по кошичку французьких шоколадних цукерок, загорнутих у папірці яскравих кольорів. Вони пішли гратися нагору, а Джон лишився сидіти в кухні з келихом у руці, переглядаючи ранкову газету, тим часом як Пола закінчувала готувати обід.

— Ти думав, як нам краще оздобити будинок? — спитала вона, стоячи біля раковини спиною до Джона.

— Що? — спитав Джон.

— Ми вчора закінчили, — сказала вона. — У понеділок можуть починати оздоблювати. Я знаю, як би я хотіла зробити вітальню й хол, але як бути з твоїм кабінетом?

— Мене цілком задовольняють прості білі стіни.

— Як у тебе у вітальні? Дивно. Я завжди вважала, що в усьому винен брак уяви у Клер. — Вона засміялась. — Так чи так, а білий для Лондона не годиться, бо на ньому видно бруд.

Джон нічого не відповів.

— Я завжди думала, що для кабінету найкращий колір — це колір недосмаженого ростбіфа чи зелений, як більярдний стіл. Ні, це занадто яскравий. Краще — як пляшкове скло. Тобі слід подивитися бібліотеку у французькому посольстві, я маю на увазі саме такий колір.

— Як хочеш, так і роби, — сказав Джон.

— Ні, тобі вирішувати. Це ж буде твій кабінет. Якщо ти хочеш білі стіни, хай будуть білі.

— Мені, власне, однаково.

Пола витерла руки об фартух, підійшла і сіла поруч з ним.

— Що сталося? — спитала вона.

— Нічого. А що?

— Ти здаєшся пригніченим. Ти погано спав?

— Ні. У мене все гаразд.

— Ти багато працюєш, — сказала вона. — Ти береш надто багато адвокатської роботи. Тобі треба берегти сили для парламенту.

— Мені треба заробляти гроші.

— Уже не довго лишилось.

— А більшість із того, чим я займаюсь у палаті громад, мені здається марнуванням часу.

— Потерпи. Невдовзі ти попадеш у якийсь комітет або дістанеш місце в уряді. Днями батько бачився з Гарольдом Левером, і, судячи з того, що він сказав, вони явно знають про твоє існування.

Джон насупився й поглянув на газету.

— Щось усе-таки сталося, так? — сказала Пола.

— Ні.

Вона знов підвелася.

— Як не хочеш, не кажи, але я знаю тебе досить, аби зрозуміти, що щось негаразд.

За обідом Пола розповіла про готування до весілля. Анна мала бути однією з чотирьох подружок нареченої; Том і троюрідний брат Поли, Хейміш Джерард, мали бути пажами. Дівчата будуть одягнені в довгі муслінові сукні з високою галією, а в косах матимуть віночки квітів; хлопці будуть одягнені, як гусари, із справжніми ківерами, в лакованих високих чоботах.

— Згодом усе це стане в пригоді на балах-маскарадах,— сказала Пола Томові.

— А в мене буде шабля? — спитав він.

— Я в цьому не певна,— сказала Пола. — Ми не хочемо, щоб ти у церкві десь спіткнувся.

— Я не спіткнуся,— мовив Том.

— Гаразд, подивимось. — Вона обернулася до Джона. — А ти що надягнеш? — запитала вона.

— У мене є костюм для урочистих подій.

— Який?

— Звичайний.

— Чорний піджак і смугасті штани?

— Так.

— Я думала, ти купиш новий.

— Він не дуже старий. Я надягав його лише разів п'ять.

Вона стиснула рукою підборіддя.

— Можливо, але, якщо наступного тижня в тебе випаде вільна година, ми могли б поїхати до батькового кравця, і хай би він зняв мірку для нового костюма — однотонного, сизого з домішкою сірого.

На обличчі Джона з'явився сердитий вираз.

— Тобі не здається, що це весілля поступово стає некерованим?

— Що ти маєш на увазі?

— Скільки людей буде запрошено?

— Це залежить від того, кого ти хочеш запросити. Материн список сягає трохи більше двохсот, але я не думаю, що вони всі прийдуть.

— Ти не думаєш, що трохи безтактно влаштовувати таке бучне весілля так скоро після... — Він поглянув на дітей і не докінчив речення.

— Я не хотіла бучного весілля,— сказала Пола.— Я була б не менш щаслива, якби ми обмежились реєстраційним бюро, але я єдина дочка в мамі й тата, то чи не було б трохи егоїстично з нашого боку відмовити їм у тому, чого вони очікували роками, лише через твоє вдівство?

— Атож. Мабуть, ти маєш рацію.

— Півроку — цілком пристойний термін.

— Атож.

— Особливо, коли всім відомо, що ми знали одне одного ще раніш.

Хоча Джон заперечував, але того дня він, безсумнівно, був пригнічений або, точніше, дразливий і відлюдкуватий. Сидячи проти Поли за кухонним столом, він подивився на неї і знайшов її такою ж гарною, як і завжди; її манера командувати не була чимось новим, її пропозиції були завжди розважливі, і, спостерігаючи за нею, він відчував ту саму ніжність і турботу, що й раніше, але від цих почуттів його відволікало щось інше, що не піддавалось визначенню, так ото наче гелготання іноземної станції вдиралось у концерт ліричної музики.

Повернувшись додому, п'ючи чай і читаючи «Хенсард»¹, він відчув усю силу своєї хворобливої меланхолії. З дедалі більшим занепокоєнням він почав упізнавати симптоми «хвороби Івана Ілліча», яка здавалась йому неможливою, оскільки він прийняв ліки — він був діячем лейбористського руху, він допомагав бідним. В іншому разі хіба б він читав ці дебати з питання фторидатії? Потім він пригадав листи. Він підійшов до стола Клер і витяг їх із шухляди, так ніби, тримаючи їх у руках, виганяв би їхній злий дух. Він прочитав їх знов, деякі місця про-

¹ Офіційний звіт про діяльність парламенту.

пускаючи, інші перечитуючи, намагаючись визначити розсудливо й спокійно, чому вони могли його так засмутити.

По-перше, для нього було шоком почути ось так її голос із могили, бо коли він читав ці листи, то наче чув, як Клер вимовляє слова, що їх написала. Крім того, було гидко читати між рядками, що вона стала сексуальною рабинею Генрі Мескалла. Було дуже прикро усвідомлювати, як мало вона його поважала, хоч, оглядаючись назад, він розумів, що він міг це побачити ще тоді з її ставлення до його політичних прагнень. Одначе його більше лютило те, що, хоч вона відкрито визнавала себе винною в своїй невірності, він однаково відчував: відповідальність лежить на ньому, обтяжує його серце. Йому здавалося, що Клер якимсь чином обхитрувала його, бо хоч у неї й не було наміру скористатися його перелюбством як виправданням свого перелюбства, вона, здається, вірила, що він її більше не любить. Чому ж тоді, якщо він її не любить, йому доводиться страждати? Яке вона мала право казати, що він покинув її заради своєї кар'єри, залишив свою довічну супутницю, матір своїх дітей, заради старезних пенсіонерів у Хекні та дебатів з питання фторидациї? Можливо, він був марнославний, бундючний, педантичний і нудний, але чому, розгледівши в ньому це, вона не могла побачити, що його ніжна любов і повага до неї були такі сильні, що стали невід'ємними складниками його особистості?

Було жарко. Він пішов і підняв одне з високих вікон, що виходили з їхньої вітальні на вулицю вниз. Із свіжим повітрям увірвалися звуки навколишнього життя — шум скупчення автомобілів перед світлофорами на Голланд-Парк-авеню, крики дітей з парку за площею — та аромат ломиноса, що його Клер посадила десять років тому.

Він повернувся в своє крісло і знов поглянув на листи. Вони, безпечно, складали частину того, що його непокоїло. За дванадцять з половиною років їхнього спільного життя вони зрослись, як переплетені стеблини ломиноса, і Джон знав, що в нього вже не вистачить гнучкості, щоб випростатись і знов рости прямо. Була, звісно, і Пола з паростками, що п'ялись угору і вже шукали розколинку у вигині старого дерева. Вона ростиме поруч з ним і, напевне, обплете його так, що ті, хто зупиниться у майбутньому, щоб помилуватися квітучою виткою рослиною, ніколи не дізнаються, що вона виросла на грубому старому стовбурі дерева, яке загинуло.

Він зітхнув: до нього прийшло сумне розуміння того, що його любов до Поли була такою ж, як любов Клер до Генрі Мескалла, що він теж шукав способу, як йому «випустити пару», що він ніколи не любитиме Полу тією рівною, невимушеною, братньою любов'ю, яку він відчував до Клер,— бо він надто старий і до кінця свого життя йому доведеться запевняти її у своїй пристрасті, щоб приховати поверховість свого почуття.

Дітей привезли батьки їхніх друзів. Джон скупав їх, почитав їм книжку і поклав спати. Прийшла місіс Гайлз, щоб посидіти з дітьми й дати змогу Джонові й Полі повечеряти у Барклі. Там було ще шість гостей, включаючи Міккі Нійла та Мері Мескалл. Три чарки віскі повернули Джонові форму. Він жартував з господаря та господині з приводу їхньої політичної істерії напередодні виборів.

— Та це не ми,— сказала Єва Барклі. — Це той дурнуватий Генрі.

При цих словах Мері Мескалл почервоніла, і запала ніякова мовчанка. Потім розмова поновилась. Всі знов поводитися добре. Вечір удався.

Біля дверей, коли вони виходили, Мері й Пола погодились, що вони повинні зустрітись коли-небудь і подивитися якийсь фільм чи п'єсу.

— Твої парламентські боси не перевіряють, чи ти о десятій годині вже дома, як слухняний хлопчик? — спитав Міккі Джона.

— Не щовечора,— відповів він.

Жінки домовились іздзвонитися. Потім пари пішли кожна в свій бік. Джон із Полою повернулися до Первз-М'юз трохи напідпитку і лягли до ліжка.

Джон повернувся в Голланд-Парк о першій годині ночі і наступного ранку встав досить рано, щоб дати дітям сніданок, а потім повести їх до церкви. Вони сиділи втрьох на лаві поблизу вівтаря. Над ними на дерев'яному п'єдесталі стояла пофарбована гіпсова фігура Христа, який показував на залите кров'ю серце, що виднілося в нього з грудей. Що, спитав себе Джон, вона сотворила з оцього? У що вона перетворила цих ідолів? В її листах його здивувало те, що вона так серйозно сприймала бога і релігію. Він завжди вважав, що вона ходить до меси за звичкою і виховує дітей у дусі католицизму, щоб зробити приємне своїй матері. Він ніколи не бачив і не чув, як вона молиться, одначе було ясно, що весь той час вона молилась. Як видно, чоловік міг прожити з жінкою понад дванадцять років, і так і не знати, що в неї у думках. Дивлячись на нього своїми холодними блакитними очима, вона не тільки жадала Генрі Мескалла, а й розмовляла з богом.

Як дивно і те, що її уявлення про нього було таке несхоже на його власне уявлення про себе. Який же він є насправді? Її милий нудний педант? Марнославний і недалекий облудник Генрі? Владний і честолюбний державний діяч Поли? Чи його власний порядний, свідомий ідеаліст? Дзеркало принаймні дає точний відбиток зовнішності, але де таке дзеркало, щоб у ньому можна було розглядіти свою вдачу і особистість? Чи себе можна пізнати лише через інших? А якщо це так, чи не буде людина добирати в своє товариство тих, хто відбиває принадний образ? Хіба не через те, по суті, йому подобався Гордон Пратт, що вірив у його політичну кар'єру? Хіба не привабило його до Поли не її обличчя чи постать, навіть не її молодість, елегантність та багатство, а те, що в її захоплених гарних карих очах відбивалась його особистість?

Тепер він зрозумів, що саме це вразило його найбільше, коли він читав її листи,— доказ того, що він не був тим, ким себе уявляв, а, подібно до цієї статуї Христа з його священним серцем, для різних людей він був різним, і його власна оцінка самого себе, підмальована себелюбством, найменше відповідала дійсності.

Коло вівтаря задзвонив дзвоник. Том з Анною стали навколішки і Джон услід за ними теж укляк. Думка, що чоловік чи жінка може знати всіх, окрім себе, знов запаморочила йому голову, бо ця думка, здавалось, руйнувала фундамент, на якому будується людське життя. Інших можна було визначити з того, що вони робили й казали; але навіть у цьому разі різні мотиви могли викликати ідентичні слова та дії. Клер бачила в Генрі Мескаллі диявола, бо він запропонував їй переспати з ним і наполягав на тому, щоб вона назвала час і місце. Отець Майкл був згоден з цим поглядом, і Джон, звісно, думав про нього як про лиху, огидну людину. А хіба не можливо — навіть правдоподібно, — що Генрі уявляв себе славним хлопцем, який по-дружньому залицяється до привабливої жінки, поки її чоловік крутить роман з іншою? І чи не може бути, що чуття пристойності, а не бажання принизити примусило його наполягати, щоб вона призначила час і місце, показавши таким чином: вона чудово усвідомлює те, що робить?

Можливо також, що він, Джон Стрікленд, якщо подивитися у певному світлі, міг здатися таким самим порочним, як і Генрі Мескалл. Він пригадав Івана Ілліча: «Може, я жив не так, як треба?» Він пригадав його відповідь: «Але як же не так, коли я робив усе як слід?» Хіба він не міг сказати те саме? Джіллі Мескалл? Легкий флірт. Пола? Він переніс тягар своєї ваги з колін і відкинувся спиною на лаву. Більшість чоловіків, яким добре ведеться в житті, мають коханок, і так чи так, а в чоловіків усе це відбувається по-іншому, і він принаймні ніколи не загравав з дружиною свого друга.

Задзвонив інший дзвоник. Том з Анною підвели голови й подивилися на вітвар, коли священик підняв над головою причастя. А ця облатка? Невже Клер справді вірила, що це тіло Христове, а Христос — божий син? Звісно, було б корисно, якби бог існував, тому що він хоч міг би розглядіти крізь людський обман та упереджені погляди друзів і недругів його справжню особистість. Він хоч міг би відокремити добре від поганого в кожному з його вчинків. Навіть сам Джон повірив би в бога, якби той зміг йому показати, хто він є насправді.

Розділ десятий

У понеділок 29 липня, за п'ять днів до весілля, сер Пітер Крекстон зателефонував Джонові до палати громад і спитав, чи не міг би він знайти вільний час, щоб зайти до нього в контору цього тижня.

— Поліція щось знайшла? — спитав Джон.

— Ні, боюся, що ні. Це зовсім інша справа. Є деякі формальності, пов'язані з весіллям, які необхідно відбутися...

У Джона був завантажений тиждень, і кравець ще не закінчив його сизо-сірий костюм, але вони домовилися зустрітись у конторі сера Пітера наступної п'ятниці вранці. Коли Джон зайшов, він застав там ще одного чоловіка — лисіючого підстарка в окулярах, — і сер Пітер відрекомендував його як містера Мейтленда, помічника управителя філіалу банку, який вів фінансові справи Пола.

— Прошу, сідайте, — сказав Пітер і провів Джона до червоного шкіряного стільця, що стояв перед його столом, а містера Мейтленда до менш зручного стільця в кутку кімнати. — Я подзвонив інспекторові Томпсону, — сказав він. — Він був відвертий, наскільки це можливо для поліцейського. Вони анітрохи не наблизились до того, щоб знайти вбивцю вашої дружини.

— І так-таки нікого не підозрюють?

— Він каже, що вони перевірили кілька версій, але жодна їх нікуди не привела. Розумієте, не лишилося відбитків. Як сказав Томпсон, вбивці дуже поталанило або він великий професіонал. — Сер Пітер знов улаштувався на своєму стільці. — Одначе, — сказав він, — ми зібралися тут поговорити про приємніші справи.

Позаду відкашлявся містер Мейтленд.

— Як ви, можливо, знаєте, — сказав сер Пітер шовковим голосом, — сер Крістофер Джерард — вельми багата людина. Але ви, можливо, до кінця не усвідомлювали того, що Пола після одруження стає вельми багатою жінкою.

— Я припускав, що в неї є якісь гроші, — сказав Джон.

Сер Пітер насупився, немов роздратований тим, що його урвали.

— Тут є свої складності, — сказав він, — отож дозвольте мені їх вам пояснити. Досі Пола не мала своїх грошей. Вона була на утриманні свого батька. Але після одруження вона стає бенефіціарієм шлюбного фонду, який був заснований сером Крістофером, коли вона народилася. Акт заснування довірчої власності багатий на різноманітні застереження, про що сер Крістофер уже давно шкодує. Пола не мала доступу ані до капіталу, ані до прибутків, отже, досі вона була, сказати б, статтю його особистих витрат, тим часом як фонд нагромаджував неоподатковувані прибутки з року в рік, і тепер його актив становить, — він поглянув на аркуш паперу на столі, — приблизно три з половиною мільйони фунтів.

Містер Мейтленд знов відкашлявся.

— Я не мав уявлення, що в неї може бути так багато грошей, — сказав Джон.

— Радий, що зміг піднести вам такий приємний сюрприз, — сказав сер Пітер. — Одначе я не для того забрав сьогодні вранці ваш час. В акті заснування довірчої власності, — це дивний документ, його укладав не я, — є застереження про виплати до одруження Полі та її майбутньо-

му чоловікові до десяти тисяч фунтів — тобто в сумі двадцять тисяч — або, точніше, про позики, які потім, після одруження, мають бути погашені з фонду. Я думаю, той, хто укладав його, очікував, що Пола одружиться з жебраком, якому можуть бути потрібні гроші, щоб купити парадний костюм для весілля. У кожному разі, фонд може позичити до десяти тисяч фунтів вам і до десяти тисяч фунтів Полі до вашого одруження.

Джон посміхнувся.

— Здається, я можу обійтися до завтра без цих десяти тисяч.

Сер Пітер знов насупився.

— Я їй не хотів сказати, що ви не можете без них обійтися. Сер Крістофер попросив мене лише вилучити з фонду гроші, які були виплачені вам чи Полі до одруження.

— Я не зовсім розумію.

— Сер Крістофер вважає, що шлюбний фонд має компенсувати, наскільки це можливо, його витрати на утримання Поли.

— Щось я не можу добрати в цьому сенсу. Він дарує їй Ренуара...

— Ренуар був куплений фондом у сера Крістофера. Він, як ви бачите, справжній фінансист. Йому завжди замало грошей, тому що всі гроші, що в нього є, він вкладає в якесь діло.

— А хіба Пола не може повернути йому гроші, як тільки ми одружимося?

Сер Пітер замислився.

— Так. До певної міри. Але сер Крістофер не повинен виступати сам у ролі бенефіціарія...

— Звісно, що ні.

— Вона, природно, може повернути йому гроші, які вона отримала в цьому фінансовому році, і після одруження, але гроші за минулий фінансовий рік можна було б оформити як «позики» управляючих фондом і, таким чином, загальна сума вже була б не двадцять, а сорок тисяч фунтів.

— Я розумію.

— Ми б хотіли з'ясувати, які суми ви одержали від сера Крістофера через Полу за два роки до п'ятого квітня.

— Я не одержував ніяких грошей, — сказав Джон.

Сер Пітер посміхнувся.

— Я думаю, міс Джерард робила вам деякі подарунки, які тепер можна було б записати на рахунок позики з фонду.

— Звісно, мені подаровано машину.

— Яка коштує дві тисячі вісімсот п'ятдесят чотири фунти, — сказав містер Мейтленд.

— Ви більше нічого не пригадуєте? — спитав сер Пітер у Джона.

Джон почервонів.

— Вона купила мені кілька сорочок і ще деякі речі.

— Добре. Різні предмети... Скільки? Приблизно на суму двісті фунтів?

— Не знаю.

— Я розумію, підрахувати важко. Скажімо, двісті фунтів. — Він занотував цю цифру. — Тепер ви, мабуть, розумієте, чому я не запросив Полу прийти з вами цього ранку.

— Так.

Сер Пітер через плече Джона поглянув на містера Мейтленда.

— Тут є постійне розпорядження банкові сплачувати гроші комусь на прізвище Т. Е. Кларк, чи не так?

— Так.

— Це нянька моїх дітей, — сказав Джон.

— І ще комусь на прізвище А. Е. Гайлз, — додав Мейтленд.

— Це жінка, яка прибирає в домі.

— Чи є ще що-небудь? — спитав сер Пітер.

— Пола інколи купувала моїм дітям цукерки,— сказав Джон із сарказмом,— так що можете додати ще п'ять чи десять фунтів.

Сер Пітер, як і належало, записав цю суму.

— Більш нічого?

— Ні.

Містер Мейтленд відкашлявся.

— Я думаю, ви, мабуть, забули п'ять тисяч фунтів, які міс Джерард дала вам минулого лютого,— сказав він.

Джон обернувся. Обриси обличчя Мейтленда були неясні через світло з вікна позад нього.

— Які п'ять тисяч?

Містер Мейтленд провів зверху вниз по виписці з банківського рахунку Поли.

— П'ятнадцятого лютого,— сказав він,— вона взяла п'ять тисяч готівкою.

— Для чого, чорт забирай?

— Вона сказала, для вас.

— Але навіщо мені п'ять тисяч готівкою?

— Як я зрозумів, ви трохи перевищили банківський кредит.

— Але ніхто не погашає заборгованості готівкою,— мовив Джон роздратовано.

— Мені це теж здалося дивним,— сказав містер Мейтленд,— але міс Джерард пояснила, що... м-м... що ви одружений і що ваша дружина побачила виписку з вашого банківського рахунку.

Джон засміявся.

— Це — абсурд. У неї була алергія на такі речі. Якби вона побачила щось схоже на банківський рахунок, вона б і близько не підійшла.

— Справа не в тому,— сказав сер Пітер,— що ви зробили з грошима, а в тому, чи ви їх одержували. Коли так, то ми зможемо повернути їх...

— Звісно, я не одержував їх,— сказав Джон.

Сер Пітер зітхнув.

— Усе було б простіше, якби ви їх одержали.

Джон знов обернувся до помічника управителя банку.

— Ви певні, що вона взяла п'ять тисяч? Готівкою? П'ятнадцятого лютого?

— Так, містере Стрікленд. Я особисто видав їй ті гроші. Пригадую, вона ще сказала, що не треба було їй брати сумку.

— Яку сумку?

— Вона думала, що п'ять тисяч готівкою будуть громіздкіші, і взяла з собою блакитну брезентову сумку, щоб покласти їх туди.

Джон подивився на сера Пітера. Їхні погляди зустрілись. Потім сер Пітер відвів очі і сказав:

— Не нам дошукуватися, що Пола зробила з цими грошима. Вона могла програти їх на кінних перегонах, звідки нам знати. Але цілком ясно, що містер Стрікленд їх не отримував, отже, ми не можемо віднести їх за рахунок виплат йому за період з сімдесять третього по сімдесят четвертий рік.

Він говорив далі, але Джон його не слухав і, тільки випала нагода, квапливо покинув контору сера Пітера і поїхав у своєму «вольво», яке обійшлося в дві тисячі п'ятсот вісімдесят чотири фунти, до Первз-М'юз. Поли там не було. Вони мали зустрітися того дня востаннє перед вінчанням, і Джон подумав, що вона вирушила обідати з матір'ю або поїхала в Приннет-Парк показати свою вінчальну сукню, що, як і його костюм, була готова лише за день до вінчання; та коли він піднявся нагору, то побачив, що сукня лежала розкладена на канапі, акуратно скинута після останньої примірки. Безживне біле вбрання здалося йому саваном Клер, а не вінчальним убором Поли, і, коли він сів у крісло у вітальні, що була залита яскравим сонячним світлом, він викликав у своїй пам'яті образи обох своїх наречених, спочатку однієї жінки, по-

тім другої — кожна була чиста, мила, ніжна, і кожна здатна, як він тепер зрозумів, на серйозний обман.

Він спробував пригадати вираз обличчя Пола, коли він, заточуючись, зайшов у цю саму кімнату півроку тому, — через два дні після того, як вона зняла з рахунку п'ять тисяч фунтів і поклала їх у блакитну брезентову сумку, через день після вбивства Клер, — і застав її наодинці з Террі Пайком. Чи були в її очах ознаки провини або страху? Він пам'ятав лише її заспокійливий, заколисливий голос та її відкрите, невинне обличчя. Одначе тепер його недовірі до неї не було меж, і в нього не було ніяких сумнівів, що портплед Террі Пайка й був тією самою брезентовою сумкою і що в ньому були не піжама та зубна щітка, а п'ять тисяч фунтів готівкою. Але навіщо їй було платити йому п'ять тисяч? Може, то був прощальний подарунок? Вона б уже мала зробити його раніше. Плата? За що? Він пригадав, як, коли вони вперше обідали разом, вона процитувала уривок з «Ромео і Джульєтти». Він підвівся і підійшов до книжкової полиці, щоб знайти це місце:

Нудьга й скорбота дивляться з очей,
Тобі зневага й злидні горблять спину.
Цей світ — не друг тобі, не друг — закон.
Цей світ такого не створив закону,
Щоб допоміг тобі розбагатіти,
Тож злидні кинь, поруш закон, бері! ¹

Ромео намагався підкупити аптекаря, щоб той дав йому отруту. Але за що Пола могла платити Террі Пайку? Чого їй було від нього треба? І що могло коштувати такі гроші?

Він пішов назад до каміна, а потім швидко сів, тому що в душу йому закралася підозра, і його тіло раптом похитнулось, немов серце на мить перестало переганяти кров до мозку. Він почув, як унизу відчинилися двері. Він сидів нерухомо, мовчки. Потім почув якийсь шум у кухні. Він не озвався ні словом. Почулися кроки на сходах. Він не ворухнувся. До вітальні ввійшла Пола і якийсь час не помічала його, так що він уперше побачив її обличчя розслабленим. Воно було безвиразне. Потім вона побачила його, і після того, як вона здригнулася, на обличчі з'явилась усмішка, і воно стало привітне.

— О боже, як ти мене налякав! — мовила вона.

— Пробач.

— Що ти тут робиш?

— Хотів тебе побачити.

Її поведінка набула поміркованої теплоти й чарівності.

— Ти не міг почекати кілька годин? — спитала вона.

— Я щойно був у Крекстона, — сказав Джон.

— Що йому потрібно?

— Він розказав мені про фонд.

Вона широко всміхнулася.

— Це чудово, правда? Ми станемо страх які багаті.

— Твій батько хоче, щоб йому повернули гроші, наскільки це можливо...

— Я знаю. Це на нього схоже.

— Крекстон спитав мене, які гроші я отримав від тебе.

Усмішка збігла з її обличчя.

— Старий дурень. Йому треба було спитати мене. Я могла йому сама сказати.

— Він начебто вважає, що я одержав п'ять тисяч фунтів готівкою. Вона відвернулася, щоб поправити квіти у вазі біля каміна.

— Він, певно, мав на увазі «вольво»?

— Ні. Машину він урахував.

¹ Переклад І. Стешенко.

— Тоді не знаю, що він має на увазі. Я ніколи не давала тобі п'ять тисяч фунтів готівкою.

— Я знаю,— сказав Джон,— але, здається, ти сказала чиновникові з банку...

— Він там був? Містер Мейтленд?

— Так. Він каже, що ти взяла п'ять тисяч готівкою п'ятнадцятого лютого і сказала — для мене.

Пола покінчила з квітами і, витираючи руки об спідницю, обернулася до Джона.

— Я сьогодні ж подзвоню серу Пітеру і все з'ясую.

— Мейтленд сказав, що ти поклала гроші в блакитну брезентову сумку.

На її обличчі з'явився злий вираз.

— Яке йому діло, в чому я ношу гроші?

— Це, як видно, та сама сумка, що була в Террі Пайка...

— Коли?

— Того вечора, коли я застав його тут.

Пола сіла в крісло.

— Так... розумієш, він мене шантажував...— Вона зітхнула і на мить сховала обличчя в долонях.

— З якого приводу?

— З приводу тебе. Він сказав, що розповість про все Клер. Я злякалася.

— Чому?

Вона подивилась на нього.

— Я знала, що ти ніколи не залишиш Клер. Я знала: якщо поставне питання, вона чи я, ти обереш її.

— І ти відкупилася від нього?

— Так.

— Того вечора?

— Так.

— Хоч вона була вже мертва?

— Я цього не знала.

— Тобі слід було викликати його і зажадати гроші назад.— Деякий час вони сиділи мовчки. Нарешті Джон сказав:

— Я не зовсім вірю тобі.

— Шкода,— відповіла вона безживним голосом.

— У суді це не пройшло б.

— Ми не в суді.

— Я знаю.

— Не думай про це. Забудь.

— Ти заплатила йому, щоб він її вбив?

— Він її не вбивав. Він був у іншому місці.

— Можливо.

— Думай, що це була авіакатастрофа чи лейкемія...

Джон похитав головою.

— Я не можу.

— Ти казав: якби вона вмерла...

— Я знаю.

— Чи це має якесь значення... тепер... коли вона вмерла?

Джон подивився на неї.

— Має.

— Що було зроблено,— сказала Пола,— те зроблено так, тому що я люблю тебе.

— Я знаю.

— Адже це не може покласти край твоїй любові до мене.— В її очах було благання людини, доведеної до розпачу.

— Ні,— сказав Джон,— але я перестану любити себе. Коли я подивлюся на тебе, я побачу віддзеркалення нікчемного холоднокровного себелюбця...

— Але ж не ти це зробив,— сказала вона.— Ти ж не знав.

— Я не знав, але винен я.— Джон підвівся і сказав, наче щойно зайшов до неї по дорозі на іншу зустріч: — Мені треба йти.

— Хіба ти не хочеш їсти? Вже початок третьої.

— Ні.

Він спустився крученими сходами. Пола пішла слідом за ним. Біля дверей вона сказала:

— Усе скасовується, так? Я маю на увазі... завтра?

— Так. Пробач.

— Ми не могли б формально пройти через це, а потім піти кожне своєю дорогою?

Він похитав головою.

— Ні. Я розумію, що означає скасувати все, але я не зміг би... я не зміг би цього зробити.

— Не турбуйся,— сказала Пола, кусаючи нижню губу.— Я придумаю, що сказати.

Вони чемно поцілували одне одного в щоки і попрощалися, як давні друзі. Потім Джон пішов до бруківці, залишивши «універсал», припаркований біля дверей.

Розділ одинадцятий

Коли Том і Анна того дня повернулися додому, вони застали батька в кухні.

— А де няня? — спитала Анна.

— Вона пішла,— сказав Джон.

— А я збиралася ще раз приміряти своє плаття.

— Це більш не має значення, бо я вже не одружуюсь.

— Зовсім? — спитав Том.

— Зовсім.

— Чому?

— Я подумав, що ми можемо прожити й самі.

— Ми лишимось у цьому домі? — спитала Анна.

— Так.

— Добре.

— Ти певен, що це правильно, тату? — спитав Том ввічливо.— Той, другий будинок, він ближчий до твоєї роботи, так?

— Так, але це наш дім.

— Мені тут більш подобається, бо тут усі мої речі. Мені не дуже подобалось гратися там електричними поїздами, але, звісно, якщо ти скажеш, що треба...

— Тепер ми можемо залишити їх у твоїй кімнаті.

— То ми сьогодні не поїдемо до батьків Поли?

— Ні. Ми поїдемо в Норфолк.

— Коли?

— Як тільки будемо готові.

— А чому ми їдемо до бабусі? — спитала Анна.

— Ми завжди так робимо в серпні.

— А вже серпень?

— Звісно,— сказав Том.— Він почався у четвер.

Вони поїхали в Б'юзі у старому жовтому «вольво» і приїхали ще завидна. Гелен зайнялася дітьми й повела їх до кухні годувати, а Джон пройшов до газону перед будинком, де Юстас своєю срібною чайною ложкою викопував із землі бур'ян. Побачивши Джона, він підвівся, і обидва попростували до хвіртки, через яку в давні часи парафіяльні священники проходили на кладовище. Вони зробили те саме й закінчили свою неквапливу прохідку біля пагорка з дерну, який був могилою Клер. На могилі поставили камінь, якого Джон ще не бачив.

— Напис такий, як треба? — спитав Юстас.
— Так, — сказав Джон.
— «Люба дружина» — це трохи старомодно, але важко придумати, як сказати інакше.
— Інакше не скажеш.
Чоловіки постояли мовчки.
— То вінчання не буде? — сказав Юстас.
— Ні.
— Відкладено чи скасовано?
— Скасовано.
Юстас гмукнув.
— Не підійшла?
— Не зовсім така, як я думав.
— Ще знайдеш кого-небудь.
Джон похитав головою.
— Не думаю, що я ще раз одружуся.
— Ти повинен, заради дітей.
— Я сам їх доглядатиму.
— А як же політика?
— Кажуть, восени відбудуться вибори. Якщо це правда, то я вже не виставлятиму своєї кандидатури.
— Теж не зовсім те, що ти думав?
Джон посміхнувся.
— Ні. Це більш чи менш те, чого я й сподівався. Я повернувся до цього пізніше, але на першому місці мають бути особисті обов'язки.
Вони повернулись і пішли назад.
— Ви не будете проти, — спитав Джон, — як я поживу тут з дітьми?
— Живи скільки завгодно, — відповів Юстас. — Це завжди був так само твій дім, як і Клер.
— Мені ось що здається дивним, — сказав Джон. — Коли нас віячають, ми даємо клятву бути разом, аж поки нас розлучить смерть, та одначе й тепер, коли Клер немає, я почуваю себе одруженим з нею не менш ніж раніше.
— Можливо, шлюби, зрештою, і справді утворюються на небесах, — сказав Юстас.
— Але ж Христос сказав, що на небесах нема ані чоловіків, ані дружин, чи не так?
— Не слід сподіватися, що ми здатні все це зрозуміти, — мовив Юстас, хитаючи головою. — Ми повинні взяти, що можемо, і розпорядитися цим якнайкраще.
— І сподіватися, — сказав Джон, — що той, чиє розуміння для нас найважливіше, зрозуміє.
— Як старий Іван Ілліч? Так. Це, мабуть, найкраще, на що ми можемо сподіватися.
Вони дійшли до тераси і через скляні двері увійшли в дім, де в кухні їх чекала вечеря.

З англійської переклав
Олег ПОЧЕПЦОВ

Заставка Наталі Козакової

